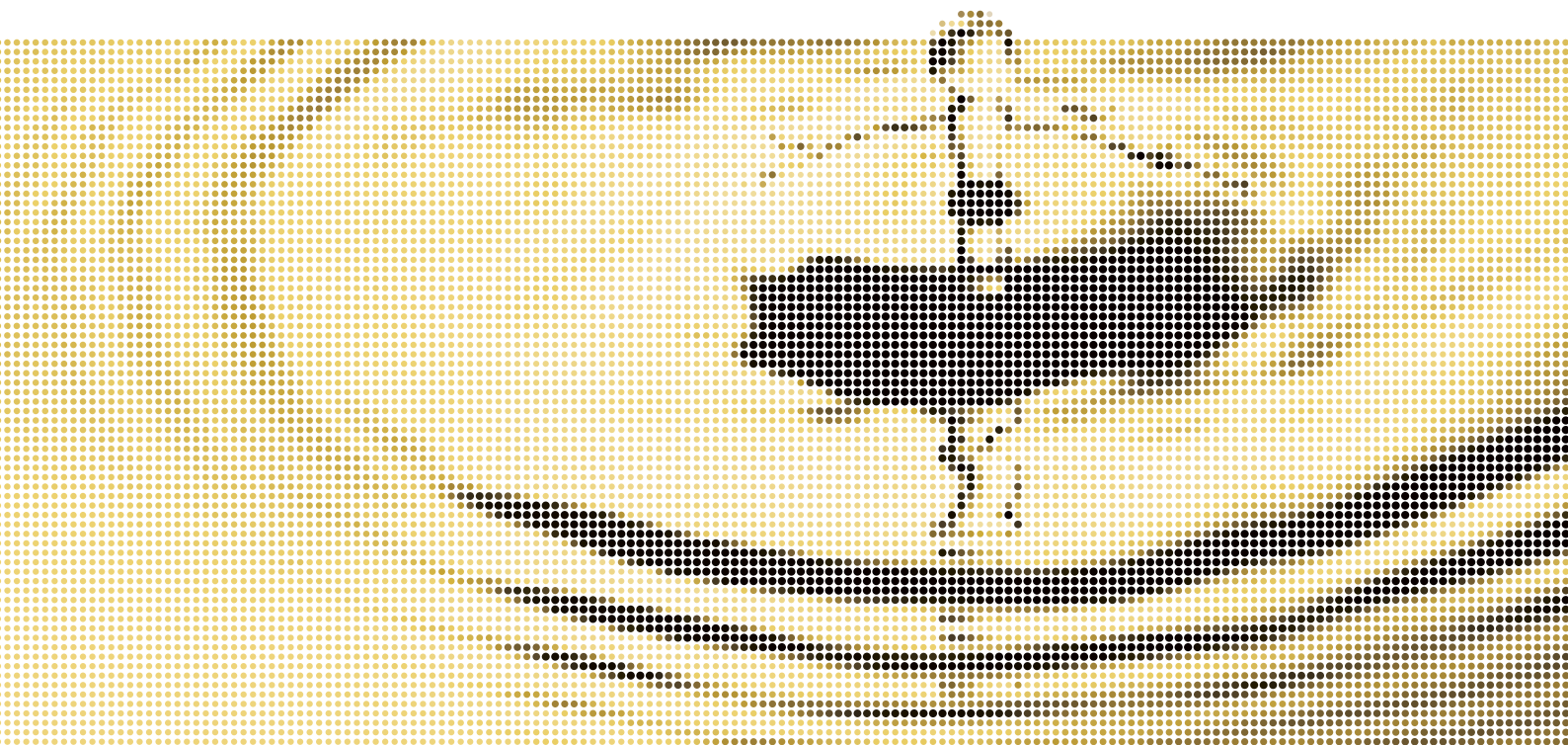

VERSENY- TÜKÖR

XII. évfolyam
2016

KÜLÖNSZÁM II.

Tanulmányok a 85 éve elfogadott 1931. évi XX. törvénycikkről és létrejöttének körülményeiről

Juhász Miklós • Előszó

Szilágyi Pál-Tóth András • A kartellszabályozás történeti fejlődése

Kovács György • A kartellkérdés és -szabályozás gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai háttere a két világháború közötti magyar közgondolkodásban

Homoki-Nagy Mária • Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez

Stipta István • A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei

Szabó István • A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931. XX. törvénycikk nyomán

Varga Norbert • Kartelleljárásjog szabályozása és gyakorlata, különös tekintettel a Kartelbíróóság működésére

Gombos Katalin • A Kartelbíróóság és a Kartelbizottság tagjainak élete

Tartalom

Előszó	3
<i>Szilágyi Pál–Tóth András</i> A kartellszabályozás történeti fejlődése	4
<i>Kovács György</i> A kartellkérdés és -szabályozás gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai háttere a két világháború közötti magyar közgondolkodásban	14
<i>Homoki-Nagy Mária</i> Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez	39
<i>Stipta István</i> A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei	53
<i>Szabó István</i> A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931. XX. törvénycikk nyomán	64
<i>Varga Norbert</i> Kartelleljárásjog szabályozása és gyakorlata, különös tekintettel a Kartelbíróóság működésére	84
<i>Gombos Katalin</i> A Kartelbíróóság és a Kartelbizottság tagjainak élete	96

VERSENYTÜKÖR 2016/különszám. (XII. évfolyam, II. Különszám)

A Versenytükör a Gazdasági Versenyhivatal szakmai folyóirata.

A lapban közölt írások és az azokban megfogalmazott vélemények kizárólag a szerzők álláspontját tükrözik és azok nem tekinthetők a Gazdasági Versenyhivatal álláspontjának!

Megjelenik: eseti jelleggel.

Kiadja: a Gazdasági Versenyhivatal.

A kiadásért felel a szerkesztőbizottság: Tóth András főszerkesztő, Bara Zoltán, Kovács András, Szilágyi Pál, Tóth Tihamér.

A folyóirat ingyenes.

Megrendelni és lemondani az alábbi e-mail címre küldött üzenettel lehet: versenytukor@gvh.hu.

A Versenytükör egyes számai elérhetőek és letölthetőek a www.gvh.hu Kiadványok/Versenytükör/Lapszámok oldalról.

A www.gvh.hu Kiadványok/Versenytükör/Szerzőknek oldalról letöltött módszertani útmutató alapján készült publikálásra szánt írások a versenytukor@gvh.hu e-mail címre küldhetőek.

Kiadja a Wolters Kluwer Kft., felelős vezető: Tóth Gábor, a Wolters Kluwer Kft. ügyvezetője

Nyomdai előkészítés: KorrInfo Kft., nyomdai munkálatok: Starkiss Kft.

ISSN: 1787-5196

Tisztelt Olvasó!

Osztrák és német mintára 85 évvel ezelőtt, 1931-ben született meg a Kartelbizottságról és a Kartelbírósról szóló 1931. évi XX. törvénycikk, mely alapján létrejött az a kartellfelügyeleti szervezetrendszer, amelynek munkája kifejezetten újszerű és egyedi volt az akkori Európában.

A GVH 2015-ben ünnepelte létrehozásának 25. évfordulóját, amely alkalomból a GVH vezetése úgy döntött, hogy a hazai versenyjogot tágabb horizonton szemlélve feldolgozzuk az előzményeket, s ennek érdekében kutatási pályázatot írtunk ki. A jogtörténeti és versenyjogi kutatás lehetőségét a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem együttesen nyerte el. A Versenytükkör jelen különszáma a kutatás eredményeit – amelynek anyagából egyébként a GVH alapításának 25. évfordulója alkalmából kiállítás is készült – mutatja be a szélesebb olvasóközönség számára.

A kutatást követően beérkezett igen nivós szakmai anyagokból kitűnik, hogy a Kartelbizottság és Kartelbíró-ság kifejezetten magas presztízsű szervek voltak. A Kartelbizottság szakértői testületként működött, a törvény kifejezetten rögzítette, hogy a tagoknak a kartellügyekben járatos gyakorlati és elméleti szakemberek közül kell kikerülniük. A 11 fős testület elnökét és elnökhelyettesét a kormányzó, kilenc tagját pedig a minisztérium (kormány) nevezte ki. Az elnök és elnökhelyettes személyére javaslatot a kormány, míg a többi kilenc tag közül hétre a kartellügyekért felelős miniszter, kettőre pedig a népjóléti és munkaügyi miniszter tehetett.

„A Kartelbíró-ság a kir. Kúria körében szervezett külön bíróság” – mondta ki a törvénycikk. A Kartelbíró-ság öttagú volt, három hivatásos bíróból és két laikus tagból állt. A bíróság szakmai tekintélyét mutatja, hogy elnöki tisztét hivatalból a királyi Kúria elnöke töltötte be. Ezek a szervezetek olyan közismert és elismert jogtudósokat és akadémiai tagokat tudhattak tagjaik között, mint Kuncz Ödön, Nizsalovszky Endre vagy Heller Farkas. Nem véletlen, hogy előremutató, a mai jogalkalmazási gyakorlatban is megjelenő eszközöket alkalmaztak. Az elvi határozatok kiadása körüli bizottsági vita leiratából például kiderül, hogy bizony a maival azonos szempontok – a kiszámíthatóság, a zsinórmérték piaci szereplők számára történő meghatározása, a transzparens működés – vezérelték a tagokat.

A történeti fejlődést tanulmányozva nemritkán lehet olyan érzésünk, mintha visszatérnénk az 1930-as évek megoldásaihoz. Így például jelenleg is kifejezetten határozott erőfeszítések folynak annak érdekében, hogy elterjedjen Európában a magánérdekű jogérvényesítés. Ehhez képest a korabeli szabályozásban természetes együttélés volt megfigyelhető e két ág között, hiszen akkor a magánjogi keresetek és a közérdekű perek kettősében képzelte a jogalkotó a megfelelő szankcionálást.

Szintén vissza-visszatérő téma és egyre inkább teret nyer manapság az 1931. évi törvénycikk szerinti azon elgondolás, hogy speciális bíróság legyen hivatott elbírálni a szakkérdéseket is érintő ügyeket. A legújabb európai elképzelések közé tartozik a szakosított bíróság felállítása versenyjogi ügyekre, illetve a választott bírósági út is egyre gyakoribb a nem közérdekű ügyekben.

Abban az időben a tipikus vizsgált magatartások az árörögzítések, a piacfelosztások, profitmegosztás, a viszonteladói árkorlátozás voltak. Lényegében mintha a mai kőkemény versenykorlátozási tilalmakat olvasnánk.

Érdekes tanulságokkal szolgáltak a Kartelbizottság által tárgyalt ügyek jegyzőkönyvei is. Ezekből kitűnik, hogy vannak olyan területek, mint az üzemanyagpiac vagy a szakmai szervezetek tevékenysége, amelyek versenyjogi szempontból „örökzöldnek” mondhatók. A Kartelbizottság elé került például a zöldség és gyümölcs egységes terv alapján történő külföldi értékesítésének vizsgálata vagy éppen az ásványolajkartell, melynek tárgya a „Sopronba Ausztriából behozott és a hazai árnál olcsóbb benzint ellen a hazai finomítók által folytatott dumping”. A kiállításon részleteiben, a bejelentéstől az ügy lezárásáig feldolgoztuk a Sütők Iparvédő Egyezményét, az ún. pékkartell, mely számos elemében mai szemmel ugyan meghökkentőnek tűnik, azonban több olyan pont felfedezhető, amelyhez hasonló kikötésekkel bizony a mi Versenytanácsunk is találkozhatott már.

A hazai versenyjogi jogalkotás az 1923-as, majd az 1931-es törvényekkel az európai élmezőnybe lépett. Magyarország a versenyjogi színpadra hosszú szünet után az 1990-es évek elején tért vissza, majd az Európai Unióhoz történő csatlakozását követően integrálódott az európai versenyhatóságok hálózatába.

A Versenytükkör jelen különszámával a hazai versenyjog kialakulásának kezdeti lépései előtt kívánunk tisztelegni.

Dr. Juhász Miklós
a Gazdasági Versenyhivatal elnöke

Szilágyi Pál*–Tóth András**

A kartellszabályozás történeti fejlődése

John Sherman szenátor

fotó: The Library of Congress, Washington***

Historical developments of cartel regulation

Abstract

The regulation of cartels is not a new phenomenon, but has been part of doing business since the antiquity. The Sherman Act was a turning point in legislation regarding cartels. Although many decades had to pass until the current attitude towards cartels crystalized, the first half of the 20th century made many states realize what harm international cartels can do to the economy. Consequently, this paper gives an overview of the history of cartel regulation worldwide until 1931, the adoption of the first Hungarian legislation on cartels.

1. Bevezető

Jelen tanulmány célja a kartellszabályozás egyetemes történetének bemutatása az ókortól egészen az első magyar írott kartellszabályozás, az 1931. évi XX. tc. létrejöttének időszakáig, külön kiértérve a tc. megalkotását övező és azt közvetlenül megelőző nemzetközi kartellszabályozási környezetre.

A kartellek szabályozása nem új keletű, ami arra is utal, hogy maga a kartell, amióta csak gazdaság létezik és annak írásos nyomai maradtak fenn, kísérőjelensége a piacok működésének, amely egyúttal azt is jelenti, hogy ez nem csak a jelenben, de vélhetően a jövőben is így marad.¹ A kartellek intenzitása, terjedelme és köre is jól tükrözi a történelem aktuális társadalmi, gazdasági állapotát. A jelen tanulmányunk szempontjából releváns

XX. század két világháború közötti időszaka például talán a dokumentált történelem kartellek szempontjából leginkább fertőzöttebb időszaka volt, egyes adatok szerint a világkereskedelem mintegy 40%-a kartellek koordinációjában valósult meg.²

2. A kartellek szabályozása az ókortól az ipari forradalom végéig

A kartellek a legősibb versenykorlátozások. A kartell károságát már a Római Birodalomban megtapasztalták a gabonaosztásokkal kapcsolatban.³ Minthogy az ókori Rómában a gabonaosztás a társadalmi béke egyik fontos eszköze volt, ezért

* Versenyjogi Kutatóközpont (PPKE-JÁK) igazgató.

** A Gazdasági Versenyhivatal elnökhelyettese, a Versenytanács elnöke, tanszékvezető egyetemi docens (KRE-ÁJK).

*** <http://loc.gov/pictures/resource/cwpbh.03299/>

1 Lee McGOWAN: The Antitrust Revolution in Europe: Exploring the European Commission's Cartel Policy, Edward Elgar Publishing, 2010, 23.

2 Ibid.

3 Richard WILBERFORCE: The Law of Restrictive Practices and Monopolies, Sweet and Maxwell, 1966, 20–22.

nem volt lényegtelen, hogy a kincstár a rendelkezésre álló pénzüsszeget milyen mértékű gabonafelvásárlásra tudta fordítani. Korán felismerték, hogy a mesterségesen magas gabonaárak mellett a kincstár kevesebb mennyiséget tud felvásárolni és szétosztani. Ezért tiltotta például az augustusi (Kr. e. 187)⁴ *Lex Iulia de annonae* a kereskedők áremelését, illetve az alkalmas szállítóeszközök tisztességtelen, árfelhajtó visszatartását.⁵

Zénó bizánci császár (Kr. u. 425–491) egy 483-as edictuma például száműzetést és vagyonelkobzást rendelt árrögzítés esetére.⁶ Több mint ezer évvel később a korabeli angol király személye előtti, vagyis legfelsőbb bíróság (Queen's Bench) híres *Darcy v. Allin* ügyben hozott döntésében ezzel az edictummal szemléltette a kartellek történelmileg létező elítéltségét, mikor megállapította, hogy a játékkártyákra biztosított királyi monopólium semmittevésre kárhóztatja a tehetségeseket és a magas ár és silány minőség miatt megkárosít mindenkit.⁷ De az anyai ágon magyar felmenőkkel rendelkező, utolsó jelentős *Przemysł*-uralkodó, II. Vencel (1271–1305) híres középkori bányászati törvénye, a *Ius Regale Montanorum* (más néven: *Constitutiones iuris metallici*) is tiltotta az érckereskedők árfelhajtó szövetségeit.⁸

Míg a kartellek és monopóliumok kártékonyságát már korán, addig a verseny hasznosságát csak a felvilágosodás idején kezdték felismerni. Az idáig vezető út nehézségeire világít rá Max Weber kérdésfeltevése A protestáns etika és kapitalizmus szelleme című munkájában, amikor felteszi: „*hogyan vált a kereskedésből, ebből a legjobb esetben erkölcsileg megtúrt viselkedésből tiszteletet érdemlő hivatás?*”⁹ Már Arisztotelész is felvetette Politikájában, hogy „*[...] egyesek azt hiszik és kitartanak amellett, hogy az ökonómia feladata az, hogy megőrizze és korlátlanul gyarapítsák pénzbeli vagyonukat. Ennek a felfogásnak oka az életre, de nem a helyes életre való törekvés [...]*”¹⁰

Márpedig Arisztotelész komoly hatással volt a középkor meghatározó teológusára és filozófusára, Szent Ágostonra (354–430), aki a fő bűnök egyikének tartotta a pénzsóvárságot. Igaz, elismerte, hogy a különböző szenvedélyekre törekvéssel a káros hatások kiolthatják egymást.¹¹ Ezzel akaratlanul is lerakta a későbbi kiegyenlítő szenvedély tan alapját, amely a felvilágosodás korában hozzájárult ahhoz, hogy a korábban elítélt szenvedélyeket (bűnöket) megfossza az erkölcsi ellenérzésektől. Elegendő, ha csak Cervantes Don Quijotéjére gondolunk (1605), melyben a lovageszmény, a dicsőségvágy ártatlan és komolytalan szenvedélyként kerül bemutatásra. A felvilágosodás kora a kereskedést is olyan ártalmatlan tevékenységnek láttatta, amelyet engedni kell felszínre törni. Ennek jegyében született meg Adam Smith (1723–1790) Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól című műve, melyben kifejti, hogy amikor az egyének saját önös érdekeik szerint cselekednek, akkor azzal összességében – egy láthatatlan kéz révén – a közérdeket mozdítják elő, ezért hagyni kell őket kereskedni.¹²

A felvilágosodás magával hozta tehát a szabad piac korlátlan szabadságát, melynek hátrányai azonban hamarosan, az ipari forradalom végére nyíltan meg is mutatkoztak. XI. Pius pápa XIII. Leó *Rerum Novarum* kezdetű enciklikája 40. évfordulója alkalmából kiadott *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikájában¹³ (1931) így emlékezik meg erről: „*a gazdaság helyes rendje sem engedhető át a benne működő erők szabad versenyének. [...] ez az eszme, mivel elfelejtette, vagy nem is ismerte a gazdaság társadalmi és erkölcsi természetét, [...] úgy vélte, hogy az államhatalomnak a gazdaságot mint független és teljes mértékben szabad tevékenységet kell tekintenie és ezt a szabadságát kell biztosítania, mondván: megvan annak a maga saját szabályozó elve, a piac meg a szabad verseny, amivel sokkal tökéletesebben elkörmányozza*

4 Más vélemények szerint ez Kr. e. 50-ben Julius Caesar bocsátotta ki. Lásd: Damien GERADIN, Anne LAYNE-FARRAR, Nicolas PETIT: *EU Competition Law and Economics*, OUP Oxford, 2012, 1.34. pont, 59. sz. lábjegyzet.

5 Adolf BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. (Transactions of the American Philosophical Society; New Series, Volume 43, Part 2, 1953) New York: American Philosophical Society, 1953, 553.

6 Giandomenico MAJONE: *Regulation and its modes*, in: *Regulating Europe*, European Public Policy Series, edited by Jeremy RICHARDSON, Routledge, 1996, Part I. Introduction.

7 (1599) 74 ER 1131, (1602) 77 Eng Rep 1260 and (1599) Noy 173 <http://www.commonlii.org/uk/cases/EngR/1572/398.pdf>.

8 Damien GERADIN, Anne LAYNE-FARRAR, Nicolas PETIT: *EU Competition Law and Economics*, OUP Oxford, 2012, 1.35. pont, 61. sz. lábjegyzet.

9 Max WEBER: *A protestáns etika és kapitalizmus szelleme*, fordította: Gelléri András, Józsa Péter, Somlai Péter és Tatár György, Gondolat Kiadó Budapest, 1982, 83.

10 ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, 9. <http://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.pdf> <http://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.pdf> (letöltés ideje: 2013. május 25.).

11 Albert O. HIRSCHMAN: *Az érdekek és a szenvedélyek*, Józsefvég Műhely, 1998, 16.

12 Adam SMITH: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*, fordította Éber Ernő, I. kötet, Napvilág Kiadó 2011, 488–489.

13 88., http://www.vatican.va/holy_father/pius_xi/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno_en.html (letöltés ideje: 2013. május 25.).

saját magát, mint bármely teremtett értelem közbeavatkozásával. Pedig a szabad verseny, noha szilárd határok közé szorítva helyes és kétségkívül hasznos dolog, arra teljességgel képtelen, hogy a gazdaságot szabályozza.”

2.1. A modern versenyjog születése: az amerikai Sherman Act

Ehhez hasonló megfontolások vezettek az egyik első, később széles körben elterjedt versenyjogi szabályozás, az egyesült államokbeli Sherman ohioi szenátorról elnevezett törvény elfogadásához 1890-ben, amely tiltotta a versenykorlátozó megállapodásokat és monopolizációt. A XIX. sz. végére a termelési kapacitásfelesleg és az ezzel járó alacsony árak ellen a vállalatok válasza többnyire a kartell volt. Az Egyesült Államokban ennek jellemző jogi eszközévé pedig a tröszt vált. A monopolizált iparágak (pl. olaj) felett ellenőrzést gyakorlók ugyanis leginkább ezen jogi forma révén irányították befektetéseiket és ezen keresztül terjesztették ki hatalmukat egy teljes iparágra. A tröszt lényege, hogy a tulajdonosok érdekeltségeit az ő javukra egy vagyonkezelői testület kezeli. Ezért fonódhatott tehát össze a tröszt jogi fogalma a monopóliumok elleni küzdelemmel az Egyesült Államokban a XIX. sz. végén (antitrust). Stigler¹⁴ szerint a Sherman Act elfogadása melletti döntő érv az volt, amikor a kartellek az 1880-as évekre már a mezőgazdaságot fenyegették (pl. a magas vasúti szállítási díjak miatt) és ez ahhoz vezetett, hogy egyre több szövetségi állam fogadott el monopóliumokat, illetve kartelleket korlátozó törvényeket. A kor legnagyobb trösztje Rockefeller Standard Oilja volt, amely kezdetben Ohióban működött és ellenőrzését nem csak az olajiparra, de a vasútra is kiterjesztette, amit aztán többek között arra használt, hogy a versenytárs olajipari vállalatok szállítás lehetőségeit korlátozza. Miután Ohióban megtiltották a trösztnek, hogy kü-

lönöző iparágak felett gyakoroljanak ellenőrzést, a Standard Oil New Jerseybe tette át székhelyét, ahol nem volt érvényben ilyen szabály. Ezt követően terjesztette elő Sherman, Ohio Állam szenátora a máig hatályos szövetségi versenytörvényt, amelyet a Standard Oillal szemben ugyan csak 1911-ben alkalmaztak először, akkor viszont fel is darabolták a társaságot.¹⁵

2.2. Az első világháborút megelőző időszak fejlődése

A modern értelemben vett versenyjog először tehát Kanadában, majd az Egyesült Államokban vert gyökeret. Számos elemzés született, hogy mi volt a jogalkotó eredeti szándéka a törvény elfogadásával, egészen odáig kibontva a gondolatot, hogy már az 1890-es évek végén a fogyasztói jólét védelme állt a középpontban.¹⁶ A valóság azonban, sokkal inkább úgy tűnik, az, hogy a jogalkotó pusztán politikai indíttatásból vette fel a harcot az akkorra jelentős magánpiaci hatalommal rendelkező trösztökkel. Mind a monopólium, mind a kereskedelem korlátozása jól ismert fogalom volt a common law történetében, mind az Egyesült Államokban, mind pedig Angliában.¹⁷ A korona által osztogatott monopóliumokkal szemben elsőként az angol parlament, majd később a common law is fellépett. Ugyanakkor a common law joggyakorlatból átvett terminológiát a jogalkotó más tartalommal ruházta fel.¹⁸

A korabeli közhangulat szinte szükségszerűen hozta, hogy a kongresszusnak foglalkoznia kellett a társadalmi problémával. John Sherman republikánus szenátor több kormányzati szerepvállalása okán is képzett volt a 19. század második felében folyó amerikai gazdasági fejlődéssel és annak folyamatával. A szenátor számára nem volt elegendő a rendelkezésre álló jogalkalmazói eszköztár a kartellek és monopolizációval szembeni fellépésre, hanem pozitív jogalkotás útján kívánt tenni a trösztök ellen, szövetségi szinten¹⁹. Az 1888-ban szenátus elé vitt

14 George J. STIGLER: The Origin of the Sherman Act, The Journal of Legal Studies Vol. 14, No. 1 (Jan., 1985), 1–12.

15 221 US 131 S. Ct. 502; 55 L. Ed. 619; 1911 U.S. LEXIS 1725.

16 Lásd pl. BORK Robert H.: The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself, Basic Books, New York, 1978 vagy különösen BORK Robert H.: Legislative Intent and the Policy of the Sherman Act, Journal of Law and Economics, 1966.

17 POSNER Richard A.: Antitrust Law, The University of Chicago Press, Chicago, 2001, 33., PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 19–23., WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 30–31.

18 POSNER Richard A.: Antitrust Law, The University of Chicago Press, Chicago, 2001, 33–36. és ott hivatkozott szakirodalom.

19 PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 9–10.

törvényjavaslatban az alábbi szövegezés szerepelt: „Bármely ténykedés, szerződés, megállapodás, tröszt vagy összeállítás ... azzal a céllal, vagy amely a teljes és szabad verseny korlátozását okozhatja, vagy növelheti a vevők költségeit ... a közérdekkel ellentétes, jogellenes és semmis.”²⁰ Érdeemes itt megjegyezni, hogy a teljes és szabad verseny, vagy a vevők költségeinek növelése szóhasználat később – pár nappal elfogadását megelőzően – kikerült a végső verzióból és helyette a common law terminológia került a hatályba lépő normaszövegbe. A normaszöveg változása meglepő támogatottságot is hozott, hiszen míg korábban 31–28 volt az arány a szenátorok között, addig a hatályba lépő változatot 51–1 arányban fogadták el. Sherman szenátor kifejezetten ellenezte ezt a változást, mert számára a fogyasztói árak alacsonyan tartása, valamint az állampolgárok magánpiaci hatalomtól való védelme kifejezett prioritást élvezett, amely kevésbé köszönt vissza a megváltozott normaszövegben.²¹

A közhangulat változása a trösztökkel szemben, valamint a jogalkotói elszántság nem volt alapvető, hiszen a klasszikus közgazdaságtan elveivel szembement a realitás az óriási vagyonok felhalmozása, ill. a kormányzati segédlet nélkül kialakult monopólium volt.²² Ugyanakkor az amerikai közvélemény számára „a kartellek megítélése szorosan összefüggött a nagyvállalatok társadalmi helyzetének megítélésével”.²³ A Sherman Act elfogadásával alapvető változás történt a jogi struktúrában, amelyről bátran kijelenthető, hogy 1890-től alapvetően megváltoztatta a világtörténelmet, mára lényegében nincs olyan jelentős gazdasági hatalom vagy állam, amely ne rendelkezne a Sherman Actre emlékeztető versenyjogi szabályozással.

A normaszöveg adott volt, a jogalkalmazás azonban a bíróságokra maradt. Az 1890–1911 között eltelt időszakban alapvető ellentét feszült a Legfelsőbb Bíróságon belül két irányzat között attól függően, hogy a versenypolitika kontra tulajdonjogi védelem skáláján milyen álláspontot képviseltek, illetve hogy

a törvény szó szerinti értelmezését vagy egy ún. rule of reason elvet követték²⁴, a gazdasági hatalmat addig tolerálva, amíg azzal nem éltek vissza.

1912-ben az amerikai elnökválasztáson Woodrow Wilson és Theodore Roosevelttel végzett az élen. Wilson ún. „Új Szabadság” terve erős monopolelles irányt képviselt és a kis- és középvállalkozásokat helyezte középpontba. Roosevelt „Új Nacionalizmus” iránya „erőteljes szabályozói megközelítést” irányzott elő.²⁵ Roosevelttel hozzáállását jól tükrözi az alábbi idézet: „Az iparági szövetkezések a gazdaság törvényszerűségéből szükségszerűen következnek, amelyet nem lehet politikai jogalkotással kiiktatni”²⁶.

Időközben az 1909-es s 1911-es bírósági ítéletek ellenére is a közhangulat a Legfelsőbb Bíróságot a nagy társaságok érdekvédőjeként tartotta számon, így nem csoda, ha 1914-ben a monopolelles jogalkotás újabb törvényekkel bővült a Clayton Act és a Federal Trade Commission Act formájában²⁷, illetve számos jogszabályt fogadtak el az államok szintjén is. A közhangulat ilyen alakulása, illetve a trösztök továbbélése mindenképpen meglepőnek tekinthető, hiszen a feldarabolás lehetősége révén lényegében „a halálbüntetéssel egyenértékű”²⁸ szankciót is lehetett a jogsértőkkel szemben alkalmazni.

A Clayton Act a Legfelsőbb Bíróság rule of reason elvére válaszul született. A Sherman Act eredeti formája, ahogy fentebb utaltunk rá, kifejezett hivatkozást tartalmazott a szabad versenyre. A végső formában a common law szóhasználat köszönt vissza, amelyet 1914-ben tett „helyre” a szövetségi jogalkotó, amikor is kifejezetten visszahozta a versenyre és tisztességtelen versenyre történő utalásokat. A Federal Trade Commission Act egyik nagy jelentősége továbbá, hogy egy önálló – független – szervezet hozott létre a szabályozott magatartások kikényszerítésére. A Legfelsőbb Bíróság azonban lassan változtatott jogértelmezésén, amelyet részben az is befolyásolt, hogy a korabeli felfogástól nem volt idegen, hogy a piacot két végletben lássák, miszerint vagy versenyző, vagy teljesen monopolizált.²⁹ Utóbbi

20 PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 13.

21 PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 14–20.

22 PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 11–12.

23 WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 24.

24 A rule of reason elvvel kapcsolatos a per se tilalmak köre. Ez esetben, szemben a rule of reason elvvel, pusztán egy kifejtett magatartásforma elegendő – tényleges pro és kontra hatás mérlegelése nélkül – a jogsértés megállapításához.

25 PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 60–61.

26 Idézi WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 30.

27 Lásd még BORK Robert H.: The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself, Basic Books, New York, 1978, 47–48.

28 PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 63.

29 PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 67–68.

szerint ha bármilyen formában volt verseny a piacon, akkor az versenyzőnek minősült.³⁰

3. Kartellek és szabályozásuk a két világháború között

Az első világháborút követően az Egyesült Államokban egyre népszerűbbé váltak a kereskedelmi szövetségek az „együttműködő verseny” eszménye jegyében, azonban ez azt is jelentette, hogy az anti-tröszt szabályokat fokozatosan kiterjesztették rájuk is, azonban csak évtizedes enyhe megítélést követően. Az együttműködő verseny lényege, hogy az iparági versenytársak közösen, maguk határozzák meg a tisztességes verseny korlátait, s preferálják az együttműködést, pl. a kapacitások közös meghatározásában.³¹

Időközben a „kartellek terjeszkedése [...] 1939-re a világgazdaság meghatározó tényezője lett”³². Az 1920-as évek végére a Legfelsőbb Bíróság joggyakorlata úgy alakult, hogy mind a magán-, mind az állami árörögzés jogellenes volt, utóbbi természeténél fogva, per se.³³ Az első világháború során, majd azt követően a kereskedelmi szövetségeket a szövetségi kormányzat szervezte, sőt az 1920-as évek közepére a Legfelsőbb Bíróság joggyakorlata is úgy alakult, hogy nem a szigorú kartellszabályok alapján ítélték meg őket. Ez éles kontrasztban állt ekkorra már az *Addyston Pipe*³⁴ ítélettel. Az iparági önszabályozás virágkorát élte, általában nagy tanácsadó cégek által menedzselve. Például az egyik legjelentősebb tanácsadó cég (Stevenson, Jordan & Harrison) három lépésben stabilizálta az iparágakat: közös könyvelési módszertan alapján megosztották a költségeket egymással; majd ha ez nem volt elegendő, akkor a

teljes termelési, értékesítési folyamatról statisztikákat készítettek; ha ez sem lett volna elegendő, akkor pedig egy mennyiségi megosztást javasolt.³⁵ Az 1930-as években már több mint tízezer iparági szövetség létezett.

A közgazdászoktól sem volt az együttműködés ilyen formája idegen, így pl. 1923-ban a működőképes verseny elmélet megalapozója, John M. Clark azt írta, hogy a tagok közötti információcsera segít elkerülni az öldöklő versenyt.³⁶ A Legfelsőbb Bíróság azonban már az 1920-as években elkezdte az iparági tömörülések kapcsán szigorítani a joggyakorlatot.³⁷ Ez természetesen a politika által támogatott iparági tömörüléseknek, sőt magának a kormányzatnak sem volt inyére.³⁸ 1925-ben új bírót nevezett ki az elnök a Legfelsőbb Bíróságba, amelynek a hatása hamar megnyilvánult, az iparági információmegosztás esetén a kényszer követelménye alapvető jelentőségűvé vált.³⁹ Jól szemlélteti az amerikai helyzetet, hogy az iparági szövetségeket támogató elnök is kifejezetten támogatta azon anti-tröszt kormányzati vizsgálatokat, amelyek a szigorú értelemben vett kartellként működő szövetségekkel szemben indultak.⁴⁰

A New Dealdel új időszak vette kezdetét, nem csak a gazdaságban, hanem ezzel együtt az amerikai antitrösztjogban is. Franklin Roosevelt az egyenlőség eszméjét kiemelten fontosnak tartotta, és ez még olyan szakpolitikákba is lecsapódott, mint a versenypolitika. Kifejezetten meglovagolta a világválságot követő hangulatot és a nagyvállalatokkal szembeni fellépést tűzött zászlajára.⁴¹ A korábban elsődleges szerződési szabadság eszméje, amely az azonos rangú felek akaratán alapul, egyre inkább teret veszített. Helyét az antitrösztítéletekben is a tisztességes verseny és a közérdek és magánérdek

30 Lásd pl. *United States v. U.S. Steel Corp.*, 251 U.S. 417 (1920). Bővebben PAGE William H.: *Standard Oil and U.S. Steel: Predation and Collusion in the Law of Monopolization and Mergers*, Southern California Law Review, 2011, 101.

31 Ez a felfogás nem csak az Egyesült Államokban volt divatos, hanem pl. Európa számos államában is. Lásd pl. WELLS Wyatt C.: *Antitrust and the formation of the postwar world*, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 10.

32 WELLS Wyatt C.: *Antitrust and the formation of the postwar world*, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 4.

33 Lásd továbbá PERITZ Rudolph J. R.: *Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law*, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 74.

34 *Addyston Pipe & Steel Co. v. United States* 175 U.S. 211 (1899).

35 Lásd pl. PERITZ Rudolph J. R.: *Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law*, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 76–77., valamint WELLS Wyatt C.: *Antitrust and the formation of the postwar world*, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 32–33.

36 Idézi PERITZ Rudolph J. R.: *Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law*, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 77.

37 Lásd pl. *American Linseed Oil Co.* (1923) 262 U.S. 371, vagy *American Column & Lumber Co. v. United States*, 257 U.S. 377 (1921).

38 Lásd bővebben PERITZ Rudolph J. R.: *Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law*, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 87.

39 Lásd pl. *Maple Flooring Manufacturers' Assn. v. United States*, 268 U.S. 563 (1925).

40 Lásd még WELLS Wyatt C.: *Antitrust and the formation of the postwar world*, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 32–33.

41 WELLS Wyatt C.: *Antitrust and the formation of the postwar world*, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 34.

közötti egyensúly keresése vette át. Az 1930-as években az amerikai iparágakban ún. tisztességesverseny-kódexek voltak népszerűek, de ezek lényegében az iparági versengést hivatottak csökkenteni, pl. az árverseny korlátozásával.⁴²

A 19. századi Európában az Egyesült Államokhoz hasonló trend volt megfigyelhető. A francia forradalmat követő szabad verseny időszakát a kiábrándultság váltotta fel. Ekkor kezdtek el kartellizálódni modern értelemben az iparágak, mely folyamat különösen jellemző volt Németországra.⁴³ Fontos különbség volt azonban, hogy az Egyesült Államok a nagyvállalatok és iparági szövetségek elfogadása mellett mindvégig erőteljes antipátiát mutatott a kartellekkel szemben, mind társadalmi, mind jogi szempontból. Európában más volt a helyzet. Wells idézi a Német Birodalmi Bíróságot, mely szerint *„Ha az árak olyan alacsonyak maradnak, hogy a gazdasági romlás fenyegeti a vállalkozókat, akkor az összeállításuk (kartellekbe) nem csak a létfenntartás jogszerű megjelenése, hanem a társadalom egészségének érdekét is szolgálja”*⁴⁴. A kartellek elfogadottsága tagállami szinten olyan mértékű volt, hogy Németország, Franciaország, Belgium, Luxemburg nemzeti acélipari szövetségei szerveződtek nemzetközi kartellbe 1926-ban, közös luxemburgi irodával a piac felügyeletére. A kartell végül a tagok engedetlensége miatt 1931-ben feloszlott, de addig is jelentős világgazdasági súlyt képviselt.⁴⁵ Ezt követően azonban újraszerveződtek a nemzeti piacok felosztásával 1933-ban, 1935-ben a brit, majd később a lengyel, cseh és osztrák termelők is csatlakoztak. Hovatovább még az amerikai termelők is taggá váltak, de az ottani antitröszt szabályok miatt csak a külföldi eladások tekintetében. Az ő kezüket ugyanis kötötte az 1918-as Webb-Pomerene Act, amely a külföldi piacokra vonatkozóan tette csak lehetővé a kartell formájú együttműködést, a Federal Trade Commission felügyelete alatt. Belföldön a Sherman Act szabályozása volt irányadó.

3.1. A genfi és londoni konferenciák

A két világháború között jelentős teret nyertek a kartellek. Ez lényegében a világgazdaság minden szegmensében megfigyelhető volt. Egészen az 1929-es gazdasági világválságig folyamatosan erősödtek a kartellek. A válság rövid szünetet jelentett a kartellek kialakulásában, de még így is, 1929 és 1937 között egyes kutatások szerint a világgazdaság 40%-át kartellek uralták.⁴⁶

1927-ben a Nemzetek Szövetsége jegyezte a genfi Világgazdasági Konferenciát, majd 1930-ban Londonban rendezték meg a 26. Interparlamentáris Unió ülését. A genfi konferencia során a delegáltak közötti felfogásbeli különbség jól tapintható volt. Franciaország, William Oualid közgazdász professzor nyomán, példának okáért javasolta, hogy a nemzetközi kartelleket valamilyen formában szabályozni kellene, de ezt több állam is elutasította, mint pl. Németország, az Egyesült Királyság vagy Norvégia. A genfi találkozó határozata felszólította a Nemzetek Szövetséget, hogy vizsgálja meg és hozza nyilvánosságra a kartellekkel kapcsolatos kérdéseket és azok eredményeit.⁴⁷ A határozat szerint *„egyrészt a megállapodások természetével és működésével kapcsolatos nyilvánosság az egyik leghatásosabb eszköz, hogy a közérdeket szolgáló megállapodásokhoz a közvélemény támogatását elnyerhessék, másrészt pedig, hogy a visszaélések terjedését megakadályozzák.”*⁴⁸ Ez összecsengett az ötletgazda Oualid javaslatával, miszerint *„...egy speciális igazgatást kell létrehozni, akár adminisztratív, akár bírói intézmény formájában, melynek feladata lenne a kártékony társulások felderítése, majd azok kényszerítése, hogy a működésükről minden szükséges információt adjanak át; fel kellene továbbá ruházni ezen intézményeket olyan jogosítványokkal, melyek lehetővé teszik a kartellek szabályozását, felügyeletét, elfojtását vagy megtiltását. A lehető legszélesebb körű nyilvánosság övezné a döntéseiket*

42 Lásd még WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 35–36. és PERITZ Rudolph J. R.: Competition policy in America, 1888–1992: history, rhetoric, law, Oxford University Press, New York; Oxford, 1996, 128–129.

43 Lásd még WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 5.

44 Idézi WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 5.

45 Lásd még WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002.

46 Lásd még MCGOWAN Lee: The Anti-Trust Revolution in Europe: Exploring the European Commission's Cartel Policy, Edward Elgar, Cheltenham, 2010, 56.

47 Lásd még MCGOWAN Lee: The Anti-Trust Revolution in Europe: Exploring the European Commission's Cartel Policy, Edward Elgar, Cheltenham, 2010, 63–64.

48 Lásd még MCGOWAN Lee: The Anti-Trust Revolution in Europe: Exploring the European Commission's Cartel Policy, Edward Elgar, Cheltenham, 2010, 64.

figyelemmel az elrettentésre, a fegyelmezésre és a közgazdasági nevelésével kapcsolatos morális hatásokra.”⁴⁹

A londoni konferencia⁵⁰ azonban már egy jelentősebb előrelépést jelentett, amikor is a kartellek szabályozói felügyelete és ellenőrzése mellett tette le a voksát. A konferencián a küldöttek az alábbi határozatot fogadták el: „A kartellek, trösztök és hasonló társaságok a gazdasági élet természetes velejárói, amelyekkel szemben lehetetlen egy teljesen elutasító álláspontot elfogadni. Azonban látván, hogy ezen társulások káros hatásokkal járhatnak mind a közérdekre és az államra, így szükséges azok állami irányítása”.⁵¹

A 26. Interparlamentáris Unió⁵⁴ 1930. július 27-ei ülésén tárgyalták a Gazdasági és Pénzügyi Kérdések Speciális Bizottsága által előterjesztett jelentést. A jelentéstevő a magyar Sztéryi báró volt. Feltette a kérdést, hogy indokolható-e az, hogy a jelentés a trösztöket és a kartelleket a gazdasági élet természetes jelenségének hívja.⁵² A felszólalást követően Alben W. Barkley amerikai szenátor következett, aki felhívta a figyelmet, hogy az amerikai delegáció fenntartásokat fűz a „természetes jelenség” kifejezéshez. A beszéde végén felhívta a figyelmet a meggyőződésére, miszerint a béke érdekében szükséges, hogy egy nemzetközi gyűlésnek kellene felügyelnie az ilyen gazdasági rivalizálásokat, amelyek gyakoribb okot adtak a háborúkra, mint a világ összes nemzetének hadseregei.⁵³

A londoni határozat utalt egy speciális kartellbizottságra, amely megvizsgálta bármely megállapodást, amely a közérdekre hátrányos. A bizottság független lenne a kormányoktól, és mind a fogyasztók, mind a munkavállalók részéről lenne benne képviselő. A bizottság a tényállás vizsgálatát követően ajánlásokat tehetne egy központi hatóságnak, amely jogi eljárást kezdeményezhetne bíróságok

előtt a megállapodások semmisségének kimondása érdekében.⁵⁴

3.2. Európai törvénykezési minták: az osztrák és német fejlemények az első világháborút követően

Az európai jogfejlődés gyökerei a *ius commune* időszakára nyúlnak vissza, amennyiben annak hatására Európában alaphabitus lett, hogy a piaci kapcsolatokat is meghatározza az igazságosság; amelynek egyik alapvető indikátora az árban található; valamint az igazságos ár jogilag ki is kényszeríthetővé vált; továbbá a monopolellenesség is már megtalálható volt a kereskedelem vonatkozásában.⁵⁵ A modern versenyjog európai gyökerei azonban az Osztrák–Magyar Monarchiában találhatók. Ausztriában a 19. század második felére kiábrándultak a liberalizmusból, amelyre válaszul a liberalisták a versenyjog létrehozatalának ötletével álltak elő.⁵⁶ Az 1890-es évekre a kartellek igen elterjedté és erőssé váltak.⁵⁷ Az osztrák kartellek elsősorban titkosak voltak, főleg eleinte. Ugyanakkor még az ismert kartellek esetén is inkább stabilizáló szerepet látott benne a társadalom, semmint káros szerveződések.⁵⁸

A kartellek elleni jogalkotás valójában még a napóleoni időkben kezdődött, amikor is egy 1803-as jogszabály előírta, hogy bűncselekmény egy iparág vagy üzletág szereplői közötti olyan megállapodás, amelynek célja munka nélkül az árak emelése a társadalmi kárára. A jogszabályt azonban a speciális helyzetet leszámítva nem igazán alkalmazták. A büntetőjogból egy 1870-es törvény emelte ki ezt a ren-

49 Idézi RESCH Andreas: Phases of Competition Policy in Europe, Institute of European Studies, WP AY0504. (2005) 6.

50 Lásd még CALL Arthur Deerin: The 26th Conference of the Interparliamentary Union, Advocate of Peace through Justice, 1930 (4), 259–268.

51 Schlichtkrull idézi MCGOWAN Lee: The Anti-Trust Revolution in Europe: Exploring the European Commission's Cartel Policy, Edward Elgar, Cheltenham, 2010, 65.

52 Az Interparlamentáris Unió szuverén államok parlamentjeinek világszervezete, amely az 1889-es párizsi megalakulása óta a békéért és a népek közötti együttműködésért tevékenykedik.

53 Idézi CALL Arthur Deerin: The 26th Conference of the Interparliamentary Union, Advocate of Peace through Justice, 1930 (4), 264.

54 Idézi CALL Arthur Deerin: The 26th Conference of the Interparliamentary Union, Advocate of Peace through Justice, 1930 (4), 264.

55 Lásd MCGOWAN Lee: The Anti-Trust Revolution in Europe: Exploring the European Commission's Cartel Policy, Edward Elgar, Cheltenham, 2010, 64.

56 Lásd bővebben GERBER David J.: Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus, Clarendon Press, Oxford, 1998, 34–35. és GERBER David J.: The Origins of European Competition Law in Fin-de-Siècle Austria, American Journal of Legal History, 1992.

57 Lásd bővebben GERBER David J.: The Origins of European Competition Law in Fin-de-Siècle Austria, American Journal of Legal History, 1992 és GERBER David J.: Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus, Clarendon Press, Oxford, 1998, 44–51.

58 Lásd bővebben HARDING Christopher and JOSHUA Julian: Regulating cartels in Europe, Oxford University Press, Oxford, 2010, 65–85.

59 Lásd bővebben GERBER David J.: Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus, Clarendon Press, Oxford, 1998, 52. és KLEINWÄCHTER Friedrich: Die Kartelle, DOGMA, Bremen, 2012, valamint RESCH A.: Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg, Duncker & Humblot, Berlin, 2002.

delkezést, ugyanakkor az is hatástalan maradt lényegében.⁵⁹ A 19. század végi osztrák jogalkotási folyamat csírái az adott kor egyik jelentős osztrák jogtudósa, Adolf Menzel nevéhez köthetők, aki a 19. század végén megfogalmazta, hogy a kartellek károsak, mert kiiktatják a versenyt, de lehetnek előnyösök is, amennyiben az általuk hozott előnyök meghaladják a hátrányokat. A kartellek ilyen kétarcú megítélése sokáig hatott az európai hozzáállásra. Menzel úgy vélte, a káros és hasznos kartellek szétválasztásához, megkülönböztetéséhez jogalkotásra van szükség. Két elvet alakított ki ahhoz, hogy közigazgatási úton lehessen fellépni: a) az államnak információkat kell tudnia szerezni a kartellekről, így javaslata szerint minden kartellnek engedélyt kell kérnie és be kell jegyeztetnie magát az államnál; b) a kartellek önálló entitást kell hogy alkossanak, rájuk vonatkozó jogszabályokkal. Az osztrák jogalkotó végül 1897-ben javaslatot tett hasonló tartalmú normára, melynek központi gondolata a verseny szabadsága volt, és mai napig modernnek mondható javaslatokat és elemzéseket fogalmazott meg annak indokolása. A javaslat egy központi eleme volt, hogy a pénzügy-minisztérium egy részlege tegyen közzé adatokat és elemzéseket a kartellekről és szabályozza a működésüket. A kartelleknek alapszabályuk alapján kellett működniük, és közjegyző általi hitelesítést követő nyolc napon belül be kellett jelenteni a minisztériumnak. A fontosabb döntéseikről pedig 24 órán belül tájékoztatást kellett küldeniük. A minisztérium mind polgári, mind büntetőjogi szankcióval rendelkezett volna a norma szerint. A javaslat jelentős vitát váltott ki, de abban egység mutatkozott, hogy közigazgatási útra kell terelni a kikényszerítést. A jogszabálytervezetből végül nem lett jogforrás, de jelentős hatással bírt a későbbi jogalkotásra mind a javaslat maga, mind az általa elindított gyakorlati és elméleti vita. Ahogy Gerber írja: „[az] osztrák versenyjogi javaslat [...] szerencsés házasítása volt a 19. századi liberalizmus két központi értékének, a versenynek és a jognak. [...] Az Ausztriá-

ban a 20. század fordulóján kifejlesztett versenyjogi elgondolások a magvait adták az európai versenyjogi hagyományok fejlődésének. Nem csak keretet adtak a gazdasági verseny problémái elemzésének, hanem választ is adtak a problémákra. Ahogy látható, az osztrák elgondolások, vezetők és tapasztalat befolyásos szerephez jutott a parlamenti és elméleti vitákban Németországban is, amely végül elvezet majd az első európai versenyjogi jogforráshoz.”⁶⁰

Az 1. világháborút megelőzően Németországban erős iparosodás volt megfigyelhető, elsősorban a nagyipari termelés és nagyvállalatok irányába, erőteljes vertikális integrációval. A német vállalatok jellemzően az exportpiacok irányába nyitottak, amely jelentősen erősítette a saját kormányukkal szembeni alkupozíciójukat, hiszen bármilyen korlátozás a nemzetközi versenyképességet csökkentette volna.⁶¹ 1900-ra kb. 400 kartell működött Németországban, a „Kartellek Országává” vált.⁶² Erre az időszakra az a más országokban is fel-felbukkanó közfelfogás terjedt el, hogy sem a túl sok, sem a túl kevés verseny nem előnyös, a kartellek pedig a túltermelésre adott természetes válaszok, amelyek szükségszerűen megjelennek és megszüntethetetlenek.

A kartellekkel kapcsolatos jogi problémák Németországban már az 1880-as években megjelentek.⁶³ A bíróságok a szerződéses szabadság és a vállalkozás szabadsága között feszülő magánjogi ellentét körében vizsgálták eleinte a kartelleket, a kartelltagok közötti magánjogi megállapodásokat. A bíróságok elé kerülő ügyek közül a legjelentősebb a Szász Cellulóz-ügy volt.⁶⁴ Az ügy tényállása szerint a cellulóz-, vagyis fapéptermeleők Szászországban kartellmegállapodást kötöttek 1893-ban. A megállapodás szerint közös értékesítőn keresztül adták el a termékeiket, amelynek megsértése szerződésen alapuló pénzügyi szankcióval járt. Egy kartelltag megsértette a rendelkezést és emiatt a kiszabott szankciót peresítették a többiek, az alperes azonban arra hivatkozott, hogy a vállalkozás

60 Lásd bővebben GERBER David J.: *Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus*, Clarendon Press, Oxford, 1998, 53–54. és MENZEL A.: *Die Kartelle und die Rechtsordnung*, Duncker & Humblot, 1902.

61 GERBER David J.: *Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus*, Clarendon Press, Oxford, 1998, 63.

62 Lásd részletesen RICHTER K.: *Die Wirkungsgeschichte des deutschen Kartellrechts vor 1914: eine rechtshistorisch-analytische Untersuchung*, Mohr Siebeck, 2007.

63 GERBER David J.: *Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus*, Clarendon Press, Oxford, 1998, 74–75.

64 Lásd még GERBER David J.: *Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus*, Clarendon Press, Oxford, 1998, 89–95.

65 Lásd még RICHTER K.: *Die Wirkungsgeschichte des deutschen Kartellrechts vor 1914: eine rechtshistorisch-analytische Untersuchung*, Mohr Siebeck, 2007, 71–77. és GERBER David J.: *Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus*, Clarendon Press, Oxford, 1998, 91–93.

szabadságába ütközik a kartellrendelet és így az semmis. A Reichsgericht a kérdést elsősorban az 1869-es Gewerbeordnung⁶⁵ alapján vizsgálta, pontosabban a vállalkozás szabadságára vonatkozó 1. § alapján, azonban mivel arra jutott, hogy a kartellmegállapodás sem a közjóval nem ellentétes, sem pedig a személyi szabadságot nem sérti, így az jogszerű. A közérdeket a bíróság absztrakt értelemben, és nem a személyes sérelmek és igazságosság oldaláról vizsgálta, így az absztrahálódott a konkrét személyek sérelmétől. Németországban így tehát a kartellszerződések kikényszeríthető szerződések lettek. Fentebb idéztünk már a birodalmi bíróság ítéletéből, miszerint a kartellek alapvetően pozitívnak tekinthetők a közérdek szempontjából. Károsak akkor válnak, ha azok vagy a monopolizációt szolgálják, vagy tisztességtelenül kizsákmányolják a fogyasztókat.

A jogalkotás Németországban 1923-ig váratott magára, miközben az Osztrák–Magyar Monarchiában Adolf Menzel már 1894-ben általános jogszabályt javasolt a kartellek szabályozására.⁶⁶ Bár parlamenti nyomásra a kormányzó párt létrehozott egy kartellirodát, de az 1914-ben kitört világháború miatt már nem lehetett működőképes.⁶⁷

A világháborúk közötti időszakban példátlan számban tömörültek kartellekbe a vállalkozások világszerte.⁶⁸ Ennek egyik oka az lehetett, hogy a háborús ipari termelés fölösleges kapacitásokat hagyott maga után a háború befejezését követően.⁶⁹ A kartelleknek tulajdonított jótékony hatások között tartották számon pl. a kapacitások megfelelő elosztását, de még olyan hatásokat is – pl. a francia miniszterelnököt is beleértve –, mint hogy a nemzetközi kartellek segítenek az országok nemzetgazdaságai közötti ellentétek felszámolásában.⁷⁰

Ahogy a kartelliroda a világháború előtt, úgy az 1923-as törvény is a parlament, a Reichstag nyomására jött létre. 1923-ban a német parlament elfogadta a gazdasági hatalommal való visszaélés ellen

fellépő jogszabályt.⁷¹ „Ez volt az első jogszabály Európában, amely átfogó – igaz, laza – keretet hozott létre azzal a céllal, hogy a versenykorlátozásokat csökkentse”.⁷²

Az 1923. évi törvény a gazdasági minisztert hatalmazta fel, hogy a gazdaság egészét vagy a társadalmi jólétet veszélyeztető kartellekkel vagy ahhoz hasonló szerveződésekkel szemben fellépjen. A miniszter kötelezhette a kartellt a létrehozó szerződés felbontására, elrendelhetette, hogy a kartell bármely tagja azt elhagyhassa vagy kötelezhette a kartellt dokumentumok megküldésére, amelyek így csak ez esetben váltak hatályossá. A szabályozás egyrészt az állami felügyeleten alapult, másrészt a tagok közötti jogviszonyt szabályozta, illetve a kartelltagoknak biztosított jogosultságokat, pl. a kartellből való távozásra. A törvény egyben egy kartellbíróságot is létrehozott, amely nem volt a rendes bíróságok része, inkább egy közigazgatási szervhez hasonlóan működött. Az eljáró bírót az elnök jelölte ki és csak olyan személy lehetett, aki megfelel a rendes bírósági bírákkal szemben támasztott követelményeknek. A bíróság előtt folyó ügyekben a Birodalmi Gazdasági Bíróság elnöke további négy tagot jelölt ki, egyet a saját bíróságáról, egy független szakértőt a közjó képviselőjére, és egy-egy képviselőt a felperes és alperesi oldalnak.

Az 1923-as törvény alapján kevés döntés született, a miniszter nem élt gyakran a jogosítványjaival, így a Kartellbíróság sem tudott sok döntést hozni.

A kartellek ilyen mértékű virágzása a világháborúk között annak is köszönhető volt, hogy az államok kormányai általában támogatták az iparági konszolidációt, együttműködést és a nemzetközi szinten a nemzeti iparági egységet.

Ahogy fentebb említettük, az 1920-as években a német vállalatok jelentősen megerősödtek és a világgazdaságban jelentős szerepet kaptak. Ugyanakkor a kartellizálódás is jelentősen erősödött, hiszen 1929-re már több mint 3000 kartell működött, szemben az 1900-as évek elejének 400 kartelljével.

66 Gewerbeordnung für den Norddeutschen Band von 1869 (26 Juni 1896), BGBl., 245.

67 STIEDA W., MENZEL A., CHORINSKY C. and SOCIALPOLITIK Verein für: I. Über wirtschaftliche Kartelle. Von Wilhelm Stieda und Adolf Menzel: Über bauerliches Erbrecht. Von Dr. Hermes und Carl Graf Chorinsky. Als Manuskript gedruckt. II, Duncker & Humboldt, 1894.

68 Lásd bővebben Verordnung gegen Mißbrauch wirtschaftlicher Machtstellungen, (2 November 1923) RGBl., I, 1067.

GERBER David J.: Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus, Clarendon Press, Oxford, 1998, 95–114.

69 Lásd bővebben WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002 és Resch Andreas: Phases of Competition Policy in Europe, Institute of European Studies, WP AY0504. (2005).

70 Lásd még WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 5–6.

71 Lásd még WELLS Wyatt C.: Antitrust and the formation of the postwar world, Columbia University Press, New York; Chichester, 2002, 10.

72 Verordnung gegen Mißbrauch wirtschaftlicher Machtstellungen, (2 November 1923) RGBl. I, 1067.

73 GERBER David J.: Law and Competition in Twentieth Century Europe: Protecting Prometheus, Clarendon Press, Oxford, 1998, 123–124.

A gyenge szabályozás, a gyenge állami beavatkozás, a bírói tehetetlenség mellett a német üzleti szféra abban volt érdekelt, hogy ez így is maradjon, valamint a jogásztársadalom is elsősorban a jogszabály ellenzői közé tartozott. A szociáldemokraták azonban szigorúbb szabályozást akartak, sőt még nemzetközi kartellhatóságot is javasoltak felállítani.⁷³ A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt hatalomra kerülésével az 1930-as években lényegében államilag kezdték el szervezni vagy megkövetelni a kartelleket, így az 1923-as törvény hatása jelentéktelenné vált.

4. Összegzés

A kartellekkel szembeni társadalmi ellenérzés régi hagyományokra tekint vissza. A másik oldalon azonban a társadalom gazdasági stabilitása iránti igényt az államok hosszú időn keresztül kielégítették azáltal, hogy egyes területeken elnézők voltak, vagy éppen támogattak iparági együttműködése-

ket. A 20. század elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a klasszikus közgazdaságtani elvek nem képesek állami korlátozások nélkül biztosítani az elvárt fogyasztói jólétnövekedést. Az ellentmondást jól megfigyelhetjük az amerikai jogfejlődésben, ahol normaszöveg tiltotta az együttműködéseket, azonban mégis egészen a második világháborúig igen jelentős számú – néha a kormányzat által támogatott – kartell működött. Az is jellemző a vizsgált időszakra, hogy a nemzetközi versenyképesség érdekében szinte minden állam támogatta a kartelleket. Tény, hogy az üzleti élet természetes velejárói a kartellek, történelmi tanulság. Ennek fényében a jogalkotó számára nehezen megválaszolható kérdés volt, hogy azokra megértően vagy ellenségesen tekintsen. A tanulmányban bemutatott, alapvetően toleráns politika a második világháborút követően esett át nagy változásokon úgy, hogy mára kijelenthetjük, hogy a kartellek a fejlett gazdaságú országokban egyértelműen üldözendő, sok esetben kriminális piaci jelenségnek minősülnek.

A kartellkérdés és -szabályozás gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai háttere a két világháború közötti magyar közgondolkodásban

The cartel problem and its regulation in the public economic thinking between the two world wars

Abstract

The liberal economic ideas had substantially shaped the Hungarian economic thinking in the 19th century, while the German Historical School, which had been highly influential in Central Europe, recognizing the social and economic problems accompanying the capitalist transition, attributed important role to the institutional factors, such as the economic regulations and the state's economic policy. Thus, the issue of cartel regulations had been subject of economic debates as early as the end of 19th century. The Great War and the Great Recession had shed light on the problems of liberal economic policy and intensified the economic disputes about cartels, which manifested in the passing of the 1931. XX. Law. In a sense, the issue was resolved, but not disappeared from the scene, however the topic of debates had been shifted from the concerns regarding cartel regulation to the utilization of cartels in economic policy. The bigger role of the state's economic activity, and the shift from liberal capitalism to more regulated economic environment was observed in the economic theory and in practice.

1. Bevezető

A szabad versenyes gazdaságfelfogás alapvetően meghatározta a XIX. század utolsó harmadában kibontakozó magyar közgazdasági gondolkodást, ugyanakkor a klasszikus közgazdaságtan irányzata mellett a Közép-Európában meghatározó befolyást gyakorló német történeti iskola, szembeesülve a kapitalista gazdasági átalakulás által felszínre hozott gazdasági és társadalmi problémákkal, jelentős szerepet tulajdonított a gazdaság intézményi tényezőinek, így az állam gazdaságpolitikai, gazdaság-szabályozási tevékenységének is. Mindennek kö-

szönhetően már a századforduló gazdaságpolitikai vitáiban felszínre került a kontinentális Európában, s így az Osztrák–Magyar Monarchiában is egyre jelentősebb szerepet játszó kartellek szabályozásának kérdése. Az első világháború utáni összeomlás, majd az 1929/33-as gazdasági világválság még inkább felszínre hozta a szabad versenyes gazdaságfelfogás és a liberális gazdaságpolitika buktatóit, amely a kartellkérdéssel kapcsolatos viták élénküléséhez s 1931-ben a kartellszabályozásra vonatkozó törvény elfogadásához vezetett.

* Szakcsoportvezető egyetemi docens – Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Pénzügytani Szakcsoport.

2. A verseny kérdése a 20/30-as évek magyar közgazdasági irodalmában a korszak gazdaságelméleti irányzatainak tükrében

A két világháború közötti időszakban a magyar gazdasági élet számos problémával nézett szembe közvetlenül az első világháborút követően, illetve majd az 1929/33-as világgazdasági válság nyomán is. Az első időszakban jelentkeztek az Osztrák–Magyar Monarchia által nyújtott korábbi társadalomgazdasági keret szétesése nyomán fellépő feladatok, így a valutarendezés, az elszabaduló infláció megfékezése és a mielőbb végrehajtandó stabilizáció – a pénzügyi rendszer és az államháztartás stabilizációja –, de végső soron a reálgazdasági keretek rendezése, így pl. a béketermelésre történő áttérés is. De a 20-as évek második felében is számos kihívással szembesült a gazdasági élet, így a földbirtok-politika vagy a szociális gondoskodás területén is. E problémák, illetve a felmerült kérdésekre adandó válaszok már önmagában megkérdőjelezték az első világháború előtti, alapvetően a szabad verseny és a minimális állami beavatkozás alapján álló gazdasági gondolkodás kereteit. A második korszakban az 1929/33-as gazdasági világválság még inkább felszínre hozta a liberális gazdaságpolitika és a szabad verseny gazdaságfelfogás tarthatatlanságát, így különösen előtérbe került a korszak közgazdasági gondolkodásában a konjunktúraszabályozás kérdése, de a gazdasági versennyel és így a kartellkérdéssel kapcsolatos viták is felszínre kerültek.

2.1. A korszak főbb irányzatai a magyar közgazdasági gondolkodásban

A korszak hazai közgazdasági gondolkodását tekintve elmondható, hogy a teoretikus sokszínűség irányába történő elmozdulás és a nyugat-európai iskolákhoz történő felzárkózás figyelhető meg. Az első világháborút megelőző fél évszázadban a magyar közgazdaságtani gondolkodásban egy sajátos fejlődéstörténet volt megfigyelhető a korszak nemzetközi közgazdasági gondolkodásához képest. Amíg Nyugat- és Közép-Európában az 1870-es évek marginalista forradalma nyomán a klasszikus iskola hanyatlásának lehetünk tanúi, illetve a neoklasszikus iskola nyugat-európai megszilárdulása következik be, valamint a marginalista alapokon nyugvó osztrák iskola és a német történeti iskola vitájától hangoz a közép-európai közgazdaságtan, addig a magyar közgazdasági gondolkodás ettől eltérő utat járt be. Nálunk a dualizmus korában a közgazdasági gondolkodást egyértelműen a klasszikus iskola és a német történeti iskola dominanciája határozza meg, ezen iskolák vitája kíséri. A korszak legkiválóbb elméleti közgazdásza, Kautz Gyula egy sajátos közép-utas magatartást alakított ki a klasszikus és a német történeti iskola megközelítéseiből, elemeiből egyaránt építkezve műveiben, ezáltal egy speciális magyar hagyomány megteremtőjévé vált s a későbbi szerzőkre is kihatással volt. Bár a későbbi szerzők vagy a klasszikus iskolához álltak közelebb (Karvasy Ágoston, Matlekovits Sándor, Láng Lajos), vagy inkább a német történeti iskola orientációját követték (Földes Béla, Pisztoróy Mór, Gaál Jenő), de ők sem csatlakoztak egyértelműen egyik vagy másik közgazdasági iskolához.¹

A fenti korszakhoz képest a két világháború közötti időszakban egyrészt a magyar gazdaság számos traumának lévén kiteve erős ösztönzést jelentett az elméleti reflexióra, másrészt a nemzetközi közgazdasági gondolkodásban megjelenő új irányzatok is viszonylag gyorsan megjelentek a korszak magyar közgazdászainak körében. A háború, majd a gazdasági válság hatása első körben az ortodoxia által is vizsgált területeken, az ún. tiszta elmélet módszereinek és megközelítéseinek alkalmazási körében is új eredményeket hozott felszínre, de új közgazdasági irányzatok – így a korszak második felében a keynesi forradalom, illetve az univerzalizmus irányzata – is követőkre találtak a magyar közgazdasági gondolkodás tudósai körében. Így a Kautz és közvetlen utódai által követett út, mely a smithi–milli klasszikus közgazdaságtan és a német történeti iskola egyes irányzatai közötti egyfajta közép-utas magatartásban nyilvánult meg, a két világháború közötti időszakban már nem volt járható,

A fenti korszakhoz képest a két világháború közötti időszakban egyrészt a magyar gazdaság számos traumának lévén kiteve erős ösztönzést jelentett az elméleti reflexióra, másrészt a nemzetközi közgazdasági gondolkodásban megjelenő új irányzatok is viszonylag gyorsan megjelentek a korszak magyar közgazdászainak körében. A háború, majd a gazdasági válság hatása első körben az ortodoxia által is vizsgált területeken, az ún. tiszta elmélet módszereinek és megközelítéseinek alkalmazási körében is új eredményeket hozott felszínre, de új közgazdasági irányzatok – így a korszak második felében a keynesi forradalom, illetve az univerzalizmus irányzata – is követőkre találtak a magyar közgazdasági gondolkodás tudósai körében. Így a Kautz és közvetlen utódai által követett út, mely a smithi–milli klasszikus közgazdaságtan és a német történeti iskola egyes irányzatai közötti egyfajta közép-utas magatartásban nyilvánult meg, a két világháború közötti időszakban már nem volt járható,

1 HARMAT Zsigmond–HILD Márta: Közgazdasági elmélet – intézmények – oktatás. In: BEKKER Zsuzsa (szerk.): *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*. AULA, Budapest, 2002, 341–342.

ehelyett a különböző teoretikus álláspontok egymás mellett élése és sokszínűsége volt megfigyelhető.²

A korszaknak két iskolateremtő professzor egyéniségéről beszélhetünk: Heller Farkas és Navratil Ákos kiemelkedő teljesítményéről, akik egy-egy tanítványi kör szemléletét jelentős mértékben meghatározták. Navratil Ákos a Pázmány Péter Tudományegyetem professzoraként a két világháború közötti időszak egyik legnevesebb elméleti közgazdászaként értékelhető, akinek közgazdasági nézetrendszere leginkább a klasszikus politikai gazdaságtanra épült, de emellett a gazdasági jelenségek és jogi intézmények kapcsolatának is különleges figyelmet szentelt. Így a közgazdaságtan vizsgálati körét nem szűkítette az elvont gazdasági problémákra, hanem a gazdasági élet tágabban vett jelenségeire, erkölcsi, jogi, szociálpolitikai vetületeire is kitért. Módszertani szempontból munkásságának fontos eleme az elemi és másodlagos gazdasági jelenségek elkülönítése, így az elemi jelenségek általános természetűek, a másodlagos jelenségek pedig a magántulajdoni rendből következnek, így természetük történetileg változó, emberi akarat által változtathatók. Ugyanakkor eszmetörténeti szempontból – vitatkozva Surányi-Unger Tivadarral – mutatott rá arra, hogy az eszmei/filozófiai hatások ellenére maga a gazdasági élet határozza meg elsősorban a közgazdasági elméleti tételek és rendszerek alakulását. Alapvetően elutasította az első világháború nyomán létrejött új elméleteket, majd a világgazdasági válság nyomán előtérbe kerülő állami beavatkozással szemben is fenntartásait hangoztatta, megerősítette korábbi klasszikus alapokon nyugvó felfogását és liberális gazdaságpolitikai elkötelezettségét.³ A nagy kortárs Heller Farkas megítélése szerint: „*Határozottan konzervatív gondolkodó a szó legnemesebb értelmében, ki nem az eddigi alkotások lerombolásában, minden áron új elgondolásokkal való helyettesítésében látja a tudomány fejlesztésének feladatát.*” Heller arra is felhívja a figyelmet, hogy Navratilnak a természeti és társadalmi törvények

különbségeit hangoztató koncepciója bizonyos értelemben el is téríti a klasszikus iskolától.⁴ Hasonlóképpen Oroszi is felhívja a figyelmet arra, hogy erősen kötődött ugyan a klasszikus nézetekhez, de a tudományos evolúció által meghaladott területein túl is lépett azokon.⁵

A korszak másik iskolateremtő professzora, Heller Farkas jelentős hivatalnoki karriert követően csak 1917-ben, 40 esztendőskorában kapta meg a nyilvános rendes egyetemi tanári címet s lett a Műegyetem nemzetgazdaságtani és pénzügyi tanszékének vezetője. Heller a határhaszon-elmélet, azon belül az osztrák iskola (Menger, Böhm-Bawerk, Wieser) meggyőződéses követője volt. Egyetemi pályafutása mellett évtizedeken keresztül a Magyar Közgazdasági Társaság alelnöke, 1925-től a Közgazdasági Szemle szerkesztője is volt, mely munkája eredményeként újabb s újabb közgazdasági irányzatok külföldi és hazai képviselőinek munkái is teret kaptak a lapban. Szintén rendkívüli teljesítményét mutatja a Közgazdasági Lexikon 1937. évi kiadása, melyben már Keynes 1936-ban megjelent Általános elmélete is ismertetésre került.⁶ Navratil megállapítása szerint Heller tudományos pályája elején kritikai érzékkel tanulmányozta egy új tudományos rendszer egészét, mely egész élete során sokkal inkább formálta közgazdasági szemléletét, mint a klasszikus iskola.⁷ Mátyás is felhívja a figyelmet arra, hogy Heller az osztrák iskolát kritikailag továbbfejlesztette s ezáltal jelentősen növelte a műegyetemi közgazdaságtan rangját, illetve iskolateremtő szerepére, melyre mind a műegyetemi tanszék, mind a Közgazdasági Szemle szerkesztői feladata kitűnő lehetőséget kínált. A Heller-iskola körébe olyan neves közgazdászok sorolhatók, mint Kádas Kálmán, Mórotz Kálmán, Zelovich László, Takaróné Gáll Beatrix, Theiss Ede, Hetényi István, Nemény Vilmos, de egyes megközelítések szerint Surányi-Unger Tivadar vagy Varga István is.⁸ A régi osztrák iskola koncepcionális továbbfejlesztésével Heller olyan problémákat is felvetett – tökéletlen informáltság, monopóliumok

2 BEKKER Zsuzsa–HILD Márta: Közgazdaságtan a két világháború között. In: BEKKER Zsuzsa (szerk.): *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*. AULA, Budapest, 2002, 513–514.

3 HILD Márta: Navratil Ákos. In: BEKKER Zsuzsa (szerk.): *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*. AULA, Budapest, 2002, 738–740.

4 HELLER Farkas: Navratil Ákos közgazdasági rendszere. *Közgazdasági Szemle*, LIX. évf., 1935, 78. köt., 369–379.

5 OROSZI Sándor: Navratil Ákos. In: MÁTYÁS Antal (szerk.): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 145–146.

6 MADARÁSZ Aladár: Heller Farkas. In: BEKKER Zsuzsa (szerk.): *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*. AULA, Budapest, 2002, 726–727.

7 NAVRATIL Ákos: Heller Farkas. *Közgazdasági Szemle*, LXI. évf. 1937, 80. köt., 307.

8 MÁTYÁS Antal: Heller Farkas. In: MÁTYÁS Antal (szerk.): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 14–54.

kérdése, intézményi tényezők változása –, melyekre a neoklasszikus iskola későbbi kritikusai hívták csak fel a figyelmet.⁹ Ugyanakkor Heller kapcsán fel kell hívni a figyelmet elmélettörténeti és alkalmazott közgazdaságtani munkásságára is. Kautz Gyula szellemi örököseként az elméletek történeti megjelenésének vizsgálatával azt kívánja bemutatni, hogy miképpen fejlődött a közgazdaság-tudomány akkori színvonalára, így nem az egyes közgazdasági iskolák bemutatására helyezi a hangsúlyt, hanem az egyes főbb közgazdaságtani jelenségek, kérdések fejlődéstörténetére. Földes Béla hatása érhető tetten abban, hogy alkalmazott gazdaságtani munkásságában használta a történeti iskola módszereit, így az etikai szempontokat, a történetileg változó intézményi tényezők hatását, sőt egyes kérdésekben – pl. a szociálpolitika területén – állami beavatkozást is szükségesnek tartott, így az alkalmazott közgazdaságtan területén egyfajta szintézist próbált kialakítani az osztrák és a német történeti iskola nézetei között.¹⁰

A teoretikus sokszínűség irányába történő elmozdulás a korszak több hazai közgazdász munkásságának tükrében értelmezhető. Az osztrák iskola határelemzésének keretei között Heller még nem alkalmazott matematikai módszereket, de tanítványi körében felkeltette az érdeklődést ezek használata iránt, így az osztrák iskolát kritikailag továbbfejlesztő Abay (Neubauer) Gyula a határhaszon-felfogások kardinális értelmezésétől elfordulva az ordinális értelmezésben találta meg a továbblépés lehetőségét, de az általános egyensúlyelmélet terén a lausanne-i iskola eredményeit is alkalmazta. A matematikai módszer egyre gyakoribb használata nemcsak az ár- és egyensúlyelmélet területén jelent meg, hanem a korban újdonságnak tekinthető ökonometriai elemzésekben és a konjunktúra-kutatások területén is, így Kádas Kálmán, Mórotz Kálmán, Theiss Ede vagy Zelovich László munkásságában. A korszakban Navratil Ákos mellett szélesebb társadalomtudományi tárgyalást követ s hangsúlyozza a gazdaság jogi vonatkozásait műveiben Balás Károly és Moór Gyula is. Mindemellett erő-

teljesen megjelennek gazdaságfilozófiai és gazdaságetikai problémafelvetések is a két világháború közötti időszakban, vitatva a gazdasági liberalizmus közgazdasági alapállását s elméletileg is alátámasztva a korszak kormányzatainak növekvő gazdasági beavatkozásban megnyilvánuló gyakorlatát, mindenekelőtt Surányi-Unger Tivadar és Takaróné Gáll Beatrix munkásságában megfigyelhetően. Surányi-Unger ezen megközelítésben alakította ki a gazdaságpolitikára vonatkozó elméleti rendszerét, Takaróné Gáll Beatrix pedig a gazdaságetikát tekintette a gazdaságpolitika alaptudományaként. Surányi-Unger Tivadar közgazdasági gondolkodására jelentős hatást gyakorolt a német idealista filozófiára támaszkodó, az Othmar Spann nevével fémjelzett osztrák univerzalizmus irányzata. A teoretikus sokszínűség megnyilvánulásának fontos eleme a konjunktúrakutatások előtérbe kerülése, mind Surányi-Unger Tivadar, mind Theiss Ede munkásságában, de megemlítenéd ifj. Boér Elek munkássága is, s fontos kiemelni, hogy Theiss és Boér esetében a keynesi nézetek első magyarországi megjelenéséről is beszélhetünk.¹¹

2.2. A szabad verseny kérdése a kor közgazdasági irodalmában

Az első világháború lezárulását követően még megfogalmazódik azon vélemény, hogy a bekövetkezett változások nem igénylik a közgazdasági elmélet újragondolását, de néhány év elteltével a közgazdasági gondolkodásban új irányok jelentek meg. Matlekovits Sándor – az Osztrák-Magyar Monarchia korszakának egyik legtermékenyebb közgazdász, aki mindvégig hű maradt liberális felfogásához¹² – 1920-ban is, a Közgazdasági Társaság újraalakulása-kor tartott elnöki beszédében azt hangoztatta, hogy a közgazdasági élet alapelveit az egyéni tulajdon és az egyéni érdek, a verseny és az árképződés, illetve a termelési tényezők vonatkozásában az elmúlt évek gyakorlata nem ingatta meg, sőt a háborús gazdasági beavatkozások célszerűtlensége inkább megerősítette

9 MÁTYÁS Antal: Adalék Heller Farkas elméleti munkásságához. In: TEMESI József (szerk.): *50 éves a BKE. Jubileumi tudományos ülésszak*. I. köt. BKE, Budapest, 1998, 468.

10 BEKKER-HILD (3. lj.), 529–532.

11 BEKKER-HILD (3. lj.), 532–535.

12 HETÉNYI István: Matlekovits Sándor. In: BEKKER Zsuzsa (szerk.): *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*. AULA, Budapest, 2002, 496.

ezen alapelveket.¹³ Heller Farkas – a határhaszon-elmélet s azon belül az osztrák iskola legkiemelkedőbb magyarországi követője, a XX. század első felének egyik legnagyobb hatású s legelismertebb magyarországi közgazdásza¹⁴ – még 1923-ban is azt hangsúlyozta, hogy a hagyományos közgazdasági elmélet képes megmagyarázni a háborús konfliktus okozta jelenségeket, nincs szükség külön közgazdaságtanra.¹⁵

A két világháború közötti időszakban mind a gazdaságelméletben, mind a gazdaságpolitikában egyre markánsabban került előtérbe az állam gazdasági szerepvállalásának kérdése, melyre a különböző gazdaságelméleti iskolák eltérő módon reflektáltak. Már az első világháború előtti időszak meghatározó alakja, Kautz Gyula is vitatta, hogy a XIX. századi elméleti gazdaságtan nem tárgyalta az állam gazdasági szerepét, a gazdaságot az államhatalomtól függetlenül vizsgálta s az állam szerepére csak az alkalmazott gazdaságtan keretében tértek ki. Pedig már John Stuart Mill, a XIX. század angol klasszikus közgazdaságtanának kiemelkedő alakja is érintette a kérdést, A nemzetgazdaságtan alapelvei című munkájában tárgyalva a kormányzat szerepét, természetesen a szabad verseny, a gazdasági szabadság alapján állva, következetesen tárgyalva a be nem avatkozás elvének alapjait és határait, de kitérve az általános szabály, a laissez-faire alóli kivételek körére. Az első világháborút követően viszont a klasszikus-neoklasszikus irányzat és a német közgazdasági gondolkodás is egyre inkább szembesült azzal, hogy az állam gazdasági helyét, szerepét illetően körvonalazza álláspontját, minderre legalább három tényező készítette: a világháború közgazdasági következményei, a vissza-visszatérő gazdasági válságok – különösen az 1929/33-as válság – és a kiéleződő szociális feszültségek.¹⁶

Heller Farkas korábban már említett cikkében ugyan elismerte, hogy a világháború során a gazdasági szabadság elvén nyugvó gazdasági szervezetet egyre inkább a kötött gazdálkodás rendszere váltotta fel, de ez nem jelenti számára azt, hogy a háborús árjelenségek összessége magyarázata új elméleti tételek megfogalmazását igényelné, vagy a

gazdasági szabadságról, a szabad versenyről szóló elméletet megcáfolta volna. Mill megközelítésével szoros rokonságban ugyanis arra hívja fel a figyelmet, hogy már az első világháború előtt sem tisztán és teljesen a gazdasági liberalizmuson nyugodott a gazdasági élet, az elméleti közgazdaságtan már a XIX. század során felismerte a be nem avatkozási elv korlátait, hiszen a gazdasági fejlődés révén olyan jelenségekkel került szembe, melyekkel az eredeti klasszikus közgazdasági felfogás még nem szembe-sülhetett. Ugyanis míg a klasszikus közgazdászok a gazdasági privilégiumok, azok monopolisztikus jellege hátrányaira hívták fel a figyelmet, addig a kapitalizmus kifejlődése olyan monopóliumokat teremtett, melyek nem privilégiumokon, hanem a felhalmozódott tőke erején alapulnak. Minthogy a versenyfeltételek így nem voltak már egyenlők, már korábban is felvetette a gazdasági életbe történő beavatkozás bizonyos mértékét. Természetesen ez véleménye szerint nem cáfolja meg a verseny pozitív hatását, a gazdasági liberalizmus legfontosabb elméleti kiindulópontját, így a közgazdaságtannak továbbra is a szabad egyéni kezdeményezés méltánylásán kell nyugodnia, de éppen már a háború előtt megfigyelt monopolisztikus jelenségek az állami beavatkozás létjogosultságát eredményezték s ebben a világháború legfeljebb fokozati eltérést eredményezett.¹⁷ A világgazdasági válság után írt cikkében már arra hívja fel a figyelmet, hogy a megelőző száz évben a gazdasági szabadságon alapuló gazdaságpolitikai felfogás határozta meg mind a tudomány, mind a gyakorló gazdaságpolitikusok alapállását, de a világháború s különösen az 1929/33-as gazdasági válság nyomán egyre inkább a gazdasági szabadság ellenzői kerülnek túlsúlyba, a 30-as évek közgazdásznevezédeke szinte harcban áll a gazdasági szabadság gondolatával, ezt viszont árnyaltabban kellene kezelni. Véleménye szerint a kapitalizmus fejlődése nyomán a vállalatok méreteinek növekedésével olyan piaci hatalomra tettek szert, mely mellett már nem igaz, hogy az árakat a piac alakítja s nem az egyes vállalatok akarata, így a verseny egyes területeken megszűnt létezni. Amíg a verseny szabályozó hatása alatt álló piaci körülmé-

13 MATLEKOVITS Sándor: A Közgazdasági Társaság működéséről. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. évf., 1920, 62. köt., 8–13.

14 MADARÁSZ (7. lj.), 727.

15 HELLER Farkas: A háború és a közgazdaságtan elmélete. *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., 1923, 65. köt., 1–22.

16 BEKKER–HILD (3. lj.), 535–536.

17 HELLER (16. lj.), 1–22.

nyek között igaz volt, hogy azt magára kell hagyni s óvakodni kell az állami beavatkozástól, az már nem áll fenn a monopólium esetében, ekkor a piac már nem szabályozza önmagát a közérdeknek megfelelően, ilyenkor az állam nem mondhat le arról, hogy a közérdek kívánta irányba terelje a nagyvállalatok üzletvitelét. A gazdasági liberalizmus arról is megfélekedett, hogy a gazdasági életnek az élet magasabb tartalmi köreit jellemző öncélúsága nincsen, így a gazdasági előny csak akkor ismerhető el jogosnak, ha ez a lét magasabb céljaival nincs összeütközésben, így a gazdasági automatizmus működését olyan keretek között kell tartania az államnak, melyek a társadalmi élet egyéb céljaival összhangban vannak. Véleménye szerint ez vezet el mind a szociálpolitikai beavatkozásig, mind pedig a gazdasági ciklusok lefolyásának állami szabályozásáig. A piacok monopolisztikus fejlődése, a vállalatok nagy méretkoncentrációja és az értékpapír-kapitalizmus keretei között az erők szabad játékára és kölcsönös kiegyensúlyozására alapozott gazdaságkép már nem helytálló, ezért ezen erők szabad érvényesülését az államhatalomnak korlátoznia kell a közjó érdekében. Ugyanakkor a gazdasági mechanizmus jelentőségét nem szabad alábecsülni, a liberalizmusnak a gazdasági mechanizmusra vonatkozó tanítása helytálló mindaddig, amíg a társadalom magasabb céljaival nem kerül összeütközésbe, az egyén gazdasági kezdeményezőképesége és felelőssége nem mellőzhető, mert ennek hiányában a gazdasági fejlődés alapvető ösztönzője szűnne meg, s gazdasági lesüllyedéshez vezethetne. Így nem a cseregazdaság törvényszerűségeinek alulbecsülése, hanem ezek figyelembevétele, a piaci automatizmusnak nem lerombolása, hanem a társadalom magasabb – nemzeti és erkölcsi – céljainak szolgálatába állítása lehet a gazdaságpolitika feladata.¹⁸

A korszak másik meghatározó elméleti közgazdász, Navratil Ákos is foglalkozott közgazdasági elmélet és gazdaságpolitika kapcsolatával. Egyrészt arra a társadalmi elvárásra hívja fel a figyelmet, hogy a közgazdaságtannak a gazdasági élet viszonyosságai tükrében – különösen a gazdasági világválságot követően – a követendő gazdaságpolitikához megfelelő támaszt kell nyújtania, ami bizonyos

értelemben a tudomány tanításainak hitelessége, relevanciája szempontjából is fontos lehet. Másrészt arról is értekeznek, hogy a gazdasági szabadság a gazdasági fejlődéssel és békével, a gazdasági elzárkózás a gazdasági háborúval és visszafejlődéssel/stagnálással együtt járó jelenség, így a tudomány nem szolgálhat magánérdekeket vagy politikai célok alapján magyarázott közérdekeket, hanem magyarázataiban a mindentől független, természetes felé kell hajolnia, ez pedig a gazdasági élet lehetőleg minél szabadabb állapota. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a teljesen liberális gazdaságpolitika az egyetlen elfogadható gazdaságpolitikai megoldás, hiszen a gazdasági és technikai tényezőkön túlmenően megjelenik a hatalmi szféra szempontrendszere is, ami a gazdasági szabadság korlátozásához vezethet, mégpedig szociális szempontok alapján, amikor a gyengébb szereplőknek az erősebbekkel szembeni védelme jelenik meg, az állam a maga hatalmával tartva kordában a kialakult gazdasági hatalmi helyzeteket, a gazdasági érdek szabad érvényesüléséből kialakult monopolhelyzeteket. A szabadság és kötöttség (tervgazdálkodás) gazdasági rendszereinek összevetése kapcsán arra is felhívja a figyelmet, hogy a korlátozások, a megkötések a gazdaság alkotó tényezőjét oltják ki, s bár a gazdasági szabadság együtt jár az egyéni felemelkedés és bukás veszélyével is, a kötöttség rendszere pedig nivellál, de alacsonyabb gazdasági fejlettségi szintet is eredményez.¹⁹

A korszak gazdaságfilozófiai és gazdaságpolitikai kérdésekkel egyik legintenzívebben foglalkozó közgazdász, Surányi-Unger Tivadar álláspontja a korábban ismertett szerzők álláspontjához képest már lényegesebb különbségeket mutat. Már 1924-ben írt cikkében is a gazdaságpolitika normatív tudomány jellege mellett érvelt, amelyben a teleologikus szemléletet érvényesnek tartotta. Túlzott általánosításnak tekintette a klasszikus-neoklasszikus iskola gazdasági szabadságra alapozott elméletét, de teljes egészében nem utasította el, hanem valamiképpen továbbfejleszteni kívánta. Gazdaságpolitikára vonatkozó koncepciójának kulcseleme az autonóm és heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzések megkülönböztetése. Minthogy a gaz-

18 HELLER Farkas: A gazdasági liberalizmus elmélete és bírálata. In: MADARÁSZ Aladár (szerk.): *Etikai tudomány-e a közgazdaságtan? Magyar Közgazdasági Klasszikusok*. AULA, Budapest, 2006, 251–254.

19 NAVRATIL Ákos: Közgazdaságtan és gazdaságpolitika. *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 1934, 77. köt., 1–21.

daságpolitika az általános értelemben vett politika tudományának része, ezért az állam különböző tevékenységeinek irányából jelentkeznek a gazdaságpolitika heteronóm céljai, melynek révén az állam elsődleges – hatalmi, társadalmi, kulturális – céljai elérésére törekednek, melyek térben és időben igen változók. A szűkebben értelmezett gazdasági szférából származnak a gazdaságpolitika autonóm céljai, melyek a szűken értelmezett gazdasági-racionális megfontolásokon nyugodnak, ezek között a két legfontosabb: a gazdasági javak összességének, a termelékenységnek a növekedése, illetve a gazdasági válságok bekövetkezésének elhárítása. Így Surányi-Unger a gazdaságpolitikát az állami politika egyik területének tekintette, a gazdaságpolitikai célokat egy tágabb összefüggésrendszerben helyezte el, nem a gazdasági összefüggések zártnak tekinthető rendszeréből vezette le az állam lehetséges szerepét.²⁰ A világgazdasági válság nyomán a gazdaságpolitika heteronóm és autonóm céljaihoz kapcsolódóan értekezett a kötött gazdaság és a gazdasági szabadság rendszereiről, kifejtve, hogy a korabeli gazdaság csak a kötött gazdaság rendszere keretei között írható le.²¹ A világgazdasági válság elemzése kapcsán írt cikkeiben jelentős újdonságként jelenik meg a konjunktúraszabályozás eszközei alkalmazásának kérdése. Egyrészt kifejti, hogy a korabeli válság a korábbiakhoz képest egészen más jellegű, tulajdonképpen az egész kapitalista rendszer válságaként értelmezhető, ami az állam részéről olyan gazdaságpolitikai beavatkozásokhoz vezethet el, mely a szabad kapitalizmus elveit jelentős mértékben torzítja.²² Másrészt a konjunktúraszabályozásnak mind a reálgazdaságra, mind a monetáris szférára vonatkozó befolyásolási eszközeiről is értekezik, így kiemelve a pénzkínálat növelésének jegybank-politikai eszközét, a közületi beruházások szerepét és az árszabályozás konjunktúrapolitikai lehetőségeit is.²³ Az árszabályozás vonatkozásában más publikációjában foglalkozik ennek nemcsak konjunktúrapolitikai, hanem szociálpolitikai

vetületeivel is, mellyel a gyengébb gazdasági szereplőknek az erősebbekkel szembeni védelmét, illetve a jövedelmek társadalmilag igazságosabbnak tekinthető eloszlását biztosíthatja a gazdaságpolitika.²⁴ Cikkei mellett 1936-ban megjelent tankönyvében is részletesen foglalkozott gazdaságpolitikai kérdésekkel, különösen kitérve az aktuális magyar gazdaságpolitika előtt álló kihívásokra, ezen művében is érintve az árszabályozás eszközeinek különböző vetületeit és lehetőségeit.²⁵

Neubauer (Abay) Gyula az osztrák és a lausannei iskola eredményeit is beépítő elméletében tárgyalja a szabad verseny és a monopólium kérdését, ugyanakkor mindkettőt a piacilag szervezett, szabad gazdaság keretei között egy-egy alesetként értelmezi. Ezzel szemben különbözteti meg a kötött gazdaság esetét, mely kötöttségnek történetileg igen változatos eseteit különíti el annak tükrében, hogy a gazdaságba történő közhatalmi beavatkozások milyen mértékben és formákban jelentek meg. Ugyanakkor kötött gazdaságnak tekinti azt is, ha nem közhatalmi beavatkozásról van szó, hanem a gazdaság alanyai szabad elhatározásából eredő kötöttségek lépnek fel, így ide sorolja a szakszervezeti egyesülések, a munkaadók és munkavállalók közötti kollektív szerződések vagy a kartellmegállapodások esetét is.²⁶

Ifj. Boér Elek 1943-ban írt cikkében elemzi részletesen a verseny kérdését a szabad, illetve az irányított gazdaság keretei között értelmezve. Véleménye szerint az 1870-es évek óta az államnak a gazdasági életbe történő beavatkozása fokozatos térhódításáról beszélhetünk, amely nemcsak a hadigazdaság, hanem a békegazdaság körülményei között is megfigyelhető, így a gazdasági élet egyre inkább az irányított gazdaság keretei között valósul meg, amelynek egyik alapvető kérdése a verseny szabályozása. Versenyfelfogásában a fogyasztási javak piacán érvényesülő verseny mellett legalább ekkora jelentőséget tulajdonít a termelési tényezők piacán fellépő verseny kérdésének, azt jövedelemeloszlási harcként felfogva. Felhívja a figyelmet arra, hogy a korábbi

20 SURÁNYI-UNGER Tivadar: A célkitűzés problémája a gazdaságpolitikában különös tekintettel a kereskedelmi politikára. *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf., 1924, 67. köt., 227–264.

21 SURÁNYI-UNGER Tivadar: Szabad és kötött gazdaság. *Közgazdasági Szemle*, LIX. évf., 1935, 78. köt., 429–444.

22 SURÁNYI-UNGER Tivadar: A magyar gazdaságpolitika heteronóm céljainak újabb fejlődése. In: Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60-ik és egyetemi tanári kinevezésének 30-ik évfordulója alkalmából. Gergely R. könyvkereskedés, Budapest, 1935, 428–453.

23 BEKKER-HILD (3. lj.), 522.

24 SURÁNYI-UNGER Tivadar: Áralakulás és árszabályozás. In: Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60-ik évfordulója alkalmából. Gergely R. könyvkereskedés, Budapest, 1937, 351–370.

25 SURÁNYI-UNGER Tivadar: *Magyar nemzetgazdaság és pénzügy*. Gergely R. könyvkereskedés, Budapest, 1936.

26 NEUBAUER Gyula: Monopólium és szabad verseny. *Közgazdasági Szemle*, LXII. évf., 1938, 81. köt., 367–373.

gazdaságelméletek csak az állammal nem számoló forgalomgazdasági keretek között vizsgálták a szabadpiaci jövedelemeloszlás kérdését, de az irányított gazdaság keretei között már számolni kell az állam gazdaságpolitikájával is, amely beleavatkozik a termelési folyamatokba, így a jövedelemeloszlási harcot is befolyásolja. Értelmezésében a gazdasági verseny annyiban érvényesül, amennyire igaz, hogy a magasabb teljesítmény magasabb jövedelemmel párosul, így minden gazdasági rendben annyiban van verseny, amennyiben a jövedelemeloszlás nem egyenlő. A verseny kapcsán a motívum, illetve a teljesítmény/cél gazdasági jellegét hangsúlyozza, így a hagyományos felfogás tükrében csak akkor beszélhetünk versenyről, ha mindkettő gazdasági, de a verseny tágabb értelmezésében elegendő, ha az egyik gazdasági jellegű. Így a gazdasági igazgatásban általában a teljesítmény gazdasági, de lehetnek olyan esetek, amikor a gazdaság alapvető termelékenységét célját (Surányi-Unger autonóm célját) alárendelik gazdaság feletti céloknak (Surányi-Ungernél heteronóm céloknak). Ugyanakkor a közgazdaság egyéb ágaiban nem feltétlenül gazdaság feletti motívumok alapján történhet az állam beavatkozása, itt is előfordulhat gazdasági motívum. Végezetül az állami gazdaságpolitika nem gazdasági motívummal, hanem gazdaság feletti motívumok alapján is törekedhet a gazdasági teljesítmény befolyásolására. Fentiek tükrében Boér a verseny alábbi típusait különbözteti meg: 1. Szabad verseny; 2. Szervezett verseny, 2.1. Korlátozott verseny: a) magángazdasági monopolisztikus verseny, b) hatóságilag korlátozott monopolisztikus verseny, 2.2. Hatóságilag irányított verseny: a) gazdasági indítóokkal, b) gazdaság feletti indítóokkal, de gazdasági céllal. Boér megközelítése szerint a monopolizálódás folyamata olyan szervezeti elváltozása a gazdasági életnek, mely egyre inkább az irányított gazdaság felé tereli a gazdasági rendet. A szabadság ugyanis az erősebbnek kedvezvén idővel a gazdasági versenyből kiemelkednek az erősek, akik hatalmuk révén a verseny kizárására törekednek, s a jövedelemeloszlás egyenlőtleniségének fokozódásával a verseny önmagát korlátozza. Az így kialakuló monopolisztikus versenyben a gazdasági oligarchiák megállapodásaikkal korlátozzák az árversenyt s a verseny egyéb területeken – minőségi, divat, marketing – éleződik

ki. Véleménye szerint már az 1890-es évektől az ipari élet termelési technikai viszonyainak megváltozása törvényszerűen vezetett a nagyüzemek fokozottabb életképességére, s minthogy a monopolisztikus nagyvállalatok megszüntetése nem volt reális alternatíva, így az állami szabályozás kiterjesztése, előbb az antitröszt-, majd a kartellpolitika mutatkozott megoldási lehetőségnek. Korának gazdasági rendjében viszont a liberális korszakkal szemben – melyben a verseny szabályozása csak olyan mértékben történt, hogy az a gazdasági individualizmussal összeegyeztethető legyen – a verseny korlátozása mellett annak irányítása is napirendre került, vagyis az önérdéken kívül más gazdasági motívumokat is akar adni a gazdasági versenynek, tehát az állami politika feladata részben a gazdasági szellem befolyásolása, részben a megfelelő jogi szabályozás. A jogi szabályozás vonatkozásában Boér bemutatja a német kartellszabályozás változását, annak két pontját emeljük ki. Egyrészt a szabályozásban lényeges változást jelentett 1933-tól a kartellbíró jogkörének a gazdasági miniszterre történő áthelyezése a közjólétet vagy közgazdasági életet veszélyeztető kartellek felszámolását, illetve határozataik keresztülvitelének megakadályozását illetően. Másrészt a gazdasági életbe történő fokozott mértékű állami beavatkozást jelentette a kényszerkartelltörvény, mely a gazdasági miniszter jogkörét kiterjesztette arra, hogy vállalatokat piacszabályozási céllal új kartellbe tömörítsen vagy meglévő kartellhez csatoljon, illetve új vállalatok létesítését vagy meglévő vállalatok kapacitásainak bővítését korlátozza.²⁷

A neoklasszikus alapokon álló, de a keynesi közgazdaságtant is ismerő Theiss Ede 1939-ben írt cikkében foglalkozik a verseny kérdéssel, így kitérve a monopóliumok, a monopolisztikus verseny és az oligopólium kérdésére is, ez utóbbi vonatkozásában érintve a kartellek kérdését. Az oligopolisztikus gazdasági harcból eredő hátrányokból következik a felek közötti hallgatólagos vagy explicit megállapodások megkötése, mely a nagyvállalatok gazdasági kárait igyekszik csökkenteni a verseny valamilyen mértékű szabályozásával. Ez jelentheti az árkülönbség kerülését s helyette az árudifferenciálás előtérbe kerülését, árpolitikájukban közös elvek alkalmazását, érdekképviseleti szervezet ki-

27 BoÉR Elek, ifj.: A verseny és a gazdasági rend. *Közgazdasági Szemle*, LXVII. évf., 1943, 86. köt., 601–630.

építését az üzleti szokások és költségszámítás tekintetében alkalmazandó egységes elvek érvényesítése érdekében, de akár megállapodások kötését egy-két értékesítési mozzanat megkötésétől egészen a teljes üzletpolitika részletes rögzítéséig, így eljutva a legszorosabb kartellszervezetig. A kartellek kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy hibás megközelítés a kartellkérdés jogi problémaként történő felfogása – amely a kartellirodalomban uralkodó –, a szervezeti kérdésekre történő koncentráció, hiszen itt alapvetően közgazdasági kérdésről van szó. Az oligopolisztikus verseny olyan nagy veszteségeket okoz a vállalatoknak, melyet tartósan nem lehet elviselni, így törvényszerű lépés a megállapodás, amelyet így közgazdaságilag kedvezőnek lehet tekinteni, illetve a racionalizálást is elősegíti, ezáltal a vállalatok optimális méret mellett gazdaságosabban termelhetnek s így elkerülhetik a túlkapacitásokhoz vezető felesleges beruházási kiadásokat. Ugyanakkor természetesen jelentős hátrányai is lehetnek a kartellizálódásnak, melyek közül a legfontosabb az árak állandósulása, illetve merevsége. További problémaként jelentkezik, hogy a vállalatok költségszámítása a költségelemeket merevebbnek tünteti fel, mint ahogy azok a valóságban alakulnak, összefüggésben azzal, hogy ilyenkor a határköltségek kevésbé jönnek számításba, hanem az átlagköltségek irányadók. A kartellizált iparágakban így az ár állandósága mellett a termelés volumene és a foglalkoztatottság mutat nagyobb hullámzásokat, ami így más gazdasági szektorokban idéz elő nagyobb zavarokat, ezáltal a depresszióhoz történő alkalmazkodás terhét másokra hárítja. Így éppen azon árak maradnak változatlanok, melyeknek a termelési tényezők jobb kihasználása érdekében kellene süllyedniük. Így a kartellizálódás a gazdasági egyensúly kialakulását akadályozza, s bár a horizontális megállapodások révén mérsékli a gazdasági harcot, de ha mind keresleti, mind kínálati oldalon oligopóliumok vannak, akkor a két oldal közötti harc fokozódását eredményezi, így a közjólétet erősen rombolja. Theiss arra is felhívja a figyelmet, hogy kartellek kialakulása olyan iparágakban jellemző, ahol a termékek között nincs túl nagy és sokféle minőségi különbség s tömegtermelés uralkodik, így a fém-, papír- és vegyiparban, tehát a gazdaság centrális, alapvető nyersanyag-

kat és félkész gyártmányokat előállító szektoraiban, így gazdasági hatásuk igen jelentős. Ezért a gazdaságpolitika feladatának tekinti, hogy ezen iparági partikuláris érdekeket a közgazdasági optimum megvalósításával összhangba hozza, figyelembe véve azt, hogy a korábban írottak tükrében a kartelleknek megvan a maguk létjogosultsága, így azok működésének nem megtiltása, hanem szabályozása, túlkapásaik kiküszöbölése lehet a feladat. Ez jelentheti a kartellek működésének szigorú ellenőrzését, kiegészítve a hatósági árszabályozás eszközével. Mindemellett nem tartja kizártnak a kényszerkartell intézményét sem, amennyiben az oligopolisztikus verseny romboló hatását csak így lehet megszüntetni, bár ez már igen messzemenő állami beavatkozást jelent. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogyha a piac mindkét oldalán fennálló oligopolisztikus versenyből eredően létrejött keresleti és kínálati oldali kartellek állnak egymással szemben, a kényszerkartell sem megoldás, hiszen a horizontális mellett a vertikális egyesülés lehetne a megoldás, ami nehezebben kivitelezhető, illetve tulajdonképpen így is fennmaradna a szembenállás két oldal között: egyrészt a vállalkozói egyesületek, másrészt a szakszervezetek között, amire tulajdonképpen csak egyfajta korporációs rendszer kiépítése adhat választ. Véggkövetkeztetésében megfogalmazza, hogy a laissez-faire alapján álló gazdaságpolitika ideje végleg lejárt, s így az intervenció gazdaságpolitikára hárul az a feladat, hogy a verseny szabályozó funkcióját mindinkább átvegye.²⁸

3. A kartellkérdéssel kapcsolatos vélemények megjelenése a korszak magyar közgazdasági és gazdaságpolitikai vitáiban

A kartellkérdés a magyar közgazdasági eszmecserében az 1920-as évek második felében bontakozott ki néhány cikk és könyv keretében, bár meg kell állapítanunk, hogy Theiss ismertett írásának megfelelően elsősorban jogi kérdésként kezelték a korban, a kor közgazdászársadalma számára nem tartozott a főbb közgazdasági problémák körébe.

28 THEISS Ede: Korlátozott verseny és gazdaságpolitika. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. évf., 1939. 82. köt., 431–440.

3.1. A kartellkérdés előzményei a magyar közgazdasági gondolkodásban

A kartellkérdés napirendre kerülése a két világháború közötti időszakban nem tekinthető előzmény nélkülinek, a századfordulón már megjelentek írások a kartell kérdéséről. Elsőként Mandelló Gyula foglalkozott az ipari kartellekkel háromrészes cikkében a Budapesti Szemlében 1890-ben. A gazdasági élet ilyen tömegben új jelenségeként értelmezi a kartelleket, ezért tartja fontosnak a kérdéssel történő tudományos értelemben vett foglalkozást. Nem foglal állást a kartellek mellett vagy ellen, hanem a fogalom meghatározására és tipizálásra törekszik cikkében, ismerteti a kartellel kapcsolatos irodalmakat és a kartellek jelentőségéről, gazdasági hatásáról megfogalmazott nézeteket értékeli. A kartellek kialakulását a modern gépipar magas állótőkeigényére s az általános költségek ebből eredő magas szintjére vezeti vissza, illetve a szállítási költségeknek a piacok földrajzi kiterjedéséből, a világgazdasági kapcsolatok kialakulásából történő növekedését is fontos elemnek tekinti. Mindehhez járul a modern ipar azon jellemzője, hogy a termékek termelése nem lokálisan korlátozott, előre rögzített megrendeléseket elégít ki, ami a piaci forgalom hullámzásának való jelentős kitettséget eredményezi, amely a magas állandó költségek meg nem térülésének magas kockázatát hordozza magában. Tanulmányában a kartell fogalmát próbálja leszűkíteni, így elkülönítve a mezőgazdaságban jellemző ring fogalmától, melyet a nagy árfelhajtásra való törekvéssel jellemez s nyersanyagokra és élvezeti cikkekre korlátozza körét, a kartellnek pedig két fontos elemét emeli ki: a vállalatok közötti együttes eljárás szabályozott, rögzített formáját és az áralakulásra gyakorolt tartós hatást.²⁹ Ágazatilag is lehatárolja az általa vizsgálat alá vont kört s a kereskedelmi, közlekedési és mezőgazdasági ágazatot kizárja vizsgálata tárgyából, csak az iparra – beleértve a bányai ipart is – koncentrálva, bemutatva a jelentősebb nyugat-európai államok kartellstatisztikai adatait a főbb iparágakra összpontosítva figyelmét.³⁰ A kartellek felosztását tekintve abból indul ki, hogy a vállalatok jövedelmének növelése/fenntartása há-

rom úton érhető el: a fogyasztókkal szembeni magatartás útján, a munkásokkal szembeni magatartás alapján, illetve üzemgazdasági úton. Az első vonatkozásban megkülönböztet: direkt ármegeállapításban, termelési mennyiség állandósításában/korlátozásában, piacterületek felosztásában, eladási feltételek/minőség/mérték/súly paramétereire vonatkozó megállapodásokban megnyilvánuló kartelleket. A munkásokkal szembeni magatartásra épülő megállapodások irányulhatnak: bérkorlátozásra, az egyes vállalatoktól elbocsátott munkások más vállalat általi felvételére vonatkozó korlátozásokra, sztrájkok okozta vállalati károk megtérítésére szolgáló biztosító pénztárak felállításában. Az üzemgazdasági út szempontjából megkülönbözteti: a kartellált vállalatok értékesítésének központosítását egy központi iroda felállítása útján, a gépek és nyersanyagok együttes beszerzésének megvalósítását, a termelés felosztását a vevők földrajzi közelsége vagy termékspecializáció formájában (kiemelve, hogy mindez nem jelenti a technikai központosítást, a gyártási tevékenységben a kartell tagjai megőrzik önállóságukat, ebben különbözve a szindikátus, illetve a tröszt intézményétől). A kartellek főbb hatásait az alábbi elemekben foglalja össze: egyrészt az árak magasabb szintjét eredményezi, másrészt az így bekövetkezett áremelkedés növeli a versenyt, új vállalatok piacra lépésére ösztönöz, harmadrészt a magas árak helyettesítő termékek iránti keresletet támasztva új iparágak kialakulását is eredményezheti. Negyedrészt hatással van a külkereskedelmi mérlegre is: a kartellek szoros kapcsolatban állnak a védvámokkal, sok esetben ennek köszönhetik létüket, így az importot eleve csökkentik, ugyanakkor az exportteljesítményt is növelhetik, hiszen a magas belföldi árak olyan nyereséget biztosítanak a kartellált vállalatoknak, mely lehetővé teszi számukra az export során alacsonyabb árak érvényesítését, így külföldön a versenyképesség fokozását. A kartelleknek a technikai haladásra gyakorolt hatását pozitívan ítéli meg: egyrészt a kartellen kívüli vállalatokkal való verseny is ösztönzőleg hathat a technikai korszerűsítésre, másrészt a vállalatok nyereségének növelését is előidézheti, ha a termelési költségszint csökkentését tudja biztosítani.³¹

29 MANDELLÓ Gyula: Az ipari kartellekről I. *Budapesti Szemle*, 63. köt., 1890/164., 219–247.

30 MANDELLÓ Gyula: Az ipari kartellekről II. *Budapesti Szemle*, 63. köt., 1890/165., 436–447.

31 MANDELLÓ Gyula: Az ipari kartellekről III. *Budapesti Szemle*, 64. köt., 1890/166., 92–152.

A trösztök, kartellek és ringek kérdésével foglalkozott még az 1890-es években Kohn (Pap) Dávid is, első cikkében a trösztök kérdését tárgyalta, melyben csak érintőlegesen foglalkozott a kartellek kérdésével a trösztök különbözőségeit hangsúlyozandó³², majd második írásában foglalkozott részletesen a kartellek kérdésével. Bár ebben a tanulmányában is igen részletesen tárgyalta a trösztök kérdését s foglalkozott egyéb intézményekkel – pl. a cornerekkel – s véleménye szerint még kevésbé definiálható jelenségekkel, mint a szindikátusokkal, konzorciumokkal és ringekkel is. A kartellek tevékenységét kifejezetten az ipari ágazatra korlátozza, s működésüket háborúként értelmezi a fogyasztó, illetve a gazdasági függetlenségét megőrizni kívánó vállalatok ellen, s nagyon fontos jellemzőként említi az állandósított kapcsolatot a kartellbe tömörült vállalatok között. A kartellek öt típusát különbözteti meg: árkartell, keresletet felosztó kartell – ezek közvetlenül befolyásolják a piacot –, termelés mennyiségét szabályozó kartell, piacot földrajzilag felosztó kartell – ezek közvetve befolyásolják a piaci viszonyokat – s végezetül a kombinált ár- és termelési kartell. A kartellek keletkezése igazolásaként véleménye szerint annak résztvevői a túltermelést, az ezzel kapcsolatos kielezett versenyt s így az ebből következő önvédelmet nevezik meg, miszerint a túltermelés óriási versenyhez vezetett, mely a vállalatokat termelési egységköltségeik leszállítására s így még nagyobb termelésre ösztönözte, ami tovább fokozta a túltermelésből eredő problémákat, így indokolható önvédelemként a versenykorlátozás. Ezen álláspontot Kohn (Pap) elveti, szerinte a verseny az individualisztikus gazdaság elengedhetetlen tényezője s a verseny kartellek általi korlátozását a kizsákmányolással azonosítja, legfontosabb káros következményként a termelés és fogyasztás mennyiségének tartós csökkenését tekinti. Nem fogadja el a kartellek azon hangoztatott pozitív hatását, hogy a túltermelés csökkentése, a gazdasági folyamatok tervszerűbbé tétele révén a gazdasági krízisek bekövetkezését, a gazdaság ciklikusságát csökkentené, hiszen semmi sem biztosítja a kartellekre szétszabdalt nemzetgazdaság egyes részei között az összhangot.³³

Heller Farkas, a két világháború közötti időszak meghatározó magyar közgazdászprofesszora 1903-ban írt ismertetést Josef Grunzel *Über Kartelle* című könyvéről a Budapesti Szemlében, mely recenzió rávilágít saját, kartellekkel kapcsolatos álláspontjára is. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a korban a kartellkérdés kevésbé a publicisztika vagy a gyakorlati politika területén bír jelentőséggel, még inkább a tanulmányozás korszakában van s a gazdaságpolitikai tudomány keretében megjelenő kérdés. Vitatja Grunzel azon álláspontját, miszerint a kartellkérdés elsődlegesen nem az árak növekedését, a kartellben résztvevő vállalatok monopolhelyzetének kihasználását jelenti, hanem a termelés és értékesítés szabályozásának eszközét látja benne. Azt ugyanakkor elfogadja, hogy a szerző helyesen világít rá arra, miszerint a kezdetben alacsonyabb rendű – árra és értékesítési feltételekre vonatkozó – megállapodásokból a kartellek egyre magasabb szervezettségű intézményekké alakulnak át, s a termelés és fogyasztás jobb összehangolásának eredményeként a szélesebb közönség számára hasznos intézménnyé válhatnak. A kartelleknek a termelés technikai színvonalának emelésére gyakorolt pozitív hatását is elfogadja, miszerint kötött árak mellett a technikai fejlesztés költségcsökkentő hatása eredményezheti az egyes vállalatok nyereségének növelését. A kartelleknek a munkások helyzetére gyakorolt hatása vonatkozásában vitatja Grunzel álláspontját, miszerint az kifejezetten pozitív, ugyan annak Heller véleménye szerint is lehet pozitív hatása, hogy a vállalatok tartós fennmaradása a munkahelyek stabilitásához is hozzájárul, azzal szemben viszont kétségeit fogalmazza meg, hogy a nagyobb vállalati nyereség a munkások béremelési igényeinek kielégítésére vonatkozó nagyobb hajlandóságot eredményezné, ehelyett ő inkább a kartellben működő vállalatoknak a munkássággal szembeni nagyobb hatalmát hangsúlyozza. A vámpolitika szerepét illetően elfogadja a szerző azon álláspontját, hogy a kartellkérdés csak annyiban játszik e területen szerepet, miszerint új vámtarifák meghatározásakor azokat úgy kell kialakítani, hogy ne ösztönözzék a vállalatokat kartellképzésre. Hasonlóképpen a kartellek túlkapásainak megaka-

32 KOHN (PAP) Dávid: A trust. *Nemzetgazdasági Szemle*, 1891, 431–443.

33 KOHN (PAP) Dávid: Kartellek és ringek. *Közgazdasági Szemle*, XIX. évf., 1895, 619–659.

dályozása szempontjából is elfogadja az állami szerepvállalást, mindenekelőtt a kartellek ellen lépő versenyvállalatok támogatása formájában. Ugyanakkor egyoldalúnak ítéli meg Grunzel azon álláspontját, miszerint a monopolárból származó előnyöket a kartellek azért nem tudják jelentősen érvényesíteni, mert új versenytársak lépnek a piacra, ezzel szemben Heller felhívja a figyelmet arra, miszerint sok esetben a gyakorlat azt mutatja, hogy versenyvállalatok nem jelennek meg a piacon, vagy ha mégis, akkor azokat gyorsan a kartellbe léptetik. Méltatja a szerzőnek a kartellképződés okait tárgyaló gondolatait, így különösen a vállalatok földrajzi közelségének a kartellek kialakulására gyakorolt hatását, illetve a vállalatok által is felhasználható, az ellenőrzést elősegítő állami nyilvántartások ösztönző hatását.³⁴ A könyvről 1903-ban egy másik ismertetés is megjelent a Közgazdasági Szemle hasábjain inkább leíró, mint kritikai szellemben.³⁵

A kartellek és a védvámok kapcsolatára vonatkozó általános vélekedéssel szemben – így a kartellügy legismertebb külföldi kutatójának számító Liefmann-nal is vitázva – fogalmazza meg álláspontját 1906-ban írt cikkében Baumgarten Nándor és Meszlény Artúr. Azt ugyan elismerik, hogy a védvám elősegítheti a kartellképződést, minthogy közös alapot nyújt egyazon termelőterület vállalatainak kartellbe tömörülésére, szembeállítva a vámmal védett területen fekvő iparágat a kívül fekvő azonos iparággal szemben, a külföldi versenytől izoláltan könnyebben jön létre megegyezés a belföldi vállalatok között. Azt viszont elvetik, hogy a védvám és a kartellképződés ok-okozati összefüggés lenne, hiszen számos iparágban védvámok nélkül is megfigyelhető kartellképződés, míg egyes magas vámmal védett ipari termék termelői soha nem alakítottak kartellt. A védvám és a kartell közös tulajdonságaként fogalmazzák meg az iparpártoló és iparfejlesztő szerepet, csak hogy amíg a védvámmal az állam próbál az ipar helyzetén javítani, addig a kartell alakításával a vállalatok segítenek önmagukon. Ezzel túllépünk az iparvédelem azon fokán, melyet az állam meg kívánt valósítani s így kétszeresen

terhelik meg a fogyasztót: míg az állam a védvámmal csak a külföldi versennyel szemben kívánja megoltalmazni a hazai ipart, addig a kartell a belföldi versenyt is kizárja. Ugyanakkor az árak jelentős emelkedése a fogyasztás korlátozását eredményezheti, amely pedig a kartellbe tömörült vállalatokra is negatívan hathat vissza, csökkentheti a termelést, hiszen a visszaeső belföldi fogyasztás mellett csökken azon nyereségtömeg, mely fedezetet teremthet az alacsonyabb áron történő exportértékesítés veszteségeire, így az össztermelés is csökkenhet.³⁶

A kartellekkel kapcsolatos publikációk megjelenése kapcsolatban állt a kartellkérdéshez kapcsolódó szabályozási mozgalom megindulásával. Ausztriában 1897-ben indult meg a kartelltörvény-tervezet körüli vita, amely csak a kartellek szűk – az állam fogyasztási adópolitikáját érintő – körére terjedt volna ki, de végül lekerült a napirendről.³⁷ A századfordulót követően ismét napirendre kerül, ekkor már egy általánosabb kartelltörvény készítésének gondolata, melyről 1912-ben jelent meg a hazai közgazdasági sajtóban elemzés. Az értékelés arra hívja fel a figyelmet, hogy az osztrák törvénytervezet éles vitákat váltott ki mind az agrár-, mind az ipari vállalkozások körében, az előbbieket azért, mert a tervezet első renden az élelmiszereket előállító és forgalmazó kartellek – cukor, szesz, tej – szabályozását célozza meg s csak ezt követően az ipari kartelleket, ezzel mintegy agrárellenes hangulatot teremtve. Az ipari vállalkozók ugyan támogatandónak vélték a kartellek lajstromba vételének – s ezzel jogi elismerésének – gondolatát, de elutasítóan foglaltak állást olyan kezdeményezésekkel szemben, melyek az árak hatósági megállapítására, a kartellek vámpolitikai eszközökkel történő rendszabályozására vagy a kartellekkel szembeni magán-, illetve állami verseny támasztására irányultak. Végképp elítélték az olyan kezdeményezéseket, melyek egyes iparágak állami ellenőrzés, felügyelet alá vételét, az állami monopóliumokra való törekvést, a vállalkozói nyereségre törekvés negatív megítélését sugallták, melyek az egyéni vállalkozási kezdeményezésekre épülő korabeli gazdasági rendszer rombolását eredményezik véleményük szerint.³⁸

34 HELLER Farkas: Kartellkérdés. *Budapesti Szemle*, 114. köt., 1903/316., 116–124.

35 MATLEKOVITS Sándor: A kartellek. *Közgazdasági Szemle*, XXVII. évf., 1903, 29. köt., 55–58.

36 BAUMGARTEN Nándor–MESZLÉNY Artúr: A védvám befolyása a kartellekre és a trustökre. *Közgazdasági Szemle*, XXX. évf., 1906, 35. köt., 307–317.

37 RÁCZ Lajos: *A kartellek és szabályozásuk*. Politzer Zs. és fia, Budapest, 1905, 8.

38 SZÉKELY Artúr: Kartell-mozgalmak Ausztriában. *Közgazdasági Szemle*, XXXVI. évf., 1912, 47. köt., 338–340.

Magyarországon is 1897-ben történtek az oszt-rák szabályozási törekvések hatására az első lépések a kartellkérdés szabályozására, amikor a kereskedelemügyi miniszter felszólította a kamarákat a kartellekre vonatkozó adatok, illetve véleményeik közzétételére. A szabályozási tervek ekkor megakadtak, majd 1899-ben Ráth Zoltán, a kassai jogakadémia tanára kapott megbízást a kereskedelemügyi minisztertől egy kartellankéttra készítendő előadói tanulmányra, de a politikai konfliktusok ismét háttérbe szorították a kérdést.³⁹ Az előadói tanulmány viszont kiadásra került előbb emlékiratként a Központi Értesítő Nem Hivatalos Része mellékletként, majd könyv alakban is, s ez tekinthető a kartellekre vonatkozó első szisztematikus feldolgozásnak a magyar szakirodalomban.⁴⁰ Munkájának első részében a kartellek lényegéről és hatásáról, a kartellpolitika vezérelveiről értekezik, előbb megállapítja a kartell fogalmát, egy-egy iparág vállalkozóinak olyan szerződéseit értve alatta, amelyek a verseny mérséklésére vagy teljes kizárására irányulnak. Így felfogása szerint a közlekedési vállalatok, a biztosítóintézetek és egyéb nem termelő vállalkozók hasonló szerződéseivel nem foglalkozik. A kartellek hatását a következőkben foglalja össze: a kartellek a közgazdasági élet minden ágára, a termelésre, a forgalomra, a megoszlásra s a fogyasztásra igen jelentékeny hatással vannak, a kartellek közel állnak hatásukban az egyéni monopóliumhoz, azonban kevésbé kártékonyak itéli. Bizonyos nyereségszint felett a nemzetgazdaságra gyakorolt hatásukat károsnak itéli, de kisebb nyereségszint esetén pozitív hatásuk a meghatározóbb, nevezetesen a termelést egyenlétessé tévő, válságokat elhárító s az érdekelteket békés együttműködésre szervező hatása. Ezen felfogása természetesen irányadó a kartellpolitikájára nézve is, így nem pártolja a kartellek teljes eltiltását, de másik végletként a kartellek kötelező szervezését sem. A kartelleket sem büntetőjogi fenyegetésekkel, sem a szerződés magánjogi érvénytelensége kimondásával akadályozni vagy fejlődésükben gátolni nem akarja. Ugyanakkor közigazgatási beavatkozást követel és a kartellpolitika vezérelvéül a kartellek nyilvántartását, ellenőrzését és oly rendszabályok életbeléptetését javasolja, melyek a kartellekből eredő veszélyeket el tudják hárítani, így a nyilván-

tartásnál nagy súlyt fektet a kartelltagok nyereségének megállapítására. Az államnak ügyelnie kell arra, hogy a kartell ellenében a verseny lehetőleg fennmaradjon, így védeni kell az egyes vállalkozót a kartell fojtogató versenyétől, kiterjesztve a tisztességtelen verseny fogalmát mindazon esetekre, amelyekben bebizonyítja a vállalkozó, hogy vele szemben a kartelltag kivételes, az ő üzletét veszélyeztető vagy vevőit elidegenítő magatartást követ. A verseny lehetőség szerinti megkönnyítésén kívül a termelők és fogyasztók, valamint a munkások érdekeinek védelmét s ennek érdekében a szövetkezés előmozdítását tartja fontosnak. Ha mindezek az eszközök nem elegendők, akkor az államnak közvetlenül is be kell avatkoznia a kartellek ellenében, sőt ha szükséges, a kartellek feloszlását kell elrendelnie. A kizsákmányoló árképződés megakadályozására eszközként ajánlja a nyereség progresszív megadóztatását. A tanulmány második része a magyarországi kartellek bemutatására törekszik, bár a statisztikai adatok hiányosan állnak rendelkezésre, így a bemutatás messze nem teljes körű, különösen a kőszén- és vaskartell vonatkozásában hiányos, pedig ezeknek lehet legnagyobb befolyásuk a gazdasági életre. A harmadik rész a kartellekre vonatkozó törvényhozást és szabályozási gyakorlatot mutatja be a múltban és jelenben, kitekintve az egyes európai államok gyakorlatára és az Egyesült Államokra is. Megállapítja, hogy az európai szabályozás igen kezdetleges és korlátozott, sokkal részletesebb és szigorúbb az amerikai gyakorlat, ennek ellenére eredményét igen csekélynek itéli, hiszen az Egyesült Államokban a legmeghatározóbb a kartellek hatalma. A magyarországi teendőket illetően kiindulópontja az, hogy a kartellkérdés törvényhozási úton szabályozandó. Mindenekelőtt a kartellek és magánmonopóliumok ellenőrzés és nyilvántartás alá vételét javasolja egy külön kartellhivatal útján. További intézkedés lenne a kartellek magánjogi szabályozása, mégpedig meg kellene nekik a teljes magánjogi érvényességet adni, de a kartellvállalat azon működését, mely a versenytárs bojkottálása vagy a rendes vevők elhalászásában nyilvánul, a tisztességtelen verseny megrendszabályozásában látja korlátozandónak. A monopóliumok hatalmának lehető ellensúlyozására a szövetkezeti ügy és a

39 Rácz (38. l.), 8.

40 RÁTH Zoltán: *Emlékirat a kartellekről*. Budapest, 1900.

munkásügy felkarolásával (így minél ellenállóbb elemeket képezhetünk a tőke túlsúlya s így a kartellek hatalma ellenében is), illetve az adó- és vámpolitika terén kíván gondoskodni, a vállalatok jövedelmének progresszív adóztatása útján, valamint a vámok mérséklésével (bár ez utóbbi vonatkozásban az Ausztriával való vámközösség jelentős korlátozó hatását elismeri). Ha emellett egyes kartellek a közjólétre mégis károsak lehetnének, azaz a kartell monopolhelyzetben van, az árak (esetleg a munkabérek) szabályozásával a maga hasznára s mások kárára visszaél, akkor a rendes bíróság valamelyik miniszter, a kartellhivatal, a kereskedelmi és iparkamarák kérelmére kimondhatná a káros hatású működését s az állam megkapná a kisajátítás jogát. A könyvet a Közgazdasági Szemlében ismertető Matlekovits Sándor ezzel szemben úgy gondolta, hogy az Ausztriával való vám- és közgazdasági közösség miatt a kartellügyet törvényhozásilag szabályozni nem kell, egyrészt mert Magyarországon a kartellek nem is fejlődtek oly hatalommá, hogy közgazdasági hatásukban ártalmas jelenségeket mutathatnának, másrészt mert a legtöbb kartell tulajdonképpen a gyengébb magyar iparnak az erősebb osztrák versenytársakkal szembeni védelmét szolgálja, így a kartellszabályozás iparromboló hatással járna.⁴¹

1904-ben került ismét napirendre a kartellügy, akkor Mandel Pál készítette a kereskedelemügyi miniszter megbízásából egy tervezetet a kartelltörvényjavaslatához. A törvényjavaslat lényege: 1. írásba foglalási, bejegyzési és törzskönyvelési kényszer, így a kartellszerződések hatályát harmadik személyekkel szemben is csak a bejegyzés és ennek kihirdetése adja meg, 2. a kartellszerződés megtámadhatósága a rendes kereskedelmi eljárás szabályai szerint, 3. kártérítési kötelezettség. A tervezetet a Közgazdasági Szemlében Matlekovits Sándor ismertette és bírálta. Úgy értékelte, hogy a bejegyzési kényszerrel egymagában tulajdonképpen még semmi sincs elérve. Ez csak alaki feltétele annak, hogy állami ellenőrzés és szükség esetén beavatkozás megtörténhessen. Ezen állami beavatkozás állhat oly rendszabályokból, amelyek a korabeli gazdasági rend keretei között vannak (adó- és vámpolitika, tarifapolitika – ahol

államvasutak vannak –, a nyerstermelők, a munkások, a kereskedők, a fogyasztók támogatása a kartellekkel szembeni egyesülésben), de olyanokból is, amelyek ezen már kívül esnek (beavatkozás az árak megszabásába, a kartellált vállalatok államosítása). Matlekovits liberális alapokon álló meggyőződése szerint csakis az első csoportba tartozó eszközökkel küzdhet az állam a kartellek esetleg káros és kizsákmányoló hatása ellen, jogalkotás útján pedig célszerűen csak bizonyos, a kartelleket kísérő mellékkérdések oldhatók meg. Így kárhoztatja, hogy a tervezet szerzője tisztán jogászilag fogta fel a feladatát s azért az első csoportba tartozó gazdasági eszközöket alkalmasoknak nem tartja, s jogalkotás útján véli az egész kartellkérdést megoldhatni. Így egyetért Liefmann azon álláspontjával, hogy a jogászok legtöbb javaslata a kartellügyek megoldására abban a hibában szenved, hogy azok gazdasági horderejére nem gondolnak, figyelembe sem veszik, hogy vajon javaslataik gazdaságilag keresztülvihetők-e.⁴²

1904-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület kodifikacionális bizottságának felkérésére Árkövy Richárd írt előtanulmányokat a kartelltörvényhez.⁴³ Később e munkáját kibővítette s könyv alakban is megjelentette, melyben egyrészt részletesen foglalkozott a világgazdaság kifejlődésének hatásával a termelésre, illetve az értékesítésre, másrészt a vállalkozók egyesülése különböző formáinak, így kiemelten a kartelleknek és a trösztöknek a részletes leírását adta, harmadrészt ezen egyesüléseknek a termelésre, értékesítésre és fogyasztásra gyakorolt hatását elemezte, kitérve a védvámokkal való kapcsolatra, negyedrész pedig bemutatta, miként tudnak a fogyasztók, illetve az állami szabályozás küzdeni a vállalatok túlzott hatalmával szemben.⁴⁴ A Közgazdasági Szemlében 1904-ben jelentetett meg cikket a kartellek és trösztök kérdéséről, de ebben a tanulmányában csak röviden ismertette a kartellek és trösztök néhány közgazdasági sajátosságát, s nem tárgyalta azon kísérleteket, melyeket a kartellek és a trösztök megrendszabályozására az egyes államokban addig tettek. Elismeri ugyan, hogy ezen szervezetek sok tekintetben káros hatást gyakorolnak a társadalom és a közgazdaság

41 MATLEKOVITS Sándor: Kartellek. *Közgazdasági Szemle*, XXV. évf., 1901, 25. köt., 148–151.

42 MATLEKOVITS Sándor: Kartelltörvény. *Közgazdasági Szemle*, XXIX. évf., 1905, 33. köt., 134–138.

43 ÁRKÖVY Richárd: *Előtanulmányok a kartelltörvényhez. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület codificationalis bizottságának kiadványa*. Pátria, Budapest, 1904.

44 ÁRKÖVY Richárd: *A kartellek és trösztök kérdése*. Kilián Frigyes utóda M. Kir. Tud. Egyetemi könyvtár, Budapest, 1905.

fejlődésére, de ez még nem jelentheti a velük szembeni ellenséges álláspontra helyezkedést. Véleménye szerint az emberiség nagyarányú szaporodása és a világgazdaság kifejlődése elkerülhetetlenné teszi, hogy a termelésben foglalkoztatott tőke a korabeli társadalmi és közgazdasági élet követelményeinek megfelelően szervezkedjen, s e szervezkedésnek útját állni indokolatlan és lehetetlen is. Feltétlenül kívánatosnak tartja ellenben, hogy a kartellek s trösztök törvényhozási úton kerüljenek szabályozásra, ellenben még nem látja tisztán, hogy ez miként volna lehetséges.⁴⁵ Árkövy kartell törvényhez írt előtanulmányait a Közgazdasági Szemle hasábjain Kallós Artúr ismertette és értékelt. A könyv tudományos részét, a kartellek gazdasági és jogi helyzetének vizsgálatát, a kartelleknek a fogyasztókra, a kereskedelemre gyakorolt hatásainak bemutatását pozitívan értékeli (bár a munkabérek leszorítására gyakorolt hatást nem fogadja el), szintén elismerően szól a külföldi szabályozási törekvések áttekintését illetően (bár ezek tapasztalatait nem tekinti különösebben biztatónak). Ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy a kartell törvényhozás gyakorlati megvalósulását a tanulmány nem segítette elő, illetve nem győzte meg az olvasót sem a kartellkérdés törvényhozási úton történő szabályozásának szükségességéről.⁴⁶

Az első világháborút megelőzően még két további részletes könyv jelent meg a tárgykörben. Az egyik Rácz Lajos munkája, melyben a kartellek típusairól, fejlődésükről, gazdasági hatásairól és szabályozásukról nyújt részletes elemzést s könyve végén kitér a magyarországi szabályozás kérdésére is, bemutatva a korábban tárgyalt Mandel-tervezetet, de Matlekovitshoz hasonlóan ő is alkalmatlannak tartja a kartellkérdés rendezésére.⁴⁷ A másik munka Nádas László Magyar Tudományos Akadémia által kitüntetett pályamunkája a kartellek és trösztök kérdéséről, melyben mintegy 460 oldalon keresztül tárgyalja a kartellek és trösztök kialakulásának és fejlődésének jogi és közgazdasági vonatkozásait s végezetül kitér törvényhozási kapcsolódásaikra, a kartellek és trösztök nemzetközi szabályozási törekvéseinek, gyakorlatainak bemutatására.⁴⁸

3.2. A kartellvita közgazdasági és gazdaságpolitikai vetületei a két világháború közötti időszakban

Az első világháborút követően a fontosabb közgazdasági problémák – hadigazdaságról a békegazdaságra való átmenet, infláció elleni küzdelem, államháztartási stabilizáció és valutareform – mellett a kartellkérdés nem foglalkoztatta különösebben a korszak közgazdász társadalmát, így csak az évtized végén került valamelyest napirendre a kérdés a hazai gazdasági gondolkodásban. Az 1928-ban induló új közgazdasági folyóirat, a Magyar Közgazdaság – melynek szerkesztőbizottságában olyan neves közgazdászprofesszorok foglaltak helyet, mint Földes Béla, Fellner Frigyes vagy Laky Dezső – az első évfolyam kilencedik számát teljes egészében a kartellkérdésének szentelte. Mint ahogy báró Sztérényi József, a szerkesztőbizottság elnöke a lapszám bevezetőjében fogalmazott: a kartellek (és a trösztök) kérdése a korabeli világgazdaság legaktuálisabb és kihatásaiban legfontosabb problémájává vált, így elkerülhetetlen a hazai szaksajtóban is foglalkozni a kérdéssel. Elismeri az államok védekezésének szükségességét a kartellekkel és trösztökkel szemben, így az egyes államok szabályozási gyakorlatának megismerését fontosnak tartja, felhívva a figyelmet arra, hogy a még liberális gazdaságpolitikát alkalmazó államok is foglalkoznak a kérdéssel, ugyanakkor nem tartja szükségesnek, hogy Magyarország elöl járjon e szabályozásban, hiszen nálunk a kartellek még csak gyerekcipőben járnak.⁴⁹

A folyóirat ezen számának rangját jelentősen emelte, hogy első tanulmányát Robert Liefmann, a freiburgi egyetem professzora, az európai kartellirodalom meghatározó alakja írta. Cikkében a nemzetközi kartellek szerepéről és szabályozási lehetőségeikről értekezik, kiemelve egyrészt, hogy a nemzetközi kartellek állami és államközi ellenőrzése egyre fontosabb feladat, ez viszont megköveteli az egyes országok kartelljogának közelítését, másrészt utalva arra, hogy amíg a nemzetközi kartellek

45 ÁRKÖVY Richárd: Kartellek és trust-ök. *Közgazdasági Szemle*, XXVIII. évf., 1904, 31. köt., 352–361.

46 KALLÓS Artúr: Kartell törvényhozás. *Közgazdasági Szemle*, XXVIII. évf., 1904, 31. köt., 477–481.

47 RÁ CZ (38. lj.).

48 NÁ DAS László: *A kartellek és trust-ök kérdése*. Grill Károly Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1905.

49 SZTÉ RÉNYI József br.: Bevezetés. *Magyar Közgazdaság*, I. évf., 1928/9., 397–399.

többé-kevésbé egyenlő erők közötti harc kiküszöbölésére szolgálnak, addig a nemzetközi konszernnek azok, melyek meghatározó uralmat gyakorolnak egyes iparágak, sőt országok felett, így ezek ellenőrzése sokkal fontosabb lenne a nemzetközi kartellszabályozásnál. A nemzetközi kartellek elleni rendszabályok legfontosabb eszközének továbbra is a vámpolitikai eszközöket – vámcsökkentés, illetve vámmentesség, vámmentes kikészítési eljárás, állami behozatal – tartja, természetesen ez akkor nem kivitelezhető, ha valamennyi lényeges vállalati szereplő tagja a kartellnek, ezen esetben lehet szó közvetlenebb beavatkozásról, pl. állami ármegállapítás, helyettesítő termékekkel való konkurenciateremtés stb.⁵⁰

Székács Antal a kartellek és trösztök életébe történő állami beavatkozás kapcsán óvatosságra int cikkében, kiemelve a kartellek pozitív gazdasági hatásait és az állami beavatkozás korlátait. Mindenekelőtt hangsúlyozza a kartellek azon pozitív nemzetgazdasági szerepét, hogy a kapitalisztikus termelés anarchiáját mérséklék a termelés megszervezésével, a kínálatnak a kereslettel való jobb összhangba hozása által, ami a konjunktúraingadozásokat mérsékli. Véleménye szerint a kartellek lehetővé teszik a termelés racionalizálását, specializálódását, az értékesítés és elosztás racionalizálását, mindezzel csökkentve a termelési költségeket s végső soron az árakat, így növelve a fogyasztók vásárlóképességét. Mindemellett pozitív szociális hatását is hangsúlyozza, miszerint a kartell keretei között működő vállalatok a szervezett munkássággal könnyebben kötnek bérmegállapodásokat, lehetővé téve a bérszínvonal növekedését, míg féktelen verseny esetén az iparvállalatok nem tudnak javítani a munkásság bérvizonyain. Ugyanakkor nem tagadja a kartelleknek az árszínvonal növekedésére gyakorolt esetleges negatív hatását sem, de úgy véli, mindez szabadkereskedelmi politika mellett nem valós veszély, hiszen a nemzetközi verseny korlátozza az árnövekedést, csak a védvamos politika teszi lehetővé a kartellek számára az árakkal való visszaélést, így a kartellek elleni harc eszközének a védvámok leépítését tekinti. Az állam esetleges beavatkozását a

kartellek ármegállapításába teljesen abszurd gondolatnak tartja, hiszen az állam képtelen a helyes ár megállapítására, sőt innen már csak egy lépés a kényszerkartell intézménye, az állam beavatkozása új vállalatok engedélyezésébe vagy meglévő vállalatok megszüntetésébe, amely a magántulajdonba és a magánjogba való olyan súlyos beavatkozást jelent, mely már nem áll messze az államosítástól.⁵¹

A kartellszabályozásról írt cikkében – már a világháború előtt is publikáló – Meszlény Artúr egyrészt elismeri, hogy a korabeli világgazdaság már túllépett a termelés és forgalom individualisztikus anarchiájának korán, tehát a kartellek létevel nem lehet nem számolni, másrészt kimondja, hogy ez nem jelentheti azt, hogy a kartellmozgalommal szembeni állami beavatkozás felesleges. A német, osztrák, csehszlovák és norvég kartellszabályozás ismertetése után tér rá a magyar kartellszabályozás lehetőségeinek tárgyalására. (Ugyanezen lapszámában külön részletes ismertetés is megjelent az osztrák és német kartellszabályozásról és a salzburgi jogászyűlés kartellvitájáról Bródy Béla tollából.⁵²) Mindezekelőtt felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarországi kartellek szabályozása során tekintettel kell lenni a hazai közgazdasági viszonyokra: a tökeszegénység a vállalatokat magasabb nyereség elérésére kényszeríti, az iparfejlesztés eddigi eredményeit a kartellek szigorú megrendszabályozása megsemmisítené, a kartellelles politika belföldi árakat leszorító tevékenysége a védvámrendszeret céltalanná tenné, a külkereskedelmi mérleg passzivitása az export fokozását igényli, s a magasabb belföldi árak biztosította nyereség teszi a vállalatok számára lehetővé, hogy exportértékesítésnél alacsonyabb árakkal beérjék. Fentiekből következően a korábban tárgyalt külföldi joggyakorlatok magyarországi bevezetésével óvatosan kell bánni, a hazai szabályozást a közgazdasági viszonyoknak való megfelelés tükrében kell kialakítani.⁵³

Faragó László a munkásosztály helyzetének szemszögéből elemzi a kartellek és trösztök kérdését, alapvetően szocialista szerzők – Marx, Hilferding, Renner Woytinsky, Bauer – véleményét bemutatva, kisebbrészt polgári véleményalkotók – Liefmann,

50 ROBERT LIEFMANN: Nemzetközi kartellek és azok szabályozása. *Magyar Közgazdaság*, I. évf., 1928/9., 400–407.

51 SZÉKÁCS Antal: Az állam beavatkozása a kartellekbe és trösztökbe. *Magyar Közgazdaság*, I. évf., 1928/9., 408–411.

52 BRÓDY Béla: A kartellek jogi szabályozása Németországban és Ausztriában. A salzburgi jogászyűlés kartellvitája. *Magyar Közgazdaság*, I. évf., 1928/9., 422–428.

53 MESZLÉNY Artúr: A kartellügy törvényhozási szabályozása Magyarországon. *Magyar Közgazdaság*, I. évf., 1928/9., 416–421.

Kornfeld – nézeteit is ismertette. Fő megállapítása az, hogy a munkásosztály szempontjából a kartellek és trösztök uralta monopolkapitalizmus a szabad versenyos kapitalizmushoz képest jobb feltételeket biztosít, egyrészt a termelés egyenletesebb tempójával, a konjunktúrahullámzások mérséklésével nagyobb munkahelybiztonságot ad, másrészt tisztább hatalmi helyzetet teremt a szervezett tőke, a kartellek és trösztök, illetve a szervezett munkáság, a szakszervezetek viszonyrendszerében.⁵⁴

A cikksorozat érdekes eleme Stein Emil cikke, aki a pénzintézetek kartelljeivel foglalkozik, amire azért érdemes felhívni a figyelmet, mert a korabeli szerzők a kartellkérdést jellemzően ipari – beleértve a bányaiipart és az élelmiszeripart is – problémakörként tárgyalták. Véleménye szerint a homogén üzleti tevékenységet folytató bankrendszerrel jellemezhető országokban figyelhető meg bankkartellek alakulása, s ez rendszerint két területre terjed ki: egyrészt a betéti kamatlábak szabályozására (kamatmaximumok) és a hitelezési feltételek meghatározására (kamatminimumok), természetesen az előbbi esetben lehetnek az egyes pénzintézetek között különbségek hírnevük és tőkeerejük függvényében, illetve az utóbbi esetben a hitelfelvevők ügyfélminősége következtében. Ugyanakkor azért nem tartja különösebben veszedelmesnek a pénzintézetek ilyenfajta megállapodásait a szerző, mert a pénz vámmentes cikk, így a nemzetközi tőkemozgás révén az egyes ügyfelek könnyen elhelyezhetik betéteiket külföldi intézeteknél, illetve kölcsönfelvételeiket is eszközölhetik más országok pénzintézeteinél. Természetesen arra is felhívja a figyelmet, hogy ez egyrészt az ügyfelek kényelmének is függvénye, másrészt devizakorlátozások, tőkekiviteli tilalmak és a devizaárfolyam-kockázat a külföldi pénzintézetek versenyteremtő hatását korlátozhatja. Emellett említést tesz arról, hogy egyes bankszerű ügyletekre is kiterjedhetnek a megállapodások: devizaügyletekre, értékpapír-bizományi ügyletekre, értékpapírőrzési jutalékokra, hitelkezességi díjakra stb. Ugyanakkor kifejti, hogy a magyar bankrendszerben a kamatfeltételekre vonatkozó bankközi egyez-

mények igen tág kereteket biztosítanak, így a hazai bankok közötti verseny igen élénknek ítélnélhető, amit az is bizonyít, hogy más országok bankrendszereihez képest a magyar bankok kamatnyeresége alacsonynak tekinthető.⁵⁵

Az 1920-as évek végén a kartelltvény megalkotása körüli folyamatok felgyorsultak, így a Közgazdasági Szemle és a Budapesti Szemle hasábjain is megjelentek írások a témában, jelentős részben jogi problémaként kezelve a kartellkérdést, de valamegyest közgazdasági vetületben is érintve azt. Emellett rendszeresen került sor aktuális külföldi szabályozási törekvések rövid ismertetésére ekkor és a későbbiekben is,⁵⁶ külföldi kartellirodalom bemutatására,⁵⁷ illetve a hazánkban 1931-ben elfogadott kartelltvényt (1931: XX. tc.) a kor neves közgazdásza, Varga István ismertette a Közgazdasági Szemle hasábjain.⁵⁸ 1928 elején Kuncz Ödön a kartell jogi problémaként elemző cikkében jelentős kitekintéssel élt mind a nemzetközi szabályozás fejleményeire, mind a korábbi magyarországi szabályozási javaslatokra. Az előbbiek vonatkozásában a német, norvég, angol, francia és észak-amerikai gyakorlatokról is beszámol, az utóbbi tekintetében pedig visszatekintéssel él Ráth Zoltán, Mandel Pál és Baumgarten-Meszlényi korábbi értekezéseire. Közgazdasági tekintetben a kartellek által folytatott nyomásgyakorlást vonja vizsgálat alá, egyrészt a saját tagjaival, másrészt a kívülálló versenytársakkal és más vállalatokkal, harmadrészt a fogyasztókkal és munkavállalókkal szemben. A kartelltagokkal szembeni nyomásgyakorlás szabályozását illetően akkor tekinti jogosnak a kartelltag esetleges kiválását, ha benntartása egzisztenciális érdekeinek súlyos sérelmével jár együtt. A kívülálló horizontális versenytársakkal, illetve vertikális kapcsolatban álló egyéb vállalatokkal szembeni nyomásgyakorlás – tönkretétel, illetve a kartellbe történő bekényszerítés – vonatkozásában alapjában véve a szokásos gazdasági harci eszközöket – bojkott, árleszorítás – nem utasítja el, a német és angol joggyakorlatra hivatkozva csak akkor, ha ez a vállalat egzisztenciális tönkrementele előidézésére alkalmas. Másik ol-

54 FARAGÓ László: Kartellek, trösztök és a munkásosztály. *Magyar Közgazdaság*, I. évf., 1928/9., 429–437.

55 STEIN Emil: A pénzintézetek kartellje. *Magyar Közgazdaság*, I. évf., 1928/9., 412–415.

56 KARDOS Béla: Kartellek, új kartelltvény és kartellstatisztika Cseh-Szlovákiában. *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 1934, 77. köt., 510–512.

57 VARGA István: Könyvismertetések. Kurt Wiedenfeld: Kartelle und Konzerne és Gegenwartsfragen industrieller Organisation. *Közgazdasági Szemle*, LI. évf., 1927, 70. köt., 520.

58 VARGA István: Közgazdasági Krónika. A magyarországi gazdasági viszonyok az 1931. évi június-július hónapban. *Közgazdasági Szemle*, LV. évf., 1931, 74. köt., 55.

dalról határozottan elveti annak lehetőségét, hogy a kívülálló vállalat követelhesse a kartellbe történő felvételét, illetve határozottan elveti a kényszerkartell gondolatát, akár azt, hogy az érdekelt vállalatok többsége kényszeríthetné a kisebbséget a kartellbe történő belépésre, akár azt, hogy az állam közérdekre hivatkozva belépésre kényszerítsen vállalatokat, illetve megtiltsa új vállalatok alapítását. A fogyasztókkal és munkavállalókkal szembeni nyomásgyakorlás korlátozása szempontjából a jogi eszközöket elégtelennek tekinti a szerző, véleménye szerint e tekintetben sokkal inkább a gazdaságpolitikai eszközök alkalmazása (adó-, vámpolitika stb.), illetve a fogyasztók és munkavállalók összefogása fogyasztási szövetkezetek, illetve szakszervezetek útján képes korlátokat szabni a kartellek hatalmának. Valamint továbbra is korlátozhatja a hatalmukat a verseny fokozódása, hiszen a kartellek túl magas ármezsgállapításából eredő kiemelkedő nyereségszint új vállalatok alapítására ösztönözhet. Mindezek tükrében óvatosságra int a hazai kartellszabályozás kialakítása során a külföldi minták átvétele vonatkozásában, mindenekelőtt a kartellek belajstromozását és a szerződések nyilvánosságának biztosítását hangsúlyozza.⁵⁹

Közgazdasági szempontból is alapos elemzését adta a kartellszabályozással kapcsolatos kérdéseknek Zelovich László 1928-ban a Budapesti Szemlében megjelent tanulmányában. Mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy egyetlen országban sincs érdemi szabályozása a kartelleknek, még a legalaposabb német szabályozás is egyoldalúan kezelte a kérdést, csak a gazdasági hatalommal való visszaélés megakadályozására koncentrált, céltudatos kartellpolitika sehol sem érvényesül. Egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a kartellek nem hosszú életűek, bizonyos idő elteltével rendszerint felbomlanak, így tartós gazdasági hatásuk korlátozott, illetve sok esetben magasabb rendű szervezetté, trösztökké/konszernekké átalakulnak. Másrészt arról értekezik, hogy a trösztök/konszernek elterjedése egyre inkább a kartellek rovására figyelhető meg s e szervezetek sokkal nagyobb veszélyeket hordoznak magukban, ugyanis amíg a kartell a vállalkozói középosztály szervezete, addig a trösztök/konszernek éppen ezt a középosztályt semmisítik meg, így a kartellpolitika kialakítása során ezen kockázatra

ügyelni kell, hiszen nem elégséges a kartelleket csak a fogyasztók védelme szempontjából megítélni. Zelovich a kartellek gazdasági hatását alapvetően két szempontból vizsgálja: a konjunktúrahullámzások és az árkérdés vonatkozásában. Megállapítja, hogy a kartellek képesek a termelést a fogyasztáshoz igazítani, így szabályozva a piacot csökkentik a konjunktúrahullámok kilengéseit, az állótökek konjunktúrahullámzást felerősítő felesleges felhalmozódását a kartellálás meg tudja akadályozni, illetve a forgótöke biztosításához szükséges hitelhez is könnyebben jutnak a kartellbe szervezett vállalatok, mint az elszigetelt vállalkozók. A kérdés csak az, hogy a gazdasági élet teljes állandósítása a haladás megakadályozását is jelentheti, a gazdaság stagnálását idézheti elő, így veszélyes lehet. Zelovich véleménye szerint ez azért nem reális veszély, mert egyrészt ez csak akkor lenne igaz, ha minden termelési ág teljesen kartellálva volna, de csak egyes iparágak kartelláltak. Másrészt a kartellált iparágakon belül is van ösztönzés a technikai fejlesztésekre: árkartell esetén ugyanis a vállalatok csak úgy növelhetik nyereségüket, ha technikai fejlesztésekkel csökkentik a termelési költségeiket, illetve az újabb és újabb technikai találmányok alkalmazása a kartellen kívüli új versenytársak számára is lehetőség s ez ösztönzőleg hat a kartelltagok fejlesztéseire is. Ráadásul a kartellbe tömörült vállalatok alkalmasabbak az üzemgazdasági racionalizálásra: a gyártás standardizálására, az értékesítés szabályozására, lehetőség szerinti egyenletességére, az igazgatási szervezet célszerűbb kialakítására, a munkaviszonyok megfelelő rendezésére. Az árkérdés vonatkozásában megállapítja, hogy a kartellek befolyásolják a piacot s stabilizálják az árakat, a kérdés csak az, hogy ez nem történik-e túl magas szinten, károkat okozva a fogyasztóknak. A monopolhelyezettel való visszaélést különösen akkor tekinti lehetségesnek, ha védvámok és magas szállítási költségek támogatják a kartellbe tömörült belföldi vállalatokat, így a külföldi verseny árleszorító hatása nem érvényesülhet. Ennek hiányában a külföldi verseny ellen csak azon iparágak vannak védve a belföldi piacon, melyek árjukat jobb minőségben és olcsóbban tudják előállítani, s csak ekkor van lehetőség kartellek alakítására. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a kartellek alakításának sokkal nagyobb lehetősége van nyers-

59 KUNCZ ÖDÖN: A kartell mint jogi probléma. *Közgazdasági Szemle*, LII. évf., 1928, 73. köt., 1–19.

anyagok és félkész gyártmányok esetében, ugyanis a készgyártmányoknál a piac nehezebben veszi fel a megdrágított árut. A kartellek árpolitikájának negatív hatásait tekintve három érdekhordozóra terjeszti ki vizsgálatát: a feldolgozóipari exportőrökre, a munkavállalókra és a fogyasztókra. Mindenekelőtt a kartellbe tömörült, nyersanyagot és félkész gyártmányt termelő vállalatok ronthatják magas áraikkal a késztermékeket gyártó vállalatok exportképességét. Különösen igaz ez dömping esetén, ha a nyersanyag/félkész termelők a magas belföldi árból eredő nyereségüket az alacsonyabb áron történő exportértékesítés kisebb nyereségének kompenzálására használják, hiszen így a külföldi feldolgozóipari vállalatok számára biztosítanak olcsóbb nyersanyagforrásokat, erősítve versenyképességüket a hazai feldolgozóipari vállalatokkal szemben. A munkásosztályra gyakorolt hatás szempontjából három lehetséges veszéllyel foglalkozik tanulmányában: 1. kartellek bérleszorító hatása, 2. vállalati tömörülések államra gyakorolt befolyásának növelése, csökkentve a szakszervezetek befolyását, 3. az üzemek racionalizálása munkanélküliséget növelő hatása. Az első hatás véleménye szerint nem reális, hiszen a kartellbe tömörült vállalatok jobban felismerik a munkavállalók ösztönzésének teljesítménynövelő hatását. Ezt elősegítheti, ha a kartellek pénzügyi eredményeinek a munkavállalók előtti nyilvánosságát biztosítják, ezért ennek állami szabályozását támogatja. A második veszélyt is alaptalannak tekinti, miszerint vállalati tömörülések számára a szervezettebb munkavállalói oldal megfelelőbb tárgyalópartner, a szociális konfliktusokat megfelelő kollektív szerződésekkel jobb megelőzni. A munkanélküliség növekedésében megnyilvánuló veszélyt reálisnak tartja, de ezt a kapitalisztikus gazdaság természetes jelenségének tekintve, tehát nem lehet a kartellek elleni fellépés indoka. Végezetül a fogyasztói érdekek sérelmét tekintve nem tekinti alaptalannak az ezzel kapcsolatos aggályokat, az áremelkedés korlátlan fokozásának véleménye szerint viszont gátat szab az, hogy a túlzott drágaság a fogyasztóképességet csökkenti és így a fogyasztás drasztikus visszaesését eredményezheti, illetve ezt erősítheti az is, ha állami szabályozás a kartellek árpolitikájának nyilvánosságát biztosítja. Mindezek után részletesen bemutatja az amerikai, kanadai,

ausztráliai, dél-afrikai, nagy-britanniai, svéd, norvég, dán és német joggyakorlat főbb elemeit a kartellek árpolitikai szabályozása tárgyában. Végezetül felhívja a figyelmet arra, hogy a kartellek magyarországi szabályozásával szemben nem lehet érv a laissez-faire filozófiai alapállása, hiszen a szabad verseny már rég nem realitás, a kartellek léte éppen a legmagasabb fokú beavatkozást jelenti a gazdasági életbe, csak ez nem az államhatalom, hanem magánosok részéről történik, így a kartellkérdésben abszurd álláspont az állam be nem avatkozásának támogatása.⁶⁰

Kritikusabban viszonyult a kartellek esetleges magyarországi szabályozásához Márkus György 1929-es Budapesti Szemle-beli cikkében. Tanulmányában miután bemutatja a kartellek első világháború utáni – mindenekelőtt Németországban bekövetkező – térhódítását, az egyes európai államok, különösen a külön kartelltörvényt alkotó Németország és Norvégia kartellek szabályozására tett jogi lépéseit ismerteti, majd kitér az Egyesült Államok és Kanada szabályozásgyakorlatára, de nem tárgyalja különösebben a kartellek közgazdasági/gazdaságpolitikai vetületeit. A magyarországi helyzetre rátérve három kérdést tárgyal: közgazdaságilag indokolt-e kartelltörvény meghozatala, mely kérdések lehetnének szabályozhatók a törvényben, mit várhat a gazdasági élet, különösen a fogyasztóközönség a kartellszabályozástól. A közgazdasági viszonyokat illetően arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyarországi kartellek terjedelmükben és fogyasztókra gyakorolt hatásukban is messze elmaradnak a nyugat-európai kartellektől, a kartellbe tömörült iparágak száma csekély és a magyar fogyasztás szempontjából ott sem foglalnak el monopolisztikus helyet. A kartellált vállalatok monopolisztikus helyzetét annyiban látja érvényesülni, hogy a hazai fogyasztás szempontjából a külföldi vállalatokkal szemben élveznek előnyösebb helyzetet, amit a védvámok biztosítanak, de ezekkel kapcsolatban is felhívja a figyelmet két szempontra: egyrészt a magyar ipar védvámra vonatkozó követelése nem a mértéktelen nyereségvágy által hajtottak, hanem az ipar létének pusztta megmentését szolgálják, másrészt pedig a vámpolitika meghatározásánál sokkal erősebben érvényesülnek a mezőgazdaság érdekei. E tekintetben figyelembe kell

60 ZELOVICH László: A kartel-kérdés. *Budapesti Szemle*, 209. köt., 1928/605., 77–108.

venni azt, hogy a világháborút követő válságos időszakban egyaránt szükséges a védvám és a kartell az ipar megmentésére, egyrészt a védvám védhet meg a külföldi féktelen versenytől, különösen a tőkeerős államok vállalatainak dömpingjétől, s a kartellek menthetnek meg a belföldi romboló verseny negatív következményeitől. Mindemellett a kartellalakítást a vállalatok racionalizálása, az állandó költségek csökkentése, a termelési és értékesítési költségek mérséklése, így a vállalatok helyzete megszilárdítása és fejlődési lehetőségük biztosítása legjobb eszközének, a termelés és fogyasztás összhangba hozatala elérése és az ipari válságok lehetősége csökkentése elősegítőjének tartja. (E gondolataiban Székács Antal és Meszlény Artúr korábban ismertetett álláspontjához áll közel.) Fentiek tükrében közgazdaságilag indokolatlannak tartja, hogy kartellszabályozással nehezsíték meg a magyar iparvállalatok életét, korlátozzák a magyar ipart a létéért a külföldi versenytársakkal folytatott küzdelemben s ezzel rombolják a nemzeti vagyont. A törvényben esetlegesen szabályozandó kérdések tárgyát illetően arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdasági élet két alapvető szabálya: a gazdasági tevékenység szabadsága és a szerződéskötés szabadsága. A kartell törvény három viszonylatban alkalmazhatja a szabályozást: a kartell és a kívülálló vállalatok, a kartell és a kartelltagok, illetve a kartell és a fogyasztók viszonyában. Az első viszonylatban azon álláspontját fogalmazza meg, hogy ugyan a kívülállókkal szemben alkalmazott bojkott és kizárás valóban negatívan érintheti gazdasági helyzetüket, de e nélkül a kartell a termelés és elosztás racionalizálását nem tudná végrehajtani, s ettől a lehetőségtől a kartell megfosztani nem lehet. A második viszonylatot illetően pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a kartell tagjainak önállóságát csökkenti és szabadságát korlátozza, de ezt a kartellszerződés aláírásakor a tagok előre ismerik, így azért tömörülnek kartellbe, mert annak előnyeit jelentősebbnek tekintik a szabadságkorlátozásból eredő hátrányokhoz képest. Így a kartelltagok felruházása széles körű felmondási joggal a szerződési biztonság elvének mint a magángazdasági rend fontos pillérének lerombolását jelentené s korlátozná a kartelleket a

gazdasági élet racionalizálásában betöltött feladatokban. Fentiek tükrében a kívülállók és a kartelltagok viszonylatában a kartellszabályozást teljesen feleslegesnek ítéli a szerző, ha mégis felmerülnek problémák e jogviszonyokban, azok a normál kereskedelmi és magánjog keretében kezelhetők. Így legfeljebb a harmadik viszonylatban, a fogyasztók védelme tekintetében lehet szó bármiféle kartellszabályozásról, e tekintetben – a harmadik kérdésre is válaszolva – azon álláspontját fogalmazza meg, hogy a megalkotandó kartell törvény nem fejtene ki jelentős hatást, a kartellek esetleges árfelhajtó szerepével szemben nem tudna érdemi védelmet nyújtani. Ugyanis a kartellszerződés semmissé nyilvánítása az árpolitikán mit sem változtatna, ezt csak akkor lehetne elérni, ha az illetékes hatóságot a törvény felhatalmazná az árak megállapítására és a szállítási kötelezettség kimondására, ezt pedig abszurd gondolatnak tartja. Így e tekintetben sincs szükség kartell törvényre, a fogyasztók érdekeinek védelme az árdrágításról intézkedő törvény (1920: XV. tc.) alapján is biztosítható véleménye szerint. Mindezek tükrében kijelenti, hogy a kartell törvény a fogyasztóközönségen semmit sem segítene, ellenben ellehetetlenítené az ipar megerősödését, illetve elősegítené a trösztök képződését, melyek viszont nem ideig-óráig tartó megállapodásokon, hanem pénzügyi alapokon, tőkeegységen épülnek fel, így sokkal mélyrehatóbb hatást gyakorolhatnak a gazdasági életre (amint erre korábban ismertetett cikkében Zelovich László is felhívta a figyelmet). Végezetül hitet tesz amellett, hogy a gazdasági életet az első világháború előtt is a gazdasági szabadság virágoztatta fel, így bármiféle kartellszabályozással történő állami beavatkozás csak az ipari fejlődést korlátozza, az államnak inkább a belföldi ipart kellene védenie a külföldi trösztök terjeszkedésével szemben.⁶¹

A kartell törvényhozás kapcsán két fontos vitaalkalomra érdemes kitérnünk közgazdasági szempontból is. Az egyik a Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetében került megrendezésre 1929. május 8-án, 14-én és 16-án,⁶² a másik pedig az Országos Ipartanács Állandó Bizottságában 1930. október 3-án, 8-án, 10-én, 15-én és 17-én került megtartásra.⁶³

61 MÁRKUS György: A kartellek törvényes szabályozásáról. *Budapesti Szemle*, 213. köt., 1929/619., 420–448.

62 MAGYAR JOGÁSZEGYLET: *A kartel. A Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetének vitája*. Magyar Jogászegylet, Budapest, 1930.

63 ORSZÁGOS IPARTANÁCS: *A gazdasági verseny szabadságát korlátozó megállapodásokról (kartellekről) szóló törvényjavaslat-tervezet vitája az Országos Ipartanács Állandó Bizottságában*. Helles Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1930.

A Gazdaságjogi Intézet ankétján báró Korányi Frigyes egykori miniszter megnyitóját követően három előadás hangzott el, ebből kettő jogi szempontból közelítette meg a kartellkérdést – Kuncz Ödön tudományegyetemi professzor előadása a kartellről mint jogi problémáról és Király Ferenc ügyvéd előadása a korabeli szabályozási megoldásokról egyes országok jogrendszerében –, a már többször említésre került Heller Farkas műegyetemi professzor pedig a kartellek közgazdasági problematikájáról tartott előadást. Heller Farkas előadásában – korábbi tanulmányaihoz hasonlóan – hangsúlyozza, hogy a közgazdasági elmélet magyarázata szerint a kifejlett kapitalizmus nagy méreteinél fogva a vállalati tömörülések és a verseny korlátozása irányába hat, e fejlődésnek következményei a kartellek is, így a kartell szükségszerűség, a gazdasági rendet mozgató erők következménye, így eredménytelenségre vannak azon törekvések ítélve, melyek a kartelleket el akarják nyomni. Annak meghatározása viszont a gazdaságpolitika feladata, hogyan viselkedjék az államhatalom a kartellekkel szemben, milyen álláspontot képviseljen a gazdaságpolitika a kartellproblémával szemben annak érdekében, hogy az elméletileg szükségszerűnek elfogadott jelenséget a kívánatosnak tartott állapot felé lehessen terelni. A be nem avatkozás elvét már nem tarja helyesnek, hiszen az korábban, a kezdődő kapitalizmus idején volt megfelelő alapelv, a szabad verseny alapelvéből kiindulva, amikor a gazdasági erők szabad érvényesülése vezethetett a gazdasági optimumhoz. De a versenyszabadság alapfeltevését a kifejlett kapitalizmus már megdöntötte, éppen a kartellalakulás jelensége miatt is, így a gazdaságpolitikát is más alapra kell helyezni, a mindenkor fennálló viszonyok között megtalálva a helyes utat. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a liberális gazdaságpolitika minden vonatkozásban elavult lenne, a gazdasági életben a szabad mozgásnak teret kell engedni, mert különben a haladás egyik fontos forrását, az egyéni kezdeményezést veszítenénk el, de a minden korlát nélküli gazdasági szabadság már nem lehet eszmény, ugyanakkor a minden irányban való állami szabályozás sem, hanem a két szélsőség között a helyes utat megtalálva ezen eszmény a közérdek, a társadalomban ütköző érdekek hatásának

kiegyenlítése lehet, a szabadság tisztelése, de csak addig, míg nagyobb érdekebe nem ütközik. A kartellpolitika vonatkozásában ez azt jelenti, hogy ha csak a hátrányait ismernénk el, akkor lehetőség határain belül való visszaszorításuk lenne a kívánatos gazdaságpolitika, de a helyzet ennél a korban már bonyolultabb, ugyanis fel kell ismerni a kartellek pozitív gazdasági hatásait is. Ezek mindenekelőtt a termelés állandósításának, gazdaságosságának, technikai tökéletesedésének és racionalizálásának területén jelentkezők. A hátrányok a magánérdekek szolgálatában összpontosuló nagy hatalomból, a piaci hatalomból származnak, így mindenekelőtt az áralakulás és a jövedelemeloszlás területén jelentkeznek (még akkor is, ha Heller is elismeri, hogy a korlátlan áremelésnek határt szab a kereslet visszaeséséből eredő veszteség realizálásának veszélye, illetve a kartellek gazdaságosabb termeléséből eredő költségcsökkentés növeli a nyereséget, így korlátozhatja az áremelési törekvéseket). A kartellszabályozás így véleménye szerint árpolitikai szabályozást jelent elsősorban. Ez természetesen nem jelenthet hatósági ármegállapítást, hiszen az a piacgazdaság tagadását jelentené, hanem egyéb eszközöket: vámcsökkentéseket, a verseny egyéb eszközökkel történő támogatását, az állam megrendelőként történő hatásgyakorlását az árakra. A szabályozás másik területe a kartellek gazdasági hatalmának egyes iparágak vagy az egész nemzetgazdaság terrorizálására történő felhasználásának korlátozása, a gyengébbnek az erősebbel szembeni védelme, legyen szó akár a kívülállóról, akár a kartelltagok és a kartell közötti viszonyról. A harmadik terület a nyilvánosság kérdése, hiszen a kartellek a közérdeket érintő gazdasági alakulatok, így a velük kapcsolatos információk nyilvánossága indokolt. Mindebből kiindulva az állammal meg kell adnia a kartellek számára a működés és kibontakozás lehetőségét, de egyúttal ellenőrzés és szabályozás tárgyává is kell tennie őket, így a törvényhozás útján történő rendezését a kérdésnek elengedhetetlennek tartja annak érdekében, hogy a köz javára fejthessék ki működésüket. Mindez természetesen az államhatalomtól megköveteli, hogy intézményrendszerét és eszközeit ennek megfelelően alakítsa ki, nehogy a beavatkozás nagyobb károkat okozzon, mint amennyit használ.⁶⁴

64 HELLER Farkas: A kartell, mint közgazdasági probléma. In: *A kartell. A Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetének vitája*. Magyar Jogászegylet, Budapest, 1930, 5–18.

Az előadások után több felszólalás is elhangzott, így a már korábban említett Székács Antal – a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, felsőházi tag – felszólalása is, aki határozottan óva intett a kartellek életébe történő állami beavatkozástól. Mindenekelőtt az előadásokra reflektálva aláhúzta a kartellek pozitív gazdasági hatásait, majd kifejtette, hogy a kartellszabályozás más országokban sem mutatott fel érdemi eredményeket. Megfogalmazta félelmét, hogy a kartellek életébe történő beavatkozás az egyébként is gyenge lábakon álló magyar ipart fogja tovább gyengíteni, de mindenekelőtt liberális gazdaságpolitikai álláspontjából kiindulva azon veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy az áralkulásba történő állami beavatkozás az etatizmus a korban egyébként is erősödő jelenségének további kibontakozásához, idővel az államosításhoz fog vezetni.⁶⁵ Hasonló szellemben nyilatkozott Knob Sándor – a Gyáriparosok Országos Szövetségének főtitkára – is, ő is hangsúlyozva a kartellek pozitív gazdasági hatásait, a kartellek árnövelése mértéktelenségével kapcsolatos félelmek alaptalanságát, de mindenekelőtt a szabályozás azon képtelenségére hívta fel a figyelmet, miszerint a kartellek által megállapított árak hatósági elemzése és az áralkulásba történő beavatkozása a közgazdasági élet bonyolult rendszeréből következően megvalósíthatatlan, illetve gazdasági káoszhoz vezethet.⁶⁶

Hasonlóképpen igen kritikus hangvétel volt megfigyelhető az Országos Ipari Tanács Állandó Bizottsága 1930. októberi vitája során, melynek keretében már a konkrét törvényjavaslat-tervezet vitájára került sor. Több felszólalás (Fellner Henrik, Fenyő Miksa) is a törvényjavaslat iparelles jellegét hangsúlyozta, így felhívták a figyelmet arra, hogy az egyébként is fejletlen magyar ipar esetében a kartellelles beavatkozás még tovább gyengítené a hazai gazdaságot, különös tekintettel az időközben kitört gazdasági válságra. Másik oldalról egyrészt a mezőgazdaság védelmében hangzott el a törvényjavaslatot támogató állásfoglalás (Koós Mihály, Sándor Pál). (Egyébként megemlítendő, hogy már a 20-as évek

második felében⁶⁷, de különösen a világválság kibontakozása nyomán⁶⁸ megjelentek polemikus hangvételű kisebb kiadványok, melyek az ipari kartellek mezőgazdasági termelők helyzetére gyakorolt negatív hatását hangsúlyozták.) Fontos szempontként jelent meg a törvényt támogatók esetében, hogy a kartellek bejegyzése és nyilvánossága egyfajta elismerést is nyújt számukra (Koós Mihály, Kenéz Béla). Kritikai elemként jelent meg a szabályozással szemben az is, hogy nincs garancia csak a kartellek kinövései elleni beavatkozásra, a kartellek teljes ellehetlenítését eredményezheti a törvényi szabályozás, illetve gazdasági túlkapások nem csak a kartellált ágazatokban fordulnak elő (Hirsch Albert). A fenti kérdéseket tárgyaló általános vitát követő részletes vita eredményeként a törvényjavaslat egyes paragrafusaihoz kiegészítéseket és korrekciókat javasolt a bizottság, többek között javasolta a felállítandó Kartellbizottság elnökét és tagjait az Országos Ipari Tanács Állandó Bizottsága tagjaiból kiválasztani.⁶⁹

Az 1930-as években és a 40-es évek elején további tanulmányok jelentek meg a hazai folyóiratokban a kartellkérdésről, részben már kitérve a kartellszabályozás eredményeinek értékelésére is, illetve az első világháború előtti időszakhoz hasonlóan megjelentek monografikus igényű, átfogó művek is a kartellkérdésről. Minimális közgazdasági kitekintéssel, alapvetően jogi szempontból közelítette meg a kérdést a fent említett ankét előadója, Király Ferenc közel hétszáz oldalas könyvében, kitérve a hazai és nemzetközi kartellszabályozás közigazgatási és magánjogi vetületeire, illetve a nemzetközi kartellek kérdésére is.⁷⁰ A kartelljogi kérdésekben igen sokat publikáló Dobrovics Károly jelentős monográfiákban foglalkozott a magyar kartelljog általános és tételes kérdéseivel,⁷¹ a hazai és külföldi kartell-közigazgatás és a bírói gyakorlat eredményeivel,⁷² illetve az európai és Európán kívüli államok kartelltörvényeinek és árelemzési gyakorlatainak tanulságaival.⁷³ A kartell-közigazgatás tapasztalatait, annak pénzügyi és jogi vonatkozásait, így a kartellek pénzügyi megterhelésére vonatkozó gya-

65 MAGYAR JOGÁSZEGYLET (63. lj.), 60–68.

66 MAGYAR JOGÁSZEGYLET (63. lj.), 68–75.

67 HAVAS Mór: *Ipari kartellek és a mezőgazdaság*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1927.

68 NÁDAS József: *Kartellek tatárjárása Magyarországon*. Kellner és Kiss Törekvés Nyomdája, Budapest, 1932.

69 ORSZÁGOS IPARTANÁCS (64. lj.).

70 KIRÁLY Ferenc: *A kartel*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936.

71 DOBROVICS Károly: *A kartellek helyzete és működése Magyarországon*. Hellas Nyomda Rt., Budapest, 1934.

72 DOBROVICS Károly: *Kartellismeretek*. Monopol Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1937.

73 DOBROVICS Károly: *Kartel, árelemzés, külföldi törvények*. Monopol Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1938.

korlatot is bemutatta Dobrovics Károly és Takács György több mint háromszáz oldalas munkája, melyben Dobrovics a kartellkérdés általános közigazgatásával foglalkozott, kiegészítve az aktuális kartellstatisztikai adatokkal, Takács pedig összefoglalta a megelőző évek rendeleteit, bírói és közigazgatási gyakorlatára vonatkozó adatait.⁷⁴ A művet a Közgazdasági Szemle hasábjain ismertető Major Róbert az 1931. évi kartelltörvény pénzügyi és jogi vonatkozásai első rendszeres feldolgozásának értékelte, melyet a kartelljog a korban ismét felmerülő reformjához fontos kiindulópontnak tekintett.⁷⁵

Nizsalovszky Endre 1942-es Közgazdasági Szemle-beli cikke kritikusan értékeli a kartelltörvény (1931: XX. tc.) évtizedes eredményeit. Mindenekelőtt felhívja a figyelmet egyrészt arra, hogy a hazai kartellszabályozás az államnak a kartellek működését felügyelő, ellenőrző szerepére koncentrálnak, nem foglalkozik a kartelltagok közötti viszonyrendszer kérdésével, a magánjogi megközelítés helyett a közjogi megközelítés irányába csúszott el a szabályozás, illetve a kérdés jogi és közgazdasági aspektusai között megfelelő elhatárolást nem tud tenni, illetve az utóbbiaknak igazán megfelelő jelentőséget sem tulajdonít. (Mint már korábban utaltunk rá, a kartellkérdés a kor irodalmában sok esetben szimpla jogi problémaként jelent meg, a közgazdasági vetület sokszor elhanyagolódott.) Másrészt arról értekezik, hogy a korabeli gazdaságban a kényszerkartell kérdése egyre inkább előtérbe került az államnak a gazdasági életbe történő, a háborús körülmények miatt is egyre inkább fokozódó beavatkozása nyomán, ami pedig a kartelltagok egymás közötti viszonyát alaposan érinti. A fentiek tükrében a hatályos kartelltörvény véleménye szerint két feladatköre egyikét sem tudja megoldani: egyrészt kidolgozatlanok a kartelltörvény közjogi vonatkozásai, másrészt a magánjogi szabályozás elől gyakorlatilag kitér. Az első vonatkozásban a kartellek megengedett és meg nem engedett tevékenységének alapos elhatárolását a törvény nem szabályozta, a Kúria keretein belül működő Kartellbíróóság erre irányuló évtizedes gyakorlata pedig nem volt számottevő, így elengedhetetlennek tartja, hogy törvényhozási keretek között megfelelő részletes szabályozás kerül-

jön kialakításra. Felhívja a figyelmet arra, hogy az eddigi szabályozás azért is vallott kudarcot, mert a kartellek közgazdasági vonatkozásait nem kellő mértékben tanulmányozták. Érdekes kitérője gondolatának az, hogy párhuzamba állítja a kartellkérdés nem megfelelő szabályozását a pénzügyintézetek és a biztosítók működése megfelelő állami szabályozásának hiányával (mint korábban utaltunk rá, a pénzügyintézetek közötti kartellmegállapodások kérdése végképp elhanyagolt területe volt a korszak irodalmának), s éppen ezért tekinti hibásnak a kartellszabályozás kidolgozatlanságát, mert egy megfelelően kialakított szabályozás a pénzügyintézeti és biztosítási szektor szabályozásához is megfelelő példaként szolgálhatott volna. A magánjogi jogviszonyokat illetően véleménye szerint ugyan ez a külföldi szabályozási gyakorlatban sem volt meghatározó, de a magyarországi kartellszabályozás e területet teljesen figyelmen kívül hagyta. E kartelltagok közötti viszonyok szabályozását azért tartja elengedhetetlennek, mert így lehet a kartellek fennmaradását folytonosan veszélyeztető belső konfliktusokat mérsékelni, s ha elfogadjuk, hogy a szabályozás közjogi vetületének működése esetén csak a gazdaságpolitikai szempontból is hasznosnak minősíthető kartellek maradhatnak fenn, akkor a kartellek működésének belső stabilizálása elősegítheti ezek pozitív közgazdasági hatásainak érvényesülését.⁷⁶

A kényszerkartell kérdését tárgyalja Tihanyi Lajos 1937-es Budapesti Szemle-beli cikkében. Felhívja a figyelmet a kor azon új jelenségére a német, észak-amerikai, francia, belga és holland gazdaságban, miszerint már nem elégednek meg a kartellek túrésével és a megtűrt kartellek ellenőrzésével, hanem a termelés és fogyasztás jobb szerveztségének érdekében lehetővé akarják tenni a kartelleknek állami kényszerrel való megalakítását, a kívülálló vállalatoknak a kartellhez állami kényszerrel való csatlakoztatását, a kartellek határozatainak a kartellen kívülálló vállalatokra kényszer útján való kiterjesztését, az egyes iparágak körében a vállalatok zárt számának a bevezetését. Ennek keretében a kényszerkartellezési intézkedések jogát közhatóságoknak adják meg, annak gyakorlását rendszerint a közvetlen érdekeltek minősített többségének akara-

74 DOBROVICS Károly-TAKÁCS György: *A kartellközigazgatás pénzügyi és gazdasági vonatkozásaiban*. Hellas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1939.

75 MAJOR Róbert: Könyvismertetés. Dobrovics Károly-Takács György: *A kartellközigazgatás pénzügyi és gazdasági vonatkozásaiban*. *Közgazdasági Szemle*, LXIV. évf., 1940, 83. köt., 95–96.

76 NIZSALOVSKY Endre: *Kartellmagánjog*. *Közgazdasági Szemle*, LXVI. évf., 1942, 85. köt., 641–649.

tától teszik függővé, illetve ezt az akaratot az országos érdekképviseltek ellenőrzése alá kívánják helyezni. Mindez véleménye szerint a magyarországi közgondolkodásban is megjelent, különösen egyes ipari kartellérdekeltségek karolták fel ezt a gondolatot. Úgy véli, ezen törekvéseknek történő engedés a gazdasági szabadság elvén felépülő kapitalisztikus társadalmi rendet az állam által teljesen megkötött gazdasági rend, tulajdonképpen az államszocializmus felé tereli. Így messzemenően elutasítja a kartelleződés folyamatának jogszabályi kényszerrel történő előidézését, de ugyanakkor elveti a korlátlan versenyhez történő visszatérés gondolatát is, mert az államszocializmus helyett anarchiához vezet, s azt legalább annyira elkerülendőnek tekinti. Felhívja az ipari érdekcsoportok figyelmét arra, hogy amikor a technikai haladástól, az új vállalkozásoktól, a kartellen kívülálló versenyétől félve felkarolják a kényszerkartellezés eszméjét, akkor ezzel olyan elvek uralomra jutását segítik, melyek a gazdasági életet nem egyszerűen a jogszabályok uralmával, hanem a politikai hatalom önkényével kívánják korlátok közé szorítani.⁷⁷

Általános áttekintést nyújt a kartellek gazdasági hatásairól és a kartellpolitika lehetőségeiről Bud János a Közgazdasági Szemlében 1942-ben megjelent tanulmányában, cikke végén kitérve a kényszerkartell kérdésre is. Tanulmányában előbb a kartellek történelmi előképeivel foglalkozik, majd a kartellre vonatkozó korabeli fogalmakat járja körül, elkülönítve a kartell, konzern és tröszt fogalmait, illetve a kartellek típusait, valamint a nemzeti és nemzetközi kartelleket. Más, korábban ismertett szerzők véleményével azonos módon a túltermelés veszélyének elhárításában, a termelés és fogyasztás lehetőség szerinti összehangolása céljában látja a kartellek létrejöttének okát, különösen olyan iparágakban megfigyelhetően, melyekben a magas tőkeintenzitás jellemző, így az állandó költségek növekedése révén különösen növelve a termelés visszaesésével járó kockázatokat, veszteségeket. Véleménye szerint a technikai fejlődés és a szervezési korszerűsítések terén a kartell nem szünteti meg a versenyt, mindemellett a piac alakulásában nagyobb állandóságot eredményez, az áralakító tényezők tekintetében nagyobb koordináltságot biztosít.

Nem azonosítja a kartellt a minden korlát nélküli nyereségvágy kihasználására létrejött intézményként, ehelyett a fogyasztásból kiinduló, mérsékelt és tartós jövedelmezőséget biztosító termelést látja benne, így a gazdaságnak olyan szabályozása állhat elő, amely egyenlő mértékkel méri a termelés és a fogyasztás érdekeit is. A vállalatok önállóságát illetően sem gondolja úgy, hogy a kartell ezt megszüntetné, hiszen a vállalatok belső gazdasági tevékenységét rendszerint nem befolyásolja, s bár valamelyest korlátozza a tagokat a kiválás tekintetében bizonyos szerződéses kikötésekkel, de ezek szerinte viszonylag rugalmasan változnak, a szerződések dinamikája ezen korlátokat könnyen elerőtleníti. Más szerzők álláspontjához hasonlóan a kartellképződést kifejezetten az ipar jelenségének tekinti, különösen a nyersanyagok és félkész gyártmányok előállítására területén. A kartellek árpolitikája kapcsán ő is hangsúlyozza, hogy az áremelés fokozásának korlátokat szab a versenytársak piacra lépésének az árak növekedésével bekövetkező magasabb valószínűsége, illetve a kereslet rugalmassága, mely a fogyasztás visszaesése révén a kartellált vállalatok termelésének csökkenését eredményezheti. A védvámok szerepét Bud is fontosnak tartja a kartellálás fokozódása szempontjából, mindezt kiegészítheti az exportképesség fokozásának indoka is a magasabb belföldi árszint biztosította nyereség fedezetteremtő képessége révén, illetve az állam gazdaságpolitikája részéről szempont lehet az organikus iparfejlődés elősegítése, ami jelentősen befolyásolhatja a kartellszabályozáshoz való hozzáállást a közérdek szempontjából. Fentiek tükrében úgy ítéli meg, hogy az egyes országok kartellszabályozása, így a magyarországi kartelltörvény is csak a kartellek visszásságainak megfékezését szolgálhatta, a kartellek árpolitikájának helyes mederbe terelését tűzte ki célul. Így magát a kartelltörvényben megjelenő szabályozási irányt megfelelőnek tartja, ellenben a gyakorlatot kritikusan szemléli, kifogásolva hogy alkalmazása a gazdasági élet rendkívüli bonyolultsága miatt nehézkes, sok esetben kellő bátorság hiánya jellemzi alkalmazását, bár másik oldalról mindig fennáll azon veszély is, hogy a beavatkozás nehogy több kárt okozzon, mint hasznot. A legfontosabb fogatékosságnak azt tekinti, hogy a kar-

77 TIHANYI Lajos: A kényszerkartellezés és a magyar társadalompolitika. *Budapesti Szemle*, 244. köt., 1937/711., 195–203.

telltörvény nem a kartellek rendszeres, tervszerű megfigyelésén alapszik, hanem esetlegességen. A továbbiakban, tágabb értelmezési körben tárgyalva a helyes kartellpolitika kapcsán azt állapítja meg, hogy a jövőben a kartellek esetében a vezető elvvé a minél jobb szervezésnek és a fogyasztás érdekeivel harmonizált termelésnek kell válnia. Mind általánosabban megfogalmazódó követelés a kartellek mértéktelen nyereségének megadóztatása, annak gazdaság- és társadalompolitikai célokat szolgáló felhasználása, mindemellett a kartell mint szervezet is szolgálhatja a tagjai közötti igazságosabb adóterhelés megvalósítását. Ugyanakkor véleménye szerint óvakodni kell az ipar túlzott adóterhelésétől, annak nemzetgazdaságot romboló veszélyei miatt, hiszen az iparnak megfelelő tőkealapokra van szüksége ahhoz, hogy a technikai fejlődés fokozódása kiváltotta nemzetközi versenyben helyt tudjon állni. Hasonlóképpen a vámpolitika is megfelelő eszközt jelenthet a kartellált iparágak állami védelmében, különösen a jelentős technikai újításokat igénylő, így magas költséggel termelő új iparágakban. Hasonlóképpen külön hozzájárulásokkal is lehet támogatni a kartellbe szervezett iparágakat az exportképességük fokozása érdekében. Ugyanakkor a magas jövedelmezőséggel működő kartellált vállalatok anyagi hozzájárulásokkal szolgálhatják a gazdaságpolitika iparfejlesztési célkitűzéseit. Fentiek tükrében konstruktív kartellpolitika megvalósítását igényli, amely túlmutat a kartelltörvény korabeli szabályozási gyakorlatán, kizárólag a közosság érdekeit sértő kartellműködés korlátozásán, hanem a nemzet- és államérdek szolgálatába kívánja állítani

a kartellek működését. Ennek keretében nem tartja elképzelhetetlennek a kényszerkartell intézményét sem, melyre véleménye szerint jogilag lehetőséget teremt az iparfejlesztésről szóló törvény (1931: XXI. tc.). Ez több fokozatot is jelenthet: az állam kötelezhet egy iparágat kartellbe való szerveződésre nem kötve meg a kartell működését, a kartell fontosabb határozataihoz állami hozzájárulást írhat elő, a kartellbe tömörült vállalatok állami irányítása is megvalósulhat a vállalati önállóság erős korlátozásával. Mindezzel az állam gazdaságpolitikájának szerveivé teheti a kartellált vállalatokat nyersanyag-gazdálkodási, exportfokozási, devizagazdálkodási, árpolitikai vagy akár szociálpolitikai céllal is.⁷⁸

4. Összegzés

A kartellkérdés szabályozása az 1931: XX. tc. elfogadásával bizonyos értelemben rendezésre került, de a hazai közgazdasági gondolkodásban nem került le a napirendről – habár továbbra sem jelentett meghatározó kérdéskört –, ugyanakkor egyre inkább elmozdult a szabályozás létjogosultságával kapcsolatos kétségek és a szabályozással szembeni kritikák felől a kartellek gazdaságpolitikai céloknak történő alárendelése irányába, mint ahogy a korabeli közgazdasági elmélet kapcsán is megfigyelhető volt a gazdaságpolitika, az állam gazdasági beavatkozása térnyerésének adott nagyobb hangsúly, a szabad verseny gazdaság felől a kötött gazdaság irányába történő elmozdulás nemcsak a gyakorlatban, hanem az elméleti útkeresésben is.

78 BUD János: Kartell és kartellpolitika. *Közgazdasági Szemle*, LXVI. évf., 1942, 85. köt., 493–548.

Homoki-Nagy Mária*

Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez

Observations on the History of the Cartel Private Law

Abstract

This study makes an attempt to describe the historical background behind the formation of Cartel Law. Can the freedom of contracts and the fair trade be constrained, and if it could be, under what conditions? In the first half of the 20th century, the judicial practice of Hungary had to face the fact that with the prevailing of the freedom of contracts, it gives way to form cartel contracts, and the purpose of these were predominantly to constrain fair trade. In the field of judicial practice, the legislative fraction had to make a clear statement on the limitations of cartel contracts, namely who can form these, with what object, and under what conditions. The relationship of private law and commercial law had to be established. By taking all options into account, they had to make a statement which is comprehensible for the society on the topic of contracts and behavior in the field of economics which are against good morals and public interests.

1. Bevezetés

A tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a kartellmagánjog minden részét, az ott felmerülő elvi és gyakorlati kérdéseket, azok megoldási javaslatait ismertessem. Célom a kartellszerződés egyes tartalmi elemeinek a bemutatása, illetve az, hogy rávilágítsak arra, hogy a 20. század első harmadában jelentkező gazdasági jogi kérdések, milyen kihívások elé állították nemcsak a kereskedelmi jogot, hanem a magánjog egész rendszerét.

2. A kereskedelmi jog szabályozásának fejlődése

A kereskedelmi jogi szabályok nem az újkorban alakultak ki. Már az ókorban és különösen

a középkorban ismerték azokat a szabályokat, amelyek egyrészt a társadalom sajátos csoportjára, a kereskedőkre vonatkoztak, másrészt ismertek olyan jogügyleteket, amelyeket a magánjog általános szabályaitól eltérő módon szabályoztak. Mindez a történelmi fejlődés során alakult, de a magánjogtól elkülönülő, önálló jogággá csak a 18–19. század fordulóján vált Európában.

A magyar gazdasági életnek a 18. században bekövetkezett fellendülése teremtette meg azokat a jogviszonyokat, amelyek szinte kikényszerítették az új jogi normák megjelenését. Kezdetben mindezt a mindennapi élet, a szokások befolyásolták és alakították a rendi társadalom keretei között. Mivel a rendi korszak magánjogi normáit is elsősorban a szokásjog határozta meg, nem csodálkozhatunk

.....
* Egyetemi tanár, az SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék vezetője.

azon, hogy a kereskedelmi jog szabályai is kezdetben szokásjogi keretek között fejlődtek. Ha az egyes vitás kérdések eldöntését a jogviszonyban résztvevő felek a bíróságokra bízták, és a törvényszékek által hozott döntéseket a felek elfogadták, akkor a bírói ítéletek és a szokásjogi normák mentén alakultak és fejlődtek a gazdasági életet alakító, majd befolysó szabályok. A levéltárakban megőrzött dokumentumok jól bizonyítják ezt a folyamatot. Egyrészt megtaláljuk a céhek létrejöttét és működésüket szabályozó okiratokat, másrészt ott vannak az egyezségek könyvében rögzített megállapodások, amelyek egy-egy vállalkozási vagy fuvarozási szerződésről tanúsítanak. Sőt arra is találhatunk utalásokat, amikor az érintett felek vallomásaiból kiolvasható, hogy „közös haszonra kereskedésbe álltak”, azaz egy-egy fuvart elvállaltak. A gazdasági élet fejlődése s vele párhuzamosan a kereskedelem fennállása nagyobb jogbiztonságot követelt, mint amit a szokásjog nyújtott. Természetesen a magánjog általános szabályait a gazdasági életben, a kereskedelemben is lehetett, sőt kellett alkalmazni, de a magánjogi törvénykönyv hiánya és az ebből származó hátrányok a kereskedelem terén jobban megmutatkoztak, mint a magánjogi jogviszonyokban. Ez is oka annak, hogy a magyar jogéletben az 1790: 67. törvénycikkkel felállított kodifikációs bizottságok között külön bizottságot hívtak létre a kereskedelmi jogi törvénytervezet elkészítésére. Annak ellenére, hogy korának egyik legjobb munkája készült el, mely elsősorban Skerlecz Miklósnak¹ köszönhető, az ismert történelmi események miatt az uralkodó I. Ferenc nem hívta össze a magyar országgyűlést, s ezért a tervezetek, köztük a kereskedelmi jogi tervezet tárgyalása is elmaradt. Nem volt kedvezőbb a helyzet 1825-ben sem, amikor az újabb regnicolaris deputációk felállítására került sor, mert a kodifikációs bizottság a korábbi tervezetet változatlan formában küldte meg a vármegyéknek tárgyalásra. Az 1830-as években azonban világossá vált, hogy a magyar gazdasági életet, a magyar ipart, a kereskedelmet feltétlenül fejleszteni kell, s ehhez a megfe-

lő jogi háttérrel is biztosítani szükséges. Így az 1832-ben összehívott országgyűlés Karok és Rendek Táblája követelte, hogy a kereskedelmi tervezet tárgyalja először az országgyűlés, de nem került rá sor.

A 19. század első felének gazdasági fejlődése Magyarországon is nélkülözhetetlenné tette egyes kereskedelmi társaságoknak és egyes, a kereskedelmi jog körébe tartozó szerződéseknél, mint pl. a fuvarozási szerződésnek a törvényi szabályozását. Így születtek meg azok a törvények, amelyek a magyar kereskedelmi jog kialakulásának az alapját képezték. Témánk szempontjából e törvények közül azok a legfontosabbak, amelyek a kereskedelmi társaságokra vonatkoznak, így az 1840: 16. tc., amely először rögzítette törvényben a kereskedővé válás feltételeit, a 18. tc., amely címében a közkereseti társaságról szól, tartalmában viszont ezen túlmenően rendelkezett a betéti társaságról és a részvénytársaságokról is. Az időben később szabályozott kereskedelmi ügyletek közül az 1840: 16. törvénycikk említést tett a szállítmányozók jogairól és kötelezettségeiről, az 1840: 20. törvénycikk pedig a fuvarozási szerződést szabályozta részletesen. E törvények jól mutatják, hogy az emberek egymás közötti viszonyait szabályozó magánjog keretein belül már a 19. század első felében körvonalazódtak azok a normák, amelyek később a magánjogtól elkülönülve, önálló jogterületet, a kereskedelmi jogot fogják szabályozni.² E törvények egy további sajátosságra is ráirányítják a figyelmet, mégpedig arra, hogy a kibontakozó új jogágba tartozó jogintézmények két nagy csoportra fognak oszlani. A szabályok egyik része a kereskedelmi társaságok alapvető szabályait fogja rögzíteni, a másik pedig az ún. kereskedelmi ügyleteket alakítja. Mindez magában hordozta, hogy a kereskedelmi jog önálló jogágként is számos ponton kötődött továbbra is a magánjoghoz. Kuncz Ödön megfogalmazása szerint a kereskedelmi jog „a kereskedelem szükségleteihez simuló magánjog.”³

Az 1848. évi áprilisi törvények eltörölték a rendi kötöttségeket, s a kialakuló polgári társadalom a

-
- 1 Báró Skerlecz Miklós (1729–1799): politikus, író, közgazdász. Főbb művei: *Descriptio physico-politicae situationis Regi Hungariae relate ad Commercium, per excellentissimum; Projectum legum motivatum in objecto Oeconomia publicae et Commercii perferendarum*. In: DR. BERÉNYI Pál: *Skerlecz Miklós báró élete és művei*. Budapest, Grill K., 1914; Skerlecz Miklós életéről és munkásságáról bővebben: Stjenko VRANJICAN (szerk.): *Nikola Škrlec Lomnički (1729–1799) I–III*. Zagreb, 2000–2001.
 - 2 KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlatja*. Grill K., Budapest, 1928, 22–23. [„KUNCZ (1928a)"]; FEHÉRVÁRY Jenő: *Magyar kereskedelmi jog rendszere*. Grill K., Budapest, 1936, 6.; HORVÁTH Attila: *A magyar kereskedelmi jog története*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Osiris K., Budapest, 2007, 191–194. HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Gondolat K., Budapest, 2006.
 - 3 KUNCZ (1928a), 4.

gazdasági élet fejlődését is megkövetelte. A magánjogi törvénykönyv hiánya szükségessé tette az osztrák polgári törvénykönyv (OPTK) hatályba léptetését Magyarországon, azonban e törvénykönyv nem tartalmazott önálló szabályokat a kereskedelmi jogra vonatkozóan. Sőt az OPTK-t hatályba léptető rendelet megerősítette mindazon magyar törvények hatályát, amelyek kifejezetten a kereskedelmi jog területére estek. Ugyanakkor az OPTK-nak elsősorban az egyes szerződési típusokra vonatkozó szabályai érvényre juttatták hazánkban is a *szerződési szabadság elvét*, amely a modern kereskedelmi életben nélkülözhetetlen volt. Az osztrák–magyar alkotmányjogi kiegyezést követően a magyar gazdasági élet is fellendült. A céhes rendszer megszüntetésével érvényre jutott a *szabad verseny közgazdasági elve*, amely magával hozta az *iparszabadság elvének* a megvalósulását is. A kereskedelmi jog, amely végeredményben a kereskedők működésére és tevékenységére érvényesülő jogszabályok összessége, a nagy alapelvek mellett – szabad verseny, iparszabadság és a szerződési szabadság elvei – a kereskedőkre vonatkozó szigorúbb szabályok törvénybe iktatását is megkövetelte. „A kereskedelmi jog a jognak az az ága, amely a kereskedelmi életviszonyok rendjét teremti meg, az élet szükségleteinek megértése és az igazság és méltányosság alapján.”⁴ Ez tette szükségessé a kereskedelmi törvénykönyv [1875: XXVII. tc.] megszületését.

E jogterület fejlődésének gyorsaságát bizonyítja, hogy a törvény hatálybalépését követő fél évszázadban egymás után keletkeztek azok a törvények, amelyek egyrészt a törvénykönyv hiányait pótolták, másrészt a gazdasági élet fejlődése által kialakult új életviszonyokra reagáltak. E körbe tartoztak – a teljesség igénye nélkül – az 1872: VIII. törvénycikket módosító 1884: XVII. tc., az ún. ipartörvény, a tisztességtelen versenyről szóló 1923. V. törvény és a gazdasági versenyt szabályozó 1931: XX. tc., az ún. kartell törvény.⁵

Kereskedelmi törvénykönyvünk egyrészt pontosan rögzítette, kit lehet kereskedőnek tekinteni: „*kereskedő az, aki saját cég alatt, iparszerűleg, kereskedelmi tevékenységet folytat*”, másrészt részletesen szabályozta a kereskedő mint természetes személy mel-

lett a kereskedelmi társaságokat is. Reformkori elődjétől eltekintve a közkereseti társaság, a betéti társaság, a részvénytársaság mellett szabályozta a szövetkezetet is. A kereskedelmi társaságok típusai majd csak az 1930: V. törvénycikkkel felállított korlátozott felelősségű társasággal bővülnek. Ez a törvényi háttér egyben azt is jelentette, hogy ha valakik a kereskedést társas formában képzeltek el, azt csak a törvényben meghatározott társasági formák szerint tehették. A törvénytől eltérő más kereskedelmi társaságot nem lehetett alapítani. Ahhoz, hogy a kereskedelmi társaság bármelyik típusa létrejöhessen, szükséges, hogy a tagok között, a szerződési szabadság elvét érvényesítve, a törvény által elismert megállapodás szülessen. E megállapodás, társasági szerződésként, más szóval alapszabályként funkcionál. A törvény a közkereseti és a betéti társaság létrejöttéhez és működéséhez nem kívánta meg a bejegyzést, ezzel szemben a részvénytársaság és a szövetkezet kizárólag akkor kezdhetette meg működését, ha az alapszabályát, a szervezetre vonatkozó megállapodást a társaság székhelye szerint illetékes törvényszéknél bejegyeztették. Ez a törvény által előírt alaki feltétel lényeges lesz a kereskedelmi társaságok 20. századi történetében is.

A magyar magánjog fejlődésében érdekes helyzet állt elő, amikor 1875-ben elkészült a kereskedelmi törvénykönyvünk Apáthy István⁶ javaslata alapján. Miután nem volt magánjogi törvénykönyvünk, a gazdasági élet pedig megkívánta a jogbiztonságot, a kodifikáció folyamatában Magyarország kényszerűségből az ún. duális megoldást követte: önállóan szabályozta a kereskedelmi jogot és a törvényhozók arra készültek, hogy ettől független magánjogi törvénykönyv megalkotására is sor kerül. Mintegy fél évszázados törvényalkotói munka után 1928-ban készült el a magánjogi törvényjavaslat (az Mtj.), amely sajnálatos módon nem lépett hatályba. Témánk szempontjából ez azért fontos, mert az önálló jogalanyisággal rendelkező jogi személyek egyik csoportját, a magánjogi társulatokat, mint az egyesületet – amely meghatározott cél érdekében létrehozott személyegyesülés –, a magánjog szabályozta, a kereskedelmi társaságokról viszont a kereske-

4 KUNCZ (1928a), 1.; FEHÉRVÁRY i. m., 1. „Magyar kereskedelmi jog alatt magánjogunknak azt az ágát értjük (*ius speciale, szakjog*), mely a kereskedelmi ügyeket szabályozza. Nem a »kereskedelmet«, nem is a »kereskedőket«, hanem a kereskedelmi ügyeket szabályozó magyar jogtételek összessége.” Érdemes a két jogász véleményét összehasonlítani. Fehérvány jóval szűkebben értelmezi a kereskedelmi jogot, valójában csak a kereskedelmi jog tárgyát határozza meg, miközben e jogterület alanyait, magukat a kereskedőket kizárja a fogalmi körből.

5 NIZSALOVSKY Endre: *A kereskedelmi jog szabályai*. Grill K., Budapest, 1933.

6 Apáthy István (1829–1889): jogász, elkészítette a kereskedelmi törvény tervezetét, a magánjogi kodifikáció résztervezetei közül a kötelmi jogot.

delmi törvénykönyv rendelkezett. Miután a két jogterületet nem lehet élesen elválasztani egymástól, Magyarországon az a helyzet állt elő, hogy a magánjogi egyesületekre a közkereseti és a betéti társaság szabályait alkalmazták mindaddig, amíg az Mtj. el nem készült. Különösen igaz volt ez azokra az egyesületekre, amelyeknek célja valamilyen gazdasági eredmény létrehozása volt. Bár az egyesület tagjainak szabad akarata hozza létre a meghatározott cél elérésére működő egyesületet, törvényes működéséhez meghatározott alaki feltételeket írtak elő. Ilyen volt az engedélyezési eljárás, a társasági szerződés megalkotása és a nyilvántartásba vétele.⁷ Az Mtj. ugyan nem lépett hatályba, de a bírói gyakorlat alkalmazta, és 1928 után az egyesületekre már ennek a szabályait is érvényesítették.⁸

3. A kereskedelmi társaságok típusai

A törvény rendelkezése folytán a kereskedelmi társaság mindig kereskedő, a kereskedőkre meghatározott jogokkal és kötelezettségekkel bír azzal a feltétellel, hogy iparszerűleg foglalkozzon kereskedelmi ügyletekkel. Az iparszerűség fogalmát nehéz pontosan meghatározni, mindenesetre az élethivatásszerű működést feltételezi. Minden kereskedelmi társaságnak szükségképpen kereskedelmi névvel kell működnie. A törvény ezt nevezte cégnek. A cég a kereskedő olyan sajátossága, amely egyediesíti, azaz más, hasonló tevékenységgel, kereskedelmi ügylettel foglalkozó kereskedőtől megkülönbözteti. A kereskedelmi név a kereskedő, s ezen belül a kereskedelmi társaság személyiségi jogához tartozik, amelyet a törvény védelemben részesít. Aki jogosulatlanul használja más kereskedelmi nevét, az bitorlást követ el és a személyiségi jogában megsértett fél, az elkövetőt magatartásának abbahagyására, amennyiben e magatartásból kár keletkezett, kártérítésre köteleztetheti. A cégbitorlás büntetőjogi következménye a pénzbírság [1875: XXXVII. tc. 24. §]. A cégbitorlást a későbbi bírói gyakorlatunk tisztességtelen üzleti magatartásnak, s egyben jó erkölcsbe ütköző cselekedetnek minősítette.

A kereskedelmi törvény nem minden kereskedelmi társaság részére rendelte el kötelező erővel a cégbejegyzést, azonban a kereskedelmi jog által a kereskedőket megillető jogokat csak akkor lehetett érvényesíteni, ha a kereskedő telephelye szerint illetékes törvényszéknél azt bejegyeztették, azaz a cégajstromban rögzítették. A részvénytársaság, a szövetkezet, valamint a korlátolt felelősségű társaság ugyanakkor csak akkor kezdhetette meg tevékenységét, ha a cégbejegyzés joghatályosan megtörtént. A bejegyzéshez csatolni kellett a társaság szervezetét, a társaság tagjainak jogait és kötelezettségeit, a társaság tevékenységi körét meghatározó társasági szerződést.

A kereskedelmi társaságok lényeges jellemzője, hogy tagjaitól elkülönült, önálló vagyonnal rendelkeznek. A tagok vagyonától elkülönült saját társasági vagyon ugyanakkor a közkereseti és a betéti társaság esetében megkérdőjeleződik, mivel a társaság hitelezői követelésükkel közvetlenül fordulhatnak bármelyik taghoz, betéti társaság esetében a beltárhoz, aki teljes vagyonával felel a társaság tartozásaiért. A kereskedelmi törvény szerint a tagok felelőssége harmadik személyek irányában, azaz a társaság külső jogviszonyában, közvetlen, korlátlan és egyetemleges. Ez az a tény, amiért a szakirodalomban a közkereseti társaság és a betéti társaság önálló jogi személyiségét megkérdőjelezzik.

A kereskedelmi társaságok más formáinál ez már nem fordulhat elő, hiszen a részvényesek csak részvényeik értékében, a szövetkezeti tag és a korlátolt felelősségű társaság tagjai kizárólag a társaságba bevitt részükkel, az ún. betétjükkel tartoznak helytállni, ezért felelősségük korlátolt és közvetett.

A részvénytársaság és a szövetkezet a törvény előírása alapján minősül kereskedőnek, függetlenül az alapító okiratban meghatározott céltól. A részvénytársaságnak nem feltétlenül kell kereskedelmi ügyletekkel foglalkoznia. Gazdasági értelemben a tőkeegyesítés hívta életre. Ebben a társasági formában a tagok valójában háttérbe szorulnak, mert a meghatározott célra létrejövő társaság mint kereskedő kerül előtérbe. A részvénytársaságnak az alapító okiratban meghatározott számú és egyenértékű részvények befizetésével keletkezik az alaptőkéje,

7 KOLOSVÁRY Bálint: *Magánjog*. Studium, Budapest, 1927, 66–67.; SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlatja. I.*, Grill K., Budapest, 1933, 69–73.

8 *Magyarország Magánjogi Törvénykönyve*. M. Kir. Igazságügyminisztérium, Budapest, 1928, az egyesületekről a 49–81. §-ok rendelkeztek.

s a tagok a társaság tartozásaiért csak és kizárólag a részvényeik erejéig tartoznak felelősséggel. A részvénytársaságot mindig a közgyűlés által választott igazgatótanács képviseli. „A részvénytársaságot az élet formálta ki [...] defineálni nem [...] csak valamely tételes jogi szabályozás alapulvételével lehet leírni.”⁹ A részvénytársaság érvényes létrejöttéhez, az alaptőke meghatározásán túl szükséges az alapszabálynak közgyűlés általi elfogadása és bejegyeztetése. Az alapszabály, amely társasági szerződésként funkcionál, határozza meg a részvénytársaság tagjainak jogait és kötelezettségeit, a társaság szervezetét, célját stb.

Akár magánjogi, akár kereskedelmi társaságról beszélünk, valamennyi társaság működésének alapját a társasági szerződés határozza meg, mely szerződés a társaság tagjainak konszenzusán nyugszik. Más szerződésektől eltérően a társaság valamennyi tagja hozza létre, s tárgya a társaság céljának megvalósítása. „A tagok nem szerződési ellenfelek, hanem bajtársak, akik válllvetve együttműködnek; a kölcsönös szolgáltatásokat a szerződő felek itt nem cserélik ki nyomban és közvetlenül (a tagok szolgáltatása nem a kicserélésre, hanem a közös cél előmozdítására van hivatva)”.¹⁰ A társasági szerződést a felek konszenzusa hozza létre, s alapja a szabad verseny által is támogatott szerződési szabadság. Bár a magánjog általános értelemben a szerződések érvényességéhez semmilyen alaki feltételt nem kívánt meg, a kereskedelmi társaságok létét meghatározó társasági szerződést egyrészt írásba kellett foglalni, másrészt az illetékes törvényszéknél be kellett jegyeztetni. Ha a bejegyzés elmaradt, akkor a fent említett módon a közkereseti és a betéti társaság működését, az általuk kötött kereskedelmi ügyleteket a magánjog – részben a jogügyletekre, ezen belül a szerződésekre vonatkozó – általános szabályai szerint kellett megítélni. A többi kereskedelmi társaságnak a bejegyzés megtörténte előtt kötött ügyletei érvénytelenek, semmisnek minősültek.

A társasági szerződés tartalmi feltételei közé tartozik, hogy nem lehet jogellenes, nem ütközhet jó erkölcsbe, és tisztességes üzleti célra irányul. Ha bármely fogalmi elem sérül, akkor a társasági szerződés anyagi szempontból lesz érvénytelen.

4. A kartell kialakulása

A 19. század második felében fellendülő gazdasági élet a szabad verseny alapján szinte akadálytalanul hívta életre a különböző kereskedelmi társaságokat. A fogyasztók védelme érdekében a kereskedelmi törvények, így a magyar is rögzítette, hogy milyen kereskedelmi társaságokat lehet alapítani. Ezek között szabadon lehetett választani, de a törvényben meghatározott formától eltérni és kereskedelmi társaságként új formát létrehozni tilos volt. A tőkeigényes gazdasági területek, a nagyobb haszonra, nyereségre való törekvés a kereskedelmi társaságok közül elsősorban a részvénytársaságoknak kedveztek, ahol a tőkeegyesítés révén nagyobb haszonra lehetett szert tenni. Gyakran azonban ez sem volt elég, s a magasabb hozam biztosítása érdekében az azonos céllal működő kereskedelmi társaságok „együttműködési megállapodásokat” kötöttek, részben a piac jobb kihasználása, részben a vevőkör és az áru minél magasabb árának megtartása érdekében. Ezek a megállapodások kezdetben nem eredményezték két vagy több kereskedelmi társaság egyesülését, fúzióját egy új kereskedelmi társaságba, hanem minden együttműködő társaság megtartotta a maga önállóságát és csak a jelzett célok elérésére kötöttek megállapodásokat. Az új kereskedelmi társasági szervezeti formának a tilalma vezetett el ahhoz, hogy a működő társaságok rövid időre ún. alkalmi egyesüléssel¹¹ ériék el céljukat, vagy hosszabb időtartamra szóló, tartós kapcsolatot, együttműködést rögzítsenek egy szerződésben, akár külön szervezeti forma létrehozása nélkül – ez lett a kartell –, akár az együttműködést irányító szervezettel, ami a tröszt kialakulásának kedvezett. Alkalmi egyesülést a felek közös haszonra és veszteségre alapíthattak, s ez az ideiglenes egyesülés hasonlított leginkább a magánjogi társasághoz. Hiszen ennek sincs szervezete, nincs külön cége, a tagok önállóan vállalnak tevékenységükért felelősséget.

Ezzel szemben a gazdasági fejlődés megteremtette azt a lehetőséget is, hogy a kereskedelmi társaságok állandó jelleggel, meghatározott céllal szerződjenek egymással. A kartell, amely „önálló, egymáshoz

9 KUNCZ (1928a), 257.

10 KUNCZ (1928a), 233.

11 FEHÉRVÁRY, i. m., 114. „Az alkalmi egyesüléseknek a gazdasági életben nagy szerepük van. A tőkét rövid időre kötik le és igen nagy nyereséggel kecsegtetnek.”

hasonló vagy egymással összefüggő üzletet folytató vállalkozóknak egyesülése avégből, hogy áruiknak a piacon monopoliumszerű előnyét élvezzék.¹² Amikor a kereskedők kartellt hoznak létre, akkor céljuk elsődlegesen a verseny kizárására, de legalább annak korlátozására irányul.¹³ Ez a törekvés szemben állt a szabad versennyel, mivel a piac, a vevőkör biztosítása érdekében inkább korlátozta a kartelltagok tevékenységét. Ezért közgazdasági oldalról egyrészt igen sokan bírálták az ilyen irányú szerveződéseket. Másrészt a szabad verseny korlátlan érvényesülése adott esetben a fogyasztók megkárosításához, illetve a gyengébb gazdasági szereplők ellehetlenítéséhez vezetett, amiért szükségesnek tartották a szabad verseny korlátlan érvényesülésének szűkítését. Mindez azt eredményezte, hogy részben a gazdaság, részben a jog eszközeivel igyekeztek a szabad versenyt, valamint a kereskedelmi társaságok hosszabb időre kötött társulásait keretek közé szorítani. Az első világháború által generált gazdasági konjunktúra, majd az ezt követő gazdasági világválság a szabad verseny korlátlan érvényesítésének minden negatív következményére ráirányította a figyelmet, s ezzel is magyarázható, hogy Magyarországon a gazdasági világválság következtében született meg a kartelltörvény. A kartell célja irányulhat a termelés nagyságának a korlátozására, mellyel a túltermelést igyekeztek elkerülni, irányulhat az árak stabilizálására, ahol a minimumárat határozzák meg a kartellben részt vevő tagok számára a válságok elkerülésére. Miután a kartellbe tömörülő kereskedelmi társaságok ezt csak szerződés útján teheték meg, sokan ezeket a szerződéseket mint erkölcsment, mint az üzleti tisztességbe ütközőt semmisnek tekintették. A kartellszerződések megítélésénél megjelent a közérdekbe ütköző tartalmi elem is, amelyet ha a bíróság megállapított, semmisnek minősítette a szerződést. A kérdés az: mit értettek közérdekbe ütközőnek? Ez mindig az adott eset kapcsán hozott ítélet indoklásából olvasható ki.

A kartellek jogi megítélése először szükségessé teszi annak meghatározását, hogy kik lehetnek az alanyai. Ebből a szempontból volt indokolt a Magyarországon alapítható kereskedelmi társaságok rövid bemutatása. A kartellek többféle formában szerveződhetnek, a lényegét az adta minden esetben, hogy az együttműködő gazdasági társaságok továbbra is önállóak maradtak, és egyesülésük hosszabb időtartamra szólt. A kartellek történeti fejlődését vizsgálva megállapítható, hogy vagy társaságként szerveződtek meghatározott cél elérésére, anélkül hogy bármilyen szervezetet kialakítottak volna, de szerveződhetnek egyesületi formában is.¹⁴ Ranschburg Nándor álláspontja szerint bár a kartellbe tömörülő kereskedők szabadon dönthetnek az egyesületi és a társasági forma között, az egyesület mégsem felel meg a kartell céljainak elérésére. „Az egyesületi típust ugyanis főképpen oly természetű alakulatokra szokták felhasználni, amelyeknél az egyesület nem fejt ki az egyes tagok magángazdaságát vagy üzletét közvetlenül érintő tevékenységet. [...] az egyesület kapcsolata tagjaihoz rendszerint lazább, mint a társaságé és a tagok változása az egyesület azonosságát és fennmaradását nem érinti.”¹⁵ A kartell létrejöttének formáját elsősorban az határozza meg, hogy a tagok milyen célt kívánnak elérni. Azok a kartellek, amelyeknek tagjai csak bizonyos feltételeket (fizetési és szállítási feltételek, árkartell, vevőközönséget garantáló kartell) akarnak betartatni – kontingentálás nélküli kartell –, létrejöhetnek magánjogi társaságként is, ebben az esetben a magánjog általános szabályait kell az általuk megkötött társasági szerződésre, illetve tevékenységükre alkalmazni. A magyar bírói gyakorlat 1928 után a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat (Mtj.) szabályait alkalmazta: „Társasági szerződéssel a szerződő felek [...] egymás irányában arra kötelezik magukat, hogy a meghatározott közös cél megvalósításában szerződészerűen, különösen a kikötött hozzájárulás szolgáltatásával közreműködnek.” [Mtj. 1660. §].

12 KUNCZ (1928a), 301.

13 MESZLÉNYI Artur: Trust. In: MÁRKUS Dezső (szerk.) *Magyar Jogi Lexikon VI.* Pallas K., Budapest, 1907.

14 A kartellek szervezetére vonatkozóan Kuncz Ödön azt az álláspontot képviselte, hogy valójában a kialakult kereskedelmi és magánjogi társaságtól eltérő, új szervezetet kellene létrehozni. Véleménye szerint sem a magánjogi társasági forma, sem pedig a közkereseti és a betéti társaság nem felel meg a kartell céljainak eléréséhez. A magánjogi társaság azért nem, mert „nem egyeztethető össze a *societas demokratikus*, a tagok egyenjogúságára épített szervezete a *kartell kényszer és engedelmesség szellemétől átitott monarchikus formájával*.” A közkereseti társaság, illetve a betéti társaság beltagjainak vonatkozásában a tagok egyetemleges felelőssége nem hozható összhangba a kartellben résztvevők felelősségével. Kuncz Ödön: *A kartell mint jogi probléma.* Közgazdasági Szemle, LII. évf., 1928. január 1–19. [„Kuncz (1928b)”].

15 RANSCHBURG Nándor: *Kartelljog.* Budapest, Iparjogvédelmi egyesület, 1931, 137.

A kartellszerveződések másik típusa a kontingentáló kartell, amikor a tagok számára már azt is meghatározták, hogy az adott áruból mennyit állíthatnak elő, az adott nyersanyagból mekkora mennyiséget termelhetnek ki. E forma elsősorban a gazdasági válság elhárítására alakult. E szervek létrejöhetnek egyesületként és magánjogi társaságként egyaránt. Ha egyesületi formát alakítottak ki, akkor a magánjogi normákon kívül az egyesületekre vonatkozó közjogi előírásokat is be kellett tartaniuk.

A harmadik típusa a kartellnek, amikor tagjai számára mind a feltételek, mind pedig az értékesítés formájára előírásokat rögzít, azaz maga a kartell köt kereskedelmi ügyleteket tagjai részére. Ebben az esetben már célszerűnek tartották, ha a szerződést kötő felek kereskedelmi társaságot hoznak létre. Ez vagy úgy történt, hogy magát a kartellt szervezték meg kereskedelmi, elsősorban részvénytársaságként, vagy a kartellt magánjogi társaság keretei között működtették, de az értékesítésre már kereskedelmi társaságot hoztak létre, amely Kuncz Ödön véleménye szerint a kartell „igazgatótanácsaként” funkcionált.¹⁶

A kartell szervezeti formájaként Ranschburg jobbnak tartotta a korlátolt felelősségű társaságot, mert a „*társaságot alapító szerződésben kifejezetten fel kell tüntetni a tagoknak a kartellszerződésből folyó összes lényeges kötelezéseit, kontingensüket, valamint azt a kötelezettségüket, hogy összes termelésüket a központi eladási hely útján adhatják csak el.*”¹⁷ A korlátolt felelősségű társaságot alapító szerződést közjegyzői okiratba kellett foglalni és be kellett jegyeztetni.

5. A kartellszerződés

Miután a kartell létrejöttének és működésének lényegi feltétele a társasági szerződés mint kartellszerződés, szükséges megvizsgálni, miképp alakult

ennek megítélése a magánjogban, illetve a kereskedelmi jogban.

A magyar bírói gyakorlat ipso iure erkölcstelennek és ezért érvénytelennek minősített minden kartellszerződést, mert az a szabad verseny korlátozására vagy kizárására irányult,¹⁸ s ezt a fogyasztók kizsákmányolásaként minősítette, veszélyesnek tartotta a munkabérek megállapítása miatt, és mert a kartellek működésük során gyakran a munkabérek csökkenését is elérték. A kartellbe tömörült vállalatok nagyobb hatalmat kaptak a sztrájkok letörésére is. A bírói gyakorlatot jól tükrözik a Kúria ítéletei. 1893-ban azért érvénytelenített a Kúria egy szerződést, mert a szerződést kötő felek mint „*géptulajdonosok cséplőgépeiknek használatát a gazdaközönség részére csak bizonyos korlátozó feltételek mellett engedték át, minthogy pedig az abban foglalt feltételek a gazdaközönség érdekeit biztosító szabad versenyt kizárják; minthogy továbbá az érintett szerződés a gazdaközönség megkárosítására irányul s ekként az nemcsak az ipar szabad gyakorlására, de egyszersmind az erkölcsi fogalmakba is ütközik: ennél fogva az érintett szerződés a bíróság előtt érvényesíthető követelés jogalapjául nem szolgálhat.*”¹⁹ Egy másik esetben a Kúria a kartellszerződést a közérdekbe ütköző kikötései miatt minősítette érvénytelennek, mert „*a sütőmesterek a sütemény megdrágítására irányuló szerződést kötöttek.*” A Kúria álláspontja szerint az „*elsőrendű szükségletet kielégítő élelmicikk ára feljebb emeltetett, nyilvánvalóan a fogyasztó közönség megkárosítását célozza, s mint ilyen, a közérdek lényeges hátrányára vezet.*”²⁰ A bírói gyakorlat ismertetése mellett fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a kereskedelmi törvényünk a részvénytársaságok számára lehetőséget adott kartellszerződés megkötésére, amikor a részvénytársaság közgyűlésének hatáskörébe utalta a kartellszerződés megkötésének lehetőségét. „*Azon tárgyak, melyek felett minden esetben a közgyűlés határoz, [...] oly kartell-szerződések megkötése, melyek minden társasági ügyletnek közös haszonra vezetését szolgálják.*” [1875:

¹⁶ RANSCHBURG, 1931, 137–141.; KUNCZ (1928b), 2–4.

¹⁷ RANSCHBURG, 1931, 142.

¹⁸ MÁRKUS György: *A kartellek törvényes szabályozásáról II.* Budapesti Szemle, Franklin T., Budapest, 1929. 440.; vö. ZELOVICH László: *A kartell kérdés.* Budapesti Szemle, Franklin T., Budapest, 1928. „*Bíróságaink mindig turpis causát láttak azokban a kartellszerződésekben, melyeknek célja a szabad verseny kizárása, a közönség kiuzsorázása volt.*” 105.

¹⁹ SZLADITS Károly–FÜRST László–UJLAKI Miklós: *Magyar magánjog III.* Kötelmi jog I. Grill K., Budapest, 1934, 49., C. 8377/1893.

²⁰ SZLADITS–FÜRST–UJLAKY, i. m., 49., C. 1476/1903.; 1938-ban a szegedi sütőmesterek kartellbe tömörültek és 40 fillérben szabták meg a kenyér árát. Miután egy pék nem lépett be a kartellbe és továbbra is 38 fillérért árulta a kenyeret, a kartell tagjai a lisztet szállítókat akarták rávenni arra, hogy a kartellbe be nem lépő pékmesternek ne szállítsanak lisztet. Az esettel összefüggő zsarolás miatt egyrészt büntetőeljárás is indítottak, ahol a kartell tagjait elmarasztalták, másrészt közérdek megsértése miatt semmisnek minősítette a törvényszék a pékmesterek kartellmegállapodását és kártérítésre kötelezte a feleket. In: *Délmagyarország*, 1939. szeptember 6.

XXXVII. tv. 179. §.]²¹ A látszólagos ellentmondást feloldják a kartellszerződésbe foglalt lényegi feltételek. A szabad verseny elvének érvényesítése magában foglalja a kereskedők olyan irányú megállapodásainak lehetőségét, amely megállapodás a kereskedő hasznának növelésére, vagy éppen a kereskedelmi tevékenységnek egy bizonyos területen való biztosítására irányul. Ha tehát maga a törvény teszi lehetővé a kartellszerződés megkötését, akkor azt kell meghatározni, hogy az ilyen szerződéseknek melyek azok a tartalmi elemei, amelyek megléte esetén mégis megsemmisíthető a szerződés. A Kúria gyakorlatából jól kiolvashatók ezek: gátolják a szabad verseny érvényesülését, jó erkölcsbe ütköznek vagy a közérdeket sértik.

A kartellszerződések megítélésének lényegi elemét az adta, hogy a magánjog általános szabályai szerint a szerződés jó erkölcsbe vagy közérdekebe ütközött-e. Az előbbi esetben a Kúria gyakorlatát idézve: „*a kartellmegállapodás (többek egyesülése oly céllal, hogy bizonyos árak rendes forgalmi árát lenyomja vagy felhajtja) a jóerkölcsbe ütközik és a bírói oltalomból kizáratik.*”²² Ha ezt nem lehetett megállapítani, akkor a Kúria érvényesnek minősítette a megállapodást. E vonatkozásban a Kúria 1898-ban hozott ítéletében a következőt állította: „*Feleknek azok a kikötései, hogy egyiknek sem szabad a kereskedelemben olyan kereskedelmi cikkeket tartani illetőleg elárúsítani, mint aminőket a másik tart és elárúsít, nem tekinthetők semmiseknek és érvényteleneknek, mert a kikötések a szerződő feleknek üzleti érdekeit védelmezik s sem a szabad verseny korlátozására, sem a vevőközönség károsodására irányuló kikötéseknek nem minősíthetők.*”²³

A mindennapok gazdasági életében létrehozott kartellek lényegét végső soron a kartellszerződés, mint szerződési típus, és annak tartalmi elemeit képező szerződési kikötések határozzák meg.²⁴ Miután a kereskedelmi törvényünk a kartellekről mint társasági formáról nem rendelkezett – csak lehetőséget adott a részvénytársaságoknak kartellszerződés megkötésére –, és magánjogi törvénykönyvünk sem volt, az ezekre vonatkozó szerződések megítélése a

bírói gyakorlatra maradt. E területen különösen fontos a magánjognak és a kereskedelmi jognak a kapcsolata: az általános szabályokat a magánjognak kell biztosítania, míg a kereskedelem területén élő speciális normákat a kereskedelmi ügyletek körében kell szabályozni. A szerződéseknek a cselekvőképes felek szabad akarat megegyezésén kell alapulnia – ne álljon egyik fél sem kényszer, fenyegetés vagy megfélemlítés hatása alatt –, és érvényességükhöz szükséges, hogy a szerződés tárgya ne irányuljon lehetetlen dologra, ne ütközzön törvénybe és jó erkölcsbe, valamint a törvény előírása szerint megfelelő alaki feltétel szerint keletkezzen. A kartellszerződésnek mint a kereskedők által egymás között köthető szerződési típusnak is meg kell felelnie ezeknek a kritériumoknak. A szerződések érvényességének e feltételei közül a kartellszerződések megítélése szempontjából döntő jelentősége van annak: mit minősített a bírói gyakorlat jó erkölcsbe ütköző magatartásnak és mely szabály sértette a közérdeket?

Sem a jó erkölcs, sem pedig a közérdek fogalmát nem lehet egy általános meghatározással körülírni, ez a magánjogi rendszer general klausulája. A szakirodalom is inkább csak példálózva említi az e körbe tartozó magatartási formákat. Szladits Károly a következőképpen fogalmaz: „*A jóerkölcsbe ütköző eljárásra általában nem lehet jogigényt alapítani; a bíró fenntartása nem arra való, hogy piszkos üzelmekből eredő vitákban tegyen igazságot.*”²⁵ Bírói gyakorlatunk általános érvénnyel fogalmazta meg, hogy „*oly esetben, midőn valamely szerződés szerű megállapodás a jó erkölcsökbe ütköző volta miatt nem részesülhet bírói oltalomban, a megállapodás előtti állapot állítandó helyre.*”²⁶ Szladits a kartellszerződések kapcsán a jó erkölcsbe ütköző szerződés mellett érvénytelennek tekintette a közrendbe ütköző magatartást is. „*Közvetve törvényellenesek az ún. közrendbe ütköző szerződések is. Közrendbe ütközik az olyan szerződés, amely magában véve nem erkölcsstelen, nincs is kifejezetten tiltva, de beleütközik olyan jogi alapelvekbe, amelyek hallgatagon szolgálnak általában a jogrend, avagy bizonyos*

21 SZENDE Péter Pál: *Magyar hiteljog I.* Kereskedelmi törvény. Grill K., Budapest, 1929, 276–279.

22 Idézi: KUNCZ (1928b), 8.; Fehérvári véleménye szerint a magyar bírói gyakorlat „*a kartellszerződésekben rendszerint nem látott mást, mint a fogyasztóközönség megkárosítására törekvő ügyleteket (turpitudó)...*” FEHÉRVÁRY: i. m., 63.

23 SZENDE Péter Pál: i. m., 49. C. 6630/1898.; SZLADITS–FÜRST–UJLAKY: i. m., 49.

24 A kartelljognak ez a területe az, amit a szakirodalom kartellmagánjognak definiál. Többben a kartell törvény hiányának tartották, hogy erről nem rendelkezett. A bírói gyakorlat és a szakirodalom együttesen fejlesztette a kartellmagánjogot. vö. RANSCHBURG, 1931; KIRÁLY Ferenc: *A kartel.* Budapest, Grill K., 1936.

25 SZLADITS, i. m., 25.

26 SZLADITS Károly–FÜRST László: *A magyar bírói gyakorlat.* Magánjog, II. Budapest, Grill K., 1935, 726.

közjogi intézmények alapjául.” Ide értette a szabadságjogok korlátozását, mint pl. „a személyes, az ipari és gazdasági szabadság túlságos korlátozásai ún. versenytalakkal [...] A közrendbe ütközik különösen a gazdasági versenyt szabályozó megállapodás (kartel és hasonlók), ha 'a közgazdaság vagy a közjó érdekét veszélyezteti.' Nevezetesen, ha az áru termelését, forgalmát vagy az áralakulást a fogyasztóközönségnek vagy a termelőknek (vagy a szakmabéli vagy más vállalkozóknak) hátrányára, a gazdasági helyzet által meg nem okolt módon szabályozza.”²⁷ Kolosváry Bálint még tömörebben fogalmazott: „erkölcstelen ügyletek, melyeknél az erkölcsi principiumokkal való közvetett ellentét nem a felek egyéni viszonyában, hanem a társadalmi és gazdasági élet egészének rovására menő sérelemben nyilatkozik meg. (kartell-szerződések).”²⁸ A kartellszerződések kapcsán a Kúria jó erkölcsbe és közrendbe ütközőnek minősített minden olyan szerződést, amely arra irányult, hogy „az ipari és kereskedelmi forgalomnak tárgyát képező árunak vagy ezek előállításához szükséges terményeknek [...] nyersanyagoknak [...] a közfogyasztás alá eső valamely árunak a kereslet és kínálat törvényei szerint kialakuló rendes forgalmi árát lenyomja, [...] beszerezhetését drágábbá tegye...”²⁹ Látható, hogy a bírói gyakorlat és a szakirodalom konkrét esetekre alapozva igyekezett tartalommal megtölteni azt a keretet, amelyet az általános fogalmakkal jelleltek ki a törvényalkotók.

A kartellszerződések érvénytelenségének megállapítása tagadhatatlanul a szabad verseny korlátozásában keresendő, mivel a gazdasági élet szereplői, elsősorban a kereskedelmi vállalatok, egyre nagyobb vevőkört, szélesebb áruforgalmat, s mindezekkel nagyobb hasznot kívántak biztosítani maguknak. „A szabad gazdasági tevékenység azonban egyúttal a hatalom kérlelhetetlen kihasználására is sarkal, oly eszközök igénybevételére, amelyek a közérdek szempontjából károsak, s amelyek a közérdeket megmetelyezik.”³⁰ A kereskedelmi társaságok részéről meg nyilvánuló magatartások, megállapodások, amelyek

végző soron a versenytársak kizárását, ellehetetlenítését célozták, a fogyasztóknak kárt okoztak, vezettek el ahhoz, hogy 1923-ban megszülessen a tisztességtelen versenyről szóló törvény. A törvény értelmében az „üzleti versenyt nem szabad az üzleti tisztességbe vagy általában a jó erkölcsbe ütköző módon folytatni.” [1923: V. tc. 1. §.] Ez az általános meghatározás, a magánjog hasonlóan megfogalmazott rendelkezéseihez ugyancsak nem képes pontosan körülírni, mit jelent jó erkölcsbe vagy az üzleti tisztességbe ütköző megállapodást kötni. Mivel a mindennapok versenyküzdemei az ilyen magatartásformáknak számtalan változatát voltak képesek létrehozni, a törvényalkotóknak nem lehetett célja egy taxatív felsorolás megadása. Ez a meghatározás – az 1909. évi német törvényhez hasonlóan – általános tilalmat fogalmazott meg, amellyel egyben lehetővé vált, hogy a tisztességes, becsületes kereskedő a legszélesebb értelemben vett magánjogi védelemben részesüljön.³¹ A 19. század szabad versenyre épülő gazdasága, amely a szerződési szabadság elvét széles körben érvényre juttatta, kialakította és felszínre hozta a meg nem engedett eszközökkel való versengést. Ezért a tisztességtelen verseny törvényi tilalmazása egyrészt a szerződési szabadság elvét korlátozta, hiszen jogi keretek közé szorította, hogy milyen tartalommal lehet a kereskedelemben részt vevő feleknek szerződést kötni. Másrészt a törvény a kereskedők személyiségi jogait is igyekezett védelemben részesíteni azáltal, hogy eltiltotta a versenytársakat a törvény által már védett cégek, azaz kereskedelmi nevek, védjegyek, cégmegjelölések jogosulatlan használatától. A tisztességtelen verseny körébe tartozó cselekmények két csoportba oszthatók: egyrészt azok a magatartási normák, amelyek lehetőséget adnak a kereskedelmi vállalatoknak, a hasonló áruknek az összetévesztésére. Ezzel jelentős mértékű károkat okozhatnak mind a kereskedőknek, mind a fogyasztóknak. A tiltott magatartási normák másik csoportját képezik azok, amelyek

27 SZLADITS, i. m. 156.

28 KOLOSVÁRY, i. m. 33.

29 SZLADITS–FÜRST–UJLAKY, i. m. 50.

30 BÁNYÁSZ Jenő: *A tisztességtelen verseny ellen való védekezésről*. Ipari jogvédelem, 1911, 1. évf. 13. sz.

31 Ezért lesz nagy jelentősége a Magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) elkészülésének, mert bár nem lépett hatályba, mégis 1928 után a bírói gyakorlat alkalmazta. Így az Mtj.-nek a jó erkölcsökbe ütköző jogügyletekről, s azok megítélését kimondó szabályait is alkalmazták a kereskedelem területén. Az Mtj. 973. §-a ugyancsak szószavúan fogalmaz, amikor rögzíti: „a jó erkölcsbe vagy a közrendbe ütköző szerződés semmis.” A következő szakaszokban utalás történik egyes konkrét, a bírói gyakorlat során rögzült olyan magatartási normákra, amelyek sértik a jó erkölcsöt, de továbbra is a bírák tapasztalatára bizza az érintett magatartásformák meghatározását. Magánjogi törvénykönyvünk szerkesztői egyébként is azon az állásponton voltak, hogy a már meglévő és a magánjogot is érintő törvényekbe foglalt rendelkezéseket nem foglalták bele a törvénykönyvbe, hanem meghagyták speciális törvényként érvényesülni. A tisztességtelen versenyről szóló törvény mellett ilyen volt pl. az állatszavatosság kérdése.

közvetlenül a versenytársakat támadják, mint a hírnévrontás, köznapi nevén a befeketítés, az üzleti titkok megsértése.³² Azzal a megoldással, hogy ha nem is taxatív felsorolást adott a törvény, de meghatározott olyan magatartási csoportokat, amelyek sértik a becsületes kereskedést, mind a gazdasági élet, mind pedig a bírói gyakorlat számára útmutatást nyújtott. Ezek közé a magatartások közé tartozik az ún. reklámszédelgés, a bitorlás és az utánzás, a hírnév- és hitelrontás, a hólabda-szerződés, az üzleti vagy üzemi titok elárulása, annak jogosulatlan felhasználása.

A kartellszerződések körében jelentkező jogbizonytalanságnak részben gátat szabott az 1931-ben hatályba lépett törvény „a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról”, amelyet az egyszerűség kedvéért a szakirodalom csak *kartelltörvénynek* nevezett. A törvény nem határozta meg, mit kell kartell alatt érteni, hanem az annak lényegét adó társasági szerződés vonatkozásában mondta ki: „Az olyan megállapodás vagy határozat, amely árura vonatkozóan a termelés, a forgalom vagy az áralakulás tekintetében, vagy egyébként a gazdasági versenyt szabályozó kötelezettséget alapít meg (kartel és más hasonló célú jogviszony), csak úgy érvényes, ha írásba foglalták.” [1931: XX. tc. 1. §.] A kartellszerződés *alaki feltételhez* kötött jogügylet, egyrészt írásba kellett foglalni, másrészt ha a szerződést megkötő felek közül legalább az egyik kereskedelmi társaság volt, vagy olyan vállalat, amely húsznál több alkalmazottat foglalkoztatott, [2. §] a közgazdasági miniszterhez kellett benyújtani nyilvántartásba vétel végett. Ez volt az ún. *bemutatói kötelezettség*, mellyel a kartellek állami ellenőrzését biztosították.³³ A törvény által megkívánt bemutatói kötelezettséget és a nyilvántar-

tásba vételt sokan kritizálták és a szabad verseny megakadályozására irányuló rendelkezésnek vetették,³⁴ s az üzleti titkok nyilvánosságra kerülésének veszélyét látták ebben. Mások éppen a nyilvánosságban látták azt az erőt, amely megakadályozhatja a kartellvisszaéléseket.³⁵ Ismét mások bár helyesnek, de indokolatlanul szigorúnak tartották a bejelentési kötelezettség elmulasztásának jogkövetkezményét, mert „*magánjogilag érvénytelené tett minden olyan szerződést, mely a törvény rendelkezése ellenére bemutatva nem volt.*”³⁶ Hangsúlyozni kell, hogy az írásba foglalás kötelezettsége minden kartellre irányuló megállapodás törvényileg előírt feltétele volt, míg a bemutatási kötelezettség és a nyilvántartásba vétel csak azokban az esetekben, ahol kereskedelmi társaságok vettek részt a kartellben. Ez a kereskedelmi jognak a magánjogtól eltérő szigorúbb szabályaiból következett.³⁷

Az alaki feltételek szükségszerű betartását végső soron a törvény írta elő, melyeknek hiánya a szerződés érvénytelenségét vonta maga után. Ezt bizonyítja egy 1932-ben született ítélet, mely érvénytelenített egy „*választott bírósági szerződést magába foglaló [...] megállapodást, amely árura vonatkozóan a forgalom és áralakulat tekintetében a gazdasági versenyt korlátozó módon*” állapított meg kötelezettségeket. Mivel a megállapodás ezzel a kartelltörvény hatálya alá tartozott, a felek által kikötött választott bíróságra vonatkozó megállapodás is a kartellszerződés részét képezte, amire kiterjedt a bemutatási kötelezettség. Miután alaki hiba miatt érvénytelennek minősült a megállapodás, a felek által kijelölt választott bíróság ítélete is érvénytelenítésre került.³⁸ Hasonló ítélet született abban az esetben is, amikor a felek négy évre szóló megállapodást kö-

32 KUNCZ Ödön–BALÁS P. Elemér: *A tisztességtelen verseny*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia K., 1924, 10.; SZEGŐ Izsó: *A tisztességtelen verseny*. Budapest, 1936.

33 TIHANYI Lajos: *A kényszerkartellezés és a magyar társadalompolitika*. Budapesti Szemle, Franklin T., Budapest, 1937, 195.; A bemutatási kötelezettség részletes magyarázatát adták a Magyar Gyárpar című folyóirat XII. évf. 11. számában, 1931-ben A kartellszerződések bemutatása címmel; RANSCHBURG: i. m., 52.

34 „*ez az intézkedés azt eredményezné, hogy ezek a megállapodások s a megállapodások tartalmát tevő üzleti koncepciók egy-kettőre a nyilvánosság elé kerülnek, versenytársaknak és gazdasági megfontolástól éppen nem vezérelt közvéleménynek elbírálása alá bocsáttatnak.*” FENYŐ Miksa–FELLNER Henrik: Kartelljavaslat, Budapest, 1931.

35 ZELOVICH, i. m., 106.; „*Az írásbafoglalás kényszere, amely különben is csakis a ma is már meglévő tényleges állapotot látszik sanctionálni, annál kevésbé kifogásolható, mivel mellette szólnak mindazok az érvek is, amelyeket az u.n. okirati kényszer mellett fel szoktak hozni.*” SCHUSTER Rudolf: *A kartelltörvény*. (1931: XX. t.-c.) Kartelljog Tára. I. 1931, 3. sz., 41–42.

36 KELEMEN Sándor: *Kartellszerződések érvénytelensége*. A Kartel. III. évf. 3. szám, 1933.

37 A kartellszerződés alaki feltételeiről kimerítő részletességgel írt Király Ferenc. Vö. KIRÁLY, i. m., 391–412.

38 Grill-féle új Döntvénytár XXV. kötet, Budapest, 1933, 577–578. A kartellszerződés alaki feltételeinek a gyakorlatban való alkalmazására felsőbb bíróságaink ítéletei szolgáltak iránymutatásként. Kartelljog Tára V. 1935, 1. sz. „*Az u.n. márkacikkre árvédelmére vonatkozó megállapodások a kartelltörvény hatálya alá tartozván, érvényességük előfeltétele, hogy a kereskedelemügyi miniszternek a törvény rendelkezése értelmében bemutattassanak. E bemutatás hiányában a meghatározott áron aluli eladást tilalmazó szerződések érvénytelenek.*” P.IV.6558/1933. sz.; „*A törvény I. §-ában említett és a 2. § szerint bemutatandó megállapodás alatt [...] csak írásba foglalt megállapodás érthető.*” Budapesti kir. Ítéletábla P.VI. 958/1934. sz.

töttek „tüzifa, szén, kocsz és kovácsszén termékek beszerzésének, valamint [...] város területén és annak környékén leendő továbbadásának módjára.” Miután a törvény a kartellszerződés érvényességét írásbeli alakhoz kötötte, szükségessé vált, hogy a szerződésbe a kartellra vonatkozó minden lényeges elemet rögzítsenek. Így különösen „a kartel üzletkörének szabatos körülírását, a határozathozatal módját, és minden olyan rendelkezést, amely a karteltagokra lényeges jogokat és kötelezettségeket állapít meg.”³⁹

A törvény nem határozta meg, hogy kik lehetnek a szerződés alanyai, mivel a hangsúlyt a szerződéssel megvalósítani kívánt célra, a gazdasági verseny korlátozására helyezte. Ezért kartellszerződést akár természetes személyek, akár kereskedők, akár kereskedelmi vállalatok köthettek. Attól függően, hogy kik lettek a kartell alanyai, annak megfelelően kellett magát a kartellszervezetet létrehozni. A kartelltörvényt ebben a vonatkozásban csak a kereskedelmi törvénnyel, illetve a korlátolt felelősségű társaságról szóló törvénnyel összhangban lehetett alkalmazni.⁴⁰

6. A kartellszerződés tárgya

A kartelltörvény – a korábbi bírói gyakorlattól eltérően – a kartellszerződés lényeges tartalmi elemeként határozta meg, hogy a szerződésnek a gazdasági verseny korlátozására, illetve szabályozására kell irányulnia.⁴¹ A törvény bírálói épp azt vetették a törvényalkotók szemére, hogy a törvény maga nem határozta meg, mit kell kartell alatt érteni, másrészt a kartellszerződés lényegi elemeinek rögzítésével lehetetlenné tette a kartellmegállapodások létrejöttét.⁴² Ennek a törvényi rendelkezésnek az értelmezésénél külön kell választani egyrészt a szerződés tárgyát: árura kell vonatkoznia, másrészt

a szerződés által elérni kívánt célt: kartellt vagy más hasonló célú jogviszonyt kell alapítania és a szerződésnek közvetlenül kell a gazdasági verseny korlátozására irányulnia.⁴³ Mindkettő a szerződés lényegi elemét fogja képezni. Érdemes idézni egy kartellszerződésben megfogalmazott célt, amely mutatja, hogy ténylegesen ez az a kritérium, amely alapján egy megállapodást kartellnek lehet-e minősíteni vagy sem. „Jelen megállapodás célja az ásványolajipar részére rendezett és gazdaságos piacot és a résztvevők loyális együttműködésének oly viszonyokat teremtsen, melyek a résztvevőket a fogyasztók érdekeinek megvédése és megfelelő vevőkiszolgálás mellett hathatósan segítik és az ipar költségeit, beruházási, legális amortizációjának fedezését és a polgári hasznot biztosítsák.”⁴⁴

Maga a törvény nem határozta meg, hogy mit ért áru alatt, de a kereskedelmi jog általános szabályai szerint minden olyan dolog a szerződés tárgyát képezhet, amely „kereskedelmi forgalom tárgya lehet.”⁴⁵ A törvény hatálybalépését követően élénk vita alakult ki a kartellszerződés tárgyának értelmezése körül. Egyértelmű volt, hogy a kereskedelmi vétel körébe tartozó dolgok a kartellszerződés tárgyaként is szerepelhetnek. Miként kell/kellett értelmezni a szerződéseknek az áruk árának, különösen az ún. márkacikkek árára vonatkozó kikötéseket. A kartelltörvény hatálybalépését követően egymásnak ellentmondó ítéletek születtek, miközben mindenki egyetértett abban, hogy a kereskedelmi forgalomban értékesíteni kívánt áru eladójának a szerződési szabadság elve alapján joga van az áru minimumárát meghatározni. Ha márkás cikkek esetében ezt a viszonteladó megszegte, akkor egyrészt a magánjog általános szabályai szerint szerződésszegésért felelt, másrészt ha több viszonteladóval kötött azonos tartalmú szerződést az eladó, akkor az azt megszegő fél, a többi viszonteladóval szemben, a tisztessé-

39 RANSCHBURG, i. m., 50.; Ugyancsak Ranschburg Nándor részletezte a kartellszerződés bemutatásánál figyelembe veendő szabályokat. RANSCHBURG Nándor: *Kartellszerződések bemutatási kötelezettsége*. A Kartel, II. évf. 1. sz., 1932, 2–5.

40 A kartellszervezetről részletesen értekezett KIRÁLY Ferenc: A kartel; RANSCHBURG Nándor: A kartelljog.; KUNCZ Ödön: A kartell mint jogi probléma című munkáikban. Vö. MESSINGER Simon: *A kartellek és a magyar törvénytervezet*. Kereskedelmi jog. 1905, 1–6. sz.

41 Ezt igen jól bizonyítja a Szegeden 1932-ben létrejött „mozi kartel” esete. Gazdasági lehetetlenülésre hivatkozva a kartellbe tartozó egyik mozi tulajdonosa bérletdíj-csökkentést akart elérni annak a háznak a tulajdonosától, amelyben a mozi működött. E perben hozott ítéletében mondta ki a szegedi törvényszék, hogy: „felperes előadása nem hagy fenn semmi kétséget a szegedi mozgóképszínházvállalatok között létrejött megegyezés tekintetében, aminek lényege az volt, hogy a három azonos tárgyú üzem a jövőben ne egymással szemben, hanem egymás mellett működjön, vagyis hogy az üzleti versenyt közös elhatározással korlátozzák. Ez pedig a kartellszerződésnek ismertető jellege [...] a bíróság [...] ezt a megegyezést, kartell jellegével bírónak találta.” Dél-magyarország, 1934. január 23.

42 FENYŐ Miksa–FELLNER Henrik: *A kartelljavaslat*. Budapest, 1931.

43 Kereskedelmi jog, 32. évf. 1935, 6. sz. Kóházi Endre előadása a kartelltörvényről.

44 Magyar Nemzeti Levéltár Gazdasági Versenyhivatal ásványolajfinomítók kartelgyezménye, Z 519.

45 FEHÉRVÁRY, i. m., 64.; RANSCHBURG, i. m., 42.

séges verseny szabályait szegte meg. A kérdést az döntötte el, hogy az ilyen szerződési kikötéseket úgy ítélik-e meg, hogy azok a gazdasági versenyt korlátozzák vagy sem. Az egyik választott bíróság kimondta, hogy „a márkacikkkel kapcsolatos zárt árvédelmi rendszer” a kartelltörvény hatálya alá tartozik, mert a gazdasági versenyt korlátozza, egy másik ítéletben viszont az került megállapításra, hogy „az azonos árelőírás magábanvéve kartelt még nem jelent, ennél fogva a márkacikk egyoldalú árelőírásának az érvényessége annak írásbafoglalásától és a kormányhatósághoz való bemutatástól nem függ.”⁴⁶ Király Ferenc 1934-ben a márkás cikkek ár meghatározását nem tekintette kartellnek. Vele szemben Sente Lajos annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „a kartelltörvény 1. §-ának tág fogalmazása megengedi azt a magyarázatot, hogy a zárt védelmirendszer, vagyis az a rendszer, amely mellett a márkacikk továbbárusítói magukat az árak szigorú betartására kötelezik, az áralakulásra befolyással bíró olyan megállapodásnak legyen tekinthető, amely a kartelltörvény alá vonható.”⁴⁷ A megoldást egyrészt az jelentette, hogy a védjegyről [1890: II. tv.], illetve a tisztességtelen versenyről [1923: V. tc.] szóló törvény rendelkezéseit a kartelltörvény szabályainak érvényesítésénél alkalmazták-e vagy sem. A kartelltörvény a szerződés tárgyát képező áruk megjelölésénél a márkás cikkeket nem nevesítette, majd a gyakorlatban jelentkező viták hatására az 5999/1935. M. E. rendelettel módosította a törvény 1. §-át, és bejelentési kötelezettséget írt elő minden olyan szerződésre, mely márkacikkre vonatkozott.⁴⁸ E rendelkezése szerint minden olyan megállapodás, amely arra irányul, hogy a kereskedő az árut egy meghatározott minimumár alatt nem értékesíti, a kartelltörvény hatálya alá tartozik. A gyakorlati élet azonban rávilágított arra, hogy a kiskereskedői körben ennek a rendelkezésnek a betartása adott esetben jelentős hátránnyal jár.⁴⁹

7. A kartellszerződés célja

Ahhoz, hogy egy megállapodás kartellszerződésnek minősüljön, a szerződés tárgyát képező áru meghatározása mellett arra is szükség volt, hogy a szerződés célja a gazdasági verseny korlátozására irányuljon. „Ha a szerződés tárgya nem is tulajdonképeni áru, de megállapítható az, hogy a szerződés főcélja árura vonatkozóan a gazdasági versenynek az áralakulás tekintetében való korlátozása vagy szabályozása és az egész megállapodás csupán e cél érdekében kötött, úgy nem a szerződésnek a kifejezett tárgya, hanem a szerződés által célbavett eredmény bír döntő jelentőséggel.”⁵⁰

A kartelltörvény 1. §-ának értelmezése szempontjából lesz döntő jelentősége annak, hogy a gazdasági verseny korlátozását milyen eszközökkel kívánja az adott kartell elérni. Amennyiben az a magánjog szabályai szerint jó erkölcsbe vagy a tisztességtelen verseny körébe esik, esetleg közérdeket sért, akkor az a kartellszerződés érvénytelen. A kartelltörvény a szerződés tartalmi elemeinek megítélésénél a bírói gyakorlat által elfogadott megoldást rögzítette, amikor kimondta: ha a törvény által meghatározott „tevékenység vagy magatartás a törvénybe, a jóerkölcsbe vagy a közrendbe ütközik, különösen a közgazdaság vagy a közjó érdekét [...] sérti a közgazdasági miniszter utasítása alapján [...] a Kartelbírósnál közérdekű keresettel lehet élni.” [1931: XX. tc. 7. §.] Ezzel lényegében a tisztességtelen versenyről szóló törvény és a bírói gyakorlat által kialakított szabályok alkalmazását tette lehetővé. A törvény bírálói túl általánosnak tartották ezt a megfogalmazást, amely lehetőséget adott arra, hogy „a közgazdaság és a közjó veszélyeztetésének a fogalmát is elhomályosítsák.”⁵¹ Mások úgy fogalmaztak, „azok a jogi közhelyek, melyekkel a törvény dolgozik, jóerkölcsök, közrend stb., még azoknak sem mutatják meg világosan a helyes utat, akik nem akarnak a törvénnyel konfliktusba keveredni, hát még mily hálás terület lesz azoknak, akik szeretnek a zavarosban ha-

46 Karteljog Tára IV. 1934, 2-3. sz., 19-24.

47 SZENTE Lajos: *Márcacikkrendszer, kartelltörvény és versenytörvény*. Kereskedelmi jog 32. évf., 1935, 2. sz. A Kúria a P.IV.6558/1933. sz. ítéletében egyértelműen kimondta, hogy az ilyen jellegű szerződésekre a kartelltörvényben megfogalmazottakat kell alkalmazni.

48 FEHÉRVÁRY, i. m., 65.; vö. SZEGŐ, i. m., 93-98. „Márcás az olyan áru, amelyet a forgalomban egy bizonyos külsőről (csomagolás, jellegzetes megjelenési alak) vagy egy névről felismernek, illetve amelynek ezen sajátosságairól az előállító vállalatra vagy legalább is arra következtetnek, hogy az áru mindig azonos minőségben, ugyanazon helyről, ugyanazon üzemből származik. [...] A márcatulajdonos kötelezettsége, hogy jó minőséget szolgáltatson [...] ilyen tényező a márcás cikkek minden eladóra kötelezően, előre megszabott fogyasztói eladási ára [...] Ha a viszonteladók valamelyike az előírt fogyasztói eladási árakat megszegi, tisztességtelen versenyt követ el.”

49 SZENTE Tibor: *Márcacikk reverzálisok bemutatási kötelezettsége*. Kereskedelmi jog „Kartel” melléklete, 1933.

50 Grill-féle Új Magánjogi Döntvénytár 1935-1936. Budapest, 1937, 659.

51 FENYŐ-FELLNER, i. m., 39.

lászni...!”⁵² Kelemen Sándor egyrészt hiányolta a törvényből az ún. kartellmagánjog szabályait, „mert teljes sötétben mozgunk, bizonytalanul tapogatózunk és olyan jogi közhelyekkel vagyunk kénytelenek operálni, aminő a 'jóerkölcsökbe ütköző megállapodás semmissége,' az iparüzés szabadságának sérthetlensége' stb, mintha nem is volna egy tételes karteltörvény a magyar Corpus Jurisban!”⁵³ Más helyen a tisztességtelen versenyről szóló törvényt tartotta megfelelő alapnak ahhoz, hogy az általános és megfelelő módon körül nem írt fogalmakat – generál clausulákat – a gazdasági életben is alkalmazható jogi tartalommal töltsék meg: „tudatában vagyunk annak, hogy a karteltörvény az egész probléma természeténél fogva nem tartalmazhatja a jogsértő cselekmények taxatív felsorolását, mert a gazdasági élet sokkal változatosabb...”⁵⁴ Ezért javasolta, hogy taxatív sorolják fel a törvényben a bojkottot, a kizárólagossági kikötést és az indokolatlan megkülönböztetést mint olyan magatartási formákat, melyek alapján a kartellszerződés megsemmisítését lehet kezdeményezni.⁵⁵ Király Ferenc és vele egyetértésben Ranschburg Nándor arra helyezte a hangsúlyt, hogy az Mtj. szabályainak ismeretében a polgári bíróságok a kartellek által kötött vételi szerződéseket megsemmisíthetik, mert a közrendbe, illetve a jó erkölcsbe ütköző szerződés semmis, ahogy semmisnek minősített minden olyan megállapodást, amely más szorult helyzetének a kihasználásával, más kárára, tetemes nyereségre tesz szert.⁵⁶ [Mtj. 973. § és a 977. §.] Kornfeld Móríc önálló javaslatot készített a kartellek szabályozására, amelyben kísérletet tett azoknak a magatartásoknak a felsorolására, melyek kartellszerződések tartalmát képezhetik.⁵⁷

A kartellszerződés érvénytelensége szempontjából a bírói gyakorlat alakította ki, hogy a magánjog fogalmi rendszerén túl a kereskedelmi jog mikor

minősít egy magatartást jó erkölcsbe ütközőnek. „Határai és tartalma a karteljog világában koronként is változók: ma [...] főleg a kizsákmányolásnak, a gúzsba-kötésnek, az ellenérdekű gazdasági fél(felek) megtévesztésnek, durva megkárosításának tényállásai teszik a kartellszerződést a jóerkölcsökbe ütközővé.”⁵⁸ A közrendbe ütköző magatartásnak általában azt tekintették, amikor „a mindenkori társadalmi és gazdasági rendnek valamely nemzet életében, illetve a nemzetek együttműködésében érvényesülő nagy alapelveit” sértő magatartást tanúsított valaki.⁵⁹ A jó erkölcsbe és a közrendbe ütköző magatartások megítélésénél az uzsoráról szóló törvény [1932: VI. tc.] rendelkezéseit is figyelembe kellett venni. Mindezen törvények mellett sem voltak nélkülözhetők az e kérdéskörben született bírósági ítéletek, melyek jelentősen befolyásolták a gazdasági élet szereplőinek a megítélését. A jó erkölcsöt és közrendet sértette a bojkott szervezése is, amelyet gyakran a tisztességes versenybe ütköző magatartásnak minősítettek. De a gazdasági élet időnként indokoltta tette a bojkottot. Több szerző éppen ezért hiányolta, hogy a törvény mellőzte a bojkott szabályozását. Elismerték, hogy a fogalom pontos meghatározása nehéz, mivel két alapelv, a szerződési szabadság és az iparüzés szabadsága ütközik össze.⁶⁰ E kérdés megítélésében a Kartellbizottság kísérelt meg biztonságos hátteret teremteni. „Az üzleti összeköttetésből való kizárás, elszigetelés vagy bojkottálás a gazdasági küzdelemnek igen éles fegyvere, mely egyesek gazdasági boldogulásába, sőt létébe is erősen belenyúl. [...] ez eszközt a közgazdasági és közjó szempontjaival csak akkor tartja összeegyeztethetőnek, ha alkalmazásának különösen súlyos és közszempontból is helytálló indokai vannak. A közgazdaság és a közjó érdekével ellentétben állónak tartja a Kartellbizottság, ha az elszigetelés nemcsak gazdaságilag megokolt hátrányokkal sújtja a felet, hanem egye-

52 KELEMEN Sándor: *Miért nem alkalmas a Karteltörvényjavaslat jelenlegi formájában a kartelkérdés szabályozására?* Budapest, 1931.

53 KELEMEN Sándor: *Karteljogi problémák.* A Kartel, II. évf. 2. szám, 1932. 10.

54 KELEMEN Sándor: *A kartellbizottság határozata a bojkott-kérdésben.* Kereskedelmi jog. 31. évf., 1934. 1. sz., 6.

55 „bojkott, melynek következtében a kartel, vagy annak egy tagja, bizonyos iparüzőknek a rendes üzletkötési feltételek mellett, áruval való ellátását megtagadja; a kizárólagossági kikötés, melynek értelmében a vevőnek jelentékeny gazdasági hátrányok terhe mellett, tilos szükségleteit a kartelen kívüli vállalkozótól beszerezni; indokolatlan megkülönböztetés az árak és egyéb eladási feltételek tekintetében egyes vevők és egyes eladási körzetek között, ha ez valamely versenytárs tönkretételének és a kartel egyeduralmi helyzete megteremtésének célzatával történik.” KELEMEN (1931), i. m., 19.

56 RANSCHBURG Nándor: *A karteljog.* In: *A karteltörvény alá tartoznak-e a márkás cikkek árvédő megállapodása?* Iparjogvédelmi Egyesület, 1934. június 8.; vö. KIRÁLY, 1936.

57 KORNFELD Móríc: *Törvény a kartelekéről.* Magyar Szemle I. 1927. szeptember–december, 163–168.

58 KIRÁLY, i. m., 1936, 359.

59 KIRÁLY: 360.

60 Kelemen Sándor arra akart rámutatni, hogy „kár volt az egész kérdéskomplexumnak éppen a leggyakorlatibb és a legnagyobb jogbizonytalanságot jelentő részét, – a kartellmagánjogot, a törvényes szabályozásnál egyszerűen csak kihagyni. Persze az élet segít magán, azért vagyunk itt mi jogászok, hogy a törvény hiányait interpretálással és belemagyarázással kiegészítsük. Ezuttal az lesz részünkre a lecke, hogy magánjogi konfliktusokba is belemagyarázzuk a közérdeket és így elérjük, hogy karteltörvényünk az illető esetre alkalmaztassék.”, 15.

nesen gazdasági existenciája megsemmisítésére alkalmas.”⁶¹ Ezt követően a Kartellbizottság leszögezte, hogy annak megítélése, hogy egy bojkott valóban nyomós indokból történt-e vagy sem, csak esetről esetre lehetséges.

A kartelltörvény hiányának rótták fel, hogy nem megfelelő pontossággal szabályozta a kartelltagok egymáshoz való, ún. belső jogviszonyát, illetve a kartellnek azon iparosokkal, kereskedőkkel való kapcsolatát, akik nem voltak tagjai a kartellnek. Ezt tekintették a kartell ún. külső jogviszonyának. A belső jogviszony rendezését azért tartották hiányosnak, mert nem rendezte a kartellből való kiválás, a kartellmegállapodás felmondásának a lehetőségét. E területen a szakirodalomban hivatkoztak a német joggyakorlatra, ahol a szerződések teljesítése kapcsán, éppen a kartellszerződésekkel összefüggésben átlépték a pacta sunt servanda elvet. Nyomós ok esetén a kartell azonnali hatállyal felmondhatja a kartellszerződést. Kelemen elismeri, hogy a „nyomós ok” fogalmát tartalmilag a német bírói gyakorlat alakította ki, egyébként ugyanolyan átfogó, taxatív felsorolással meg nem tölthető generális klauzula, mint a jó erkölcs és a közrend. *„A kartellszerződések speciális jellegéből következik annak szükségessége, hogy mód nyíljk a formailag egyébként érvényesen megkötött szerződés hatálytalanítására.”*⁶² A kartellszerződések tartalma sok esetben nem határozható meg egzakt pontossággal, s a körülményekben beállhatnak olyan változások, amelyek is-

meretében valamely kartelltag nem kötötte volna meg a szerződést. Ezért tartja a német példa alapján fontosnak indokolt esetben a szerződés hatálytalanításának rendezését.

8. Összegzés

A kartelltörvény megszületését követően a szakirodalomban egymás után jelentek meg azok a rövidebb-hosszabb tanulmányok, melyek részben a kartellek kialakulásának, működésének gazdasági hátterét világították meg, részben a törvény nem egészen pontos rendelkezéseit igyekeztek a gyakorlatban előforduló példákkal megvilágítani és megmagyarázni. Ennek a szakmai fórumnak a Kereskedelmi jog, annak Kartell melléklete, a Kartelljog Tára adott helyet elsősorban, de a Jogtudományi Közöny, a Magyar Gyáripar hasábjain is fontos tanulmányok jelentek meg. Ezekben olyan dogmatikai kérdések elemzésére is sor került, mely kérdések nemcsak a kartell, illetve a kereskedelmi jogviszonyok tisztázását tette lehetővé, hanem a magánjogi szabályok és a kereskedelmi jog kapcsolatára is felhívták a figyelmet. *„A kartel lényegileg a gazdasági élet gyermeke. [...] a kartel nem a fékevesztett nyereségvágynak a szülötte, nem a fogyasztók kiuzsorázására tömörült vállalatok egyesülése, hanem a kapitalista termelési rendszernek szükségszerű alkalmazkodása a gazdasági élet kívánalmaihoz.”*⁶³

61 Magyar Kartellbizottság 1. számú elvi határozata. In: Kartelljog Tára, IV. 1934, 2–3. sz., 26.

62 KELEMEN, i. m., 11.

63 MÁRKUS György: *A kartellek törvényes szabályozásáról II.* Budapesti Szemle, Budapest, Franklin T., 1929, 448.

Stipta István*

A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei

A Magyar Királyi Kereskedelemügyi Minisztérium, a Kartelbizottság üléseinek első helyszíne.

The Hungarian antecedents of Act No. XX of 1931 on the arrangements concerning the regulation of economic competition

Abstract

The essay is concerned with the attempts of legislation and jurisprudence before the first Hungarian act on cartel. It introduces the proposals before World War I and the acts which indirectly regulated the economic competition. The essay presents the jurisdiction of the Hungarian courts in the topic mentioned above, especially the practice of the Kúria (the Hungarian Supreme Court). The paper points out that the Hungarian legislation did not follow the foreign solutions including the German one developed in the 1930s, either. The regulation was based on the demands of the economy afflicted by the worldwide economic crisis. The essay summarises the legal, economic, social and constitutional-political reasons of the creation of the Hungarian act on cartel, as well.

1. Bevezetés

A kartellszabályozás magyarországi történetének áttekintése során kiderül, hogy a nemzetközi elméleti modellek és külföldi törvényhozási minták a hazai jogfejlesztés e területén csekély szerepet játszottak. Alaposabb kutatást igényelne ennek magyarázata, hiszen a piackorlátozó állami beavatkozások hasonló gazdasági és társadalmi szükségletek nyomán alakultak ki a fejlettebb európai és tengeren túli államokban is. A miniszteri indokolások és a törvényhozásbeli viták világossá tették, hogy a korabeli magyarországi jogalkotók egyéni utat kerestek, és a sürgető belső gazdasági és társadalmi kérdésekre igyekeztek választ adni. Nem követte a törvényalkotói gondolkodás a korabeli német mintát sem, ahol pedig részletező és a 30-as évek elejének kérdéseire fókuszált erőteljes szabályozás volt.

Ez a körülmény indokolja azt a szerzői megoldást, hogy a tárgybeli idegen jogi megoldásokat csupán szövegtörzsi utalásokkal vagy a hivatkozásokban jelzem.

Más a helyzet a kartellkérdés hazai szakirodalmi, törvényhozási és törvénykezési előzményeivel. Az érintett művek áttekintése során biztosan állítható, hogy az 1931. évi XX. tc. szövegtervezetének összeállításán az igazságügyi minisztérium törvény-előkészítő munkacsoportja két korábbi magyar alpművet érdemben felhasznált. Ezen túl alaposan elemezték a dualizmus időszakának tételes normáit, és számba vették a kartelljog szempontjából releváns törvényi rendelkezéseket. A kormányzati előkészítő anyagok összegezték a korabeli bírói judikatúrát, mindenekelőtt a Kúria ítélezési gya-

* Egyetemi tanár, KRE.

korlátát, és annak egy részét átvéve, más elemeit cáfolati érvként használva, a jogalkotók és a közvélemény elé tárták. Ezért tűnik célszerűnek a törvény hazai előzményeinek rövid áttekintése.

2. Korábbi tervezetek

2.1. Ráth Zoltán alapozó monográfiája

A dualizmus végi közpolitikai szereplők és jogi szakértők körében egyre gyakrabban merült fel egy hazai igényeket kielégítő kartelltörvény megalkotásának gondolata. Ennek hatására bízta meg Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter 1900-ban Ráth Zoltán kassai jogakadémiai tanárt egy szaktanulmány elkészítésével. A megbízás célja a tervbe vett törvénytervezet elvi és gyakorlati alapjainak körvonalazása, a tervezet szabályainak, általános és részletes indokolásának tudományos megalapozása volt.¹

A tanulmány megrendelése önmagában is igazolja, hogy a korabeli kormányzat komolyan fontolóra vette a kartellkérdés országos szabályozását. Ezt a feladatot a kereskedelemügyi minisztérium kapta, amelynek akkori irányítója Hegedűs Sándor kiváló közgazdasági szakíró, Kautz Gyula egykori tanítványa volt. A miniszter jó érzékkel nem követte azt a – korabeli, de azóta is csaknem általánossá vált – szokást, miszerint a szaktárcák törvénytervezetei csupán azok összeállítása után kaptak (kapnak) nyilvánosságot. Hegedűs már az alapkonceptió kialakításához segítségül hívta a legismertebb gazdasági-jogi szakértőket. Az is tudós bölcsességére utal, hogy a szabályozási szándékot nyilvánosságra hozta, így tartalmas eszmecsere alakulhatott ki abban az időben, amikor még a szabályozás szükségességéről és főbb irányairól érdemi diskurzust lehetett folytatni. Tegyük hozzá, hogy az 1931. évi XX. tc. előkészítése során is számos ankét zajlott, ezek azonban többnyire a kormányzat szándékának közlésére hivatott (nem minden esetben nyilvános) fórumok voltak.

Ráth Zoltán tanulmánya tudományos szempontból is figyelmet érdemel. A hazai szerzők addig főleg gazdasági nézőpontból tárgyalták a szabad

verseny és a különböző célú szervezkedések viszonyait. A jogi szakirodalom ebben a kérdésben különösen hiányos volt, a megjelent munkák egy-egy részterületet érintettek, és főként a külföldi szabályozást követték. Ráth Zoltán művét az első olyan szaktudományi monográfiának tekinthetjük, amely a hazai törvényhozás számára felhasználható ismereteket kínált. Módszertani szempontból is figyelemre méltó munka, hiszen a fiatalon elhunyt szerző a kartellkérdés alapos dogmatikai, jogtörténeti és összehasonlító jogi vizsgálatát végezte el.²

A mű I. részének első nyolcvan oldala elméleti-alapozó gondolatokat tartalmazott, a kartellek lényegét, gazdasági hatását és a kartellpolitika általános elveit tárgyalta (1–78. oldal). A szerző az 1. §-ban olyan kartellfogalmat kínált, amelyet a célzott jogi szabályozás egyik fontos előfeltételének tekintett. A pontos definícióra nem csupán a gazdaságtudományban már akkor meglévő, a jogi szempontokat gyakran figyelmen kívül hagyó kategóriáktól való elhatárolás miatt volt szükség, hanem azért is, mert ebben az időszakban már számos olyan gazdasági célú kapcsolati forma alakult ki, amelyeket meg kellett különböztetni a jogi értelemben vett kartellektől. Ráth volt az első hazai szerző, aki kimutatta, hogy a „ring”, a „corner”, a „trust” gazdasági és jogi jellege alapvetően eltér a kartellek sajátosságaitól. Kartell alatt „egy-egy termelési szak vállalkozóinak oly szerződéseit” értette, „amelyek a verseny mérséklésére vagy teljes kizárására irányulnak.”

A 2. § a kartellek gazdaságpolitikai szempontból fontos változataival és ezek szervezeteivel foglalkozott. A szereplő alanyokat tekintve a termelés két főága szerint az őstermelők és iparosok kartelljeit különböztette meg. A gazdasági működés területi határait tekintve helyi, kerületi, országos és nemzetközi kartelleket nevesített. Önálló kategóriába helyezte a vámterületi kartellt, amelynek jelentősége a dualizmus időszakában az Ausztriával való vámunió miatt számunkra különösen jelentős volt. A szabad verseny kizárására vagy korlátozására irányuló törekvések és a felhasznált eszközök szerint piacosztó, valamint piac-összefoglaló változatok között tett különbséget.

Jogtörténeti szempontból ma is meglepően újszerűnek hat a kartelltörténeti áttekintést magában

1 Emlékirat a kartellekről. Nagyméltóságú Hegedűs Sándor keresk. m. kir. minister úr megbízásából készítette dr. Ráth Zoltán, kassai kir. jogakadémiai tanár. Budapest, 1900, 27.

2 KOLOSVÁRY Bálint dr.: A kartellek (Ráth Zoltán emlékirata). Huszadik Század, 1902, 1. sz. 219.

foglaló 3. §. Kimutatta ugyan a római kori előzményeket, de világossá tette, hogy a kartellek abban az értelemben, ahogyan a gazdasághoz való viszonyukat tekintjük, modern kori jelenségek. *„Bölcsőjük Anglia, apjuk a szükség (Friedrich Kleinwächter szerint a kartellek: Kinder der Noth).”* Említette, hogy a hagyományos nemzetgazdaságtan nem fogadta el a kartellek létjogosultságát, mert az *„a szabad verseny egyedül üdvözítő hatását tanítja.”*³

Ráth Zoltán tett először kísérletet arra is, hogy a korabeli (definíciója szerint ide sorolható) hazai kartelleket azonosítsa és rendszerezze. Ezt az összeállítást műve II. részében adta közre.⁴ E fejezetekből kiderül, hogy az ide sorolt gazdasági tömörülések nálunk is az önvédelem, a „szükség”, főleg az 1873-as gazdasági válság következményei. Magyarországon is gyorsan szaporodtak, szervezetük változatos, de egyre stabilabb, jogi szempontból is fejlettebb formákban jelent meg. A szerző elvi élel vetette fel az átfogó törvényi szabályozásuk szükségességét. Ez a gondolat a lassan éledező hazai kartellirodalomban érdemi visszhangot váltott ki.⁵ A tanulmányból kiderül, hogy a gazdasági kiegyezés Magyarország esetében sajátos helyzetet teremtett, hiszen az Auszriával való vámunió miatt tiszta magyar kartell a gyakorlatban nem alakulhat, csupán olyan, amely jogi szempontból is közös vagy szoros kapcsolatban áll a hasonló osztrák intézményekkel.

A mű – tanulmányunk tárgya szerinti – legfontosabb, III. része a hazai törvényhozás aktuális teendőit foglalta össze. Három kormányzati és törvényhozási feladatot tartott szükségesnek. Az első az érintett gazdasági szervezetek, megállapodások nyilvántartása és megfelelő állami ellenőrzése volt. Ennek érdekében egy kartellhivatal felállítását javasolta, amelynek feladata valamennyi működő kartell hatásának *„minden irányban való”* figyelemmel kísérése lenne. A nyilvántartott adatok egy részét mindenki számára, másik csoportját csak a hatóság részére tenné elérhetővé. Az állam nyilvántartási jogát is korlátozná annyiban, hogy csak az általános

fogyasztásra szolgáló javak árviszonyait ismerhesse meg, másrészt a helyi, kisipari kartellek a helyi hatóságok hatáskörében maradnának. A kartellhivatal a kartell vezetőitől és tagjaitól a kartellre vonatkozó felvilágosítást kérhetne és az üzleti könyvekbe, iratokba betekinthe. A felvilágosítási kötelezettség pénzbírsággal is kikényszeríthető lenne. A nem nyilvános adatokat a tisztviselők hivatali titoktartási kötelezettsége védené.

A szerző szerinti második aktuális közpolitikai teendő a kartellek magánjogi szabályozása volna. A megfelelő ellenőrzés alá vont kartellek teljes magánjogi érvényességét törvényben kellene elismerni. A kartellszerződésekből származó peres ügyekben így a bíróság tekintetbe venné őket, de csak akkor, ha a kartellhivatal az eredeti szerződést, esetleg annak módosítását nyilvántartja. Ezzel elkülöníthetők lennének a szabályosan működő gazdasági egységek a magukat illegitim körbe helyező kartellektől.

Harmadik feladat a magánjogilag szabályozott és közigazgatási nyilvántartásba vett kartellek esetleges visszaéléseinek megakadályozása. A szerző szerint különösen négy területen lenne szükség a monopolos irányzat ellensúlyozására. Ide tartoznának a szövetkezeti ügyek, továbbá a munkásügy, az adó- és vámpolitika területei. Ebben a feladatkörben az állam rendkívüli beavatkozási eszközként alkalmazhatná a bíróság által közveszélyesnek nyilvánított kartellekkel szembeni kisajátítási jogát vagy azt, hogy a nyereségnek a megállapított mértéket meghaladó részét erős progresszív adókkal közcélokra vonja el. Végül esetben az állam a hivatalos ármegállapítás lehetőségével is élhetne.

Az 1931. évi XX. tc. számos elemében hasonlít Ráth Zoltán koncepciójához. Megtalálható benne az állami regisztráció, a bemutatási kötelezettség, az állami felügyelet szabályozása. Eltért azonban abban, hogy nem definiálta a kartell fogalmát, így az állam számára a gazdasági szereplők tevékenységének ellenőrzésére nagyobb mozgásteret biztosít

3 Az I. részben ezek után a 4. § a kartellek céljával és jellegével, az 5. § a kartellek hatásával, a 6. § a kartellpolitika vezérelveivel foglalkozik. Uo. 221.

4 A munka II. része (79–162.) a korabeli hazai kartelleket ismertette. A II. rész egyes §-ai a következők: 1. §. A kartell-statisztikáról általában. 2. §. A kartellek elterjedtsége hazai iparunkban. 3. §. A malmok kartelljéről. 4. §. A cukorkartell előzményei. 5. §. Az első cukorkartell időszaka 1891–1894. 6. §. A második kartellkorszak 1895–1897. 7. §. Az 1897. évi cukorkartell tartalma és jellemzése. 8. §. A cukoripar helyzete az utolsó évtizedben. 9. §. A cukorkartell hatása. 10. §. A szörp-kartell. 11. §. A műtrágyakartell. 12. §. A kalapgyárosok és kalap-nagykereskedők kartellje. 13. §. A téglakartell Budapesten és a vidéken. 14. §. Kartelljeink összefoglaló méltatása.

5 *„Feltétlenül kívánatos és szükséges azonban, hogy a kartellek s trustök törvényhozási úton szabályoztassanak. Vajon miben fog állani ez a szabályozás, arról mai nap még teljesen tiszta képiünk alig lehet; nem szenved azonban kétséget, hogy a jövőben meg fogjuk találni ennek útját.”* ÁRKÖVY Richárd: Kartellek és trust-ok. Közgazdasági Szemle 1904 (XXXVIII. évf.), 81. köt., 356–357.

tott. Ráth munkájának fontos eleme, hogy a kartellek nemzetközi jellegét és a rájuk vonatkozó nemzeti szabályokat is a magyar jogalkotó figyelmébe ajánlotta.⁶

2.2. Mandel Pál törvénytervezete

A kartellügy átfogó rendezésére irányuló második kormányzati kísérlet a Hieronymi Károly megbízása nyomán született törvénytervezet volt. Mandel Pál munkáját hivatkozta az 1931-es törvény általános indokolása is. A mű három részből áll.⁷ Az első rész a 22 §-os törvényjavaslat; a második rész Irányelvek címmel 28 pontban, általánosságban szól a kartellekről és az általános indokolást tartalmazza. A harmadik részben a részletes indokolás található. A törvényjavaslat egyik fontos gondolata, hogy a kartellszerződések hatályosságát, így a harmadik személyekkel szembeni érvényesíthetőségét az írásba foglalási, a bejegyzési és a törzskönyvezési kényszer teremtheti meg. A tervezet második szabályozási elve a kartellszerződések jogi megtámadhatóságának lehetősége. A megállapodás a rendes kereskedelmi eljárás szabályai szerint két esetben lenne megtámadható. Az egyik, ha olyan kikötés található benne, amellyel a kartellfelek más, a kartellszerződésben részt nem vett alanyok versenyből való kirekesztésére alkalmas, a forgalmi ártól feltűnően különböző árakat alkalmaznak. A másik ok, ha a kartellfelek a forgalmi árakat a közönség kiszákmányolására alkalmas módon maguk szabályozzák vagy befolyásolják olyan mértékben, hogy a termelési önköltség és a forgalmi ár közötti különbség jelentősen meghaladja a szokásos hasznot. A megtámadás nyomán a kartellszerződés hatályon kívül helyezhető, sőt a cég törölhető is lenne.

Mandel tervezetének harmadik szabályozó elve a kártérítési kötelezettség jogi szintre emelésének igénye volt. A reparáló anyagi szankciók megállapítását három esetben tartotta indokoltnak. Az első, amikor az érintettek valamely forgalmi cikk árát – az árképződésre kiható egyéb rendkívüli körülmé-

nyek hiányában – annyira leszállítják, hogy a verseny a szokásos haszon mellett mások számára lehetlenné válik. A másik, amikor a kartellfelek az általuk termelt és további feldolgozásra vagy eladásra szánt áru szállítását, egyes féllel szemben, ennek vagyoni megrontására alkalmas módon, csak jelentősen megemelt ár mellett teljesítik, vagy éppen megtagadják. A harmadik perleési ok, ha a kartellezők a feldolgozásra szánt áruk bevásárlását egyes féllel szemben – ennek vagyoni megrontására alkalmas módon – csak tetemesen leszállított árban teljesítik vagy megtagadják.

A tervezet egyik bírálója utalt arra, hogy a bejegyzési és törzskönyvezési kényszer már régen javasolt eszköze az állami ellenőrzésnek.⁸ A bejegyzési kényszer egyébként csak alaki feltétele annak, hogy állami ellenőrzés és – szükség esetén – hatósági beavatkozás történjen. Ehhez egyébként elvi alapon ragaszkodtak az 1931. évi XX. tc. tervezetének összeállítói is.

Már Mandel Pál koncepciójának bírálója is egyértelművé tették, hogy azoknak, akik a kartellekben és egyéb monopóliumra törekedő vállalkozói egyezményekben az újkori gazdasági élet szükséges formáit látják, de a kartellek káros és veszélyes tevékenységét ellensúlyozni óhajtják, feltétlenül be kell látniuk, hogy ez csak messzemenő állami beavatkozás útján történhet. Az állami beavatkozás állhat olyan rendszabályokból, amelyek a liberális gazdasági rendről táplált felfogás körébe esnek, de olyanokból is, amelyek ettől teljes mértékben idegenek. Mandelló Gyula szerint az első csoportba tartozik az adó-, a vám- és tarifapolitika, továbbá a nyersanyagot termelők, a munkások, a kereskedők, a fogyasztók kartellelles mozgalmainak támogatása. Az utóbbi intézkedési körhöz sorolható az árszabályozás, esetleg a kartellált vállalatok államosítása. A szerző világosan látta, hogy a jövőbeli szabályozás a szigorúbb állami eszközök igénybevételét igényli.

Alaposabb tudományos elemzést igényelne az első magyar kartellelles javaslat és annak szel-

6 Kiemelte, hogy Belgiumban az 1866. évi büntetőtörvénykönyv nem sújtotta büntetéssel az áralakulás szabályozására vonatkozó összebeszéléseket, Olaszország 1889. évi büntetőtörvényének 293. §-a is csak abban az esetben rendelte büntetni, ha az árszabályozás csalárd eszközökkel történt. Utalt rá, hogy Belgiumban egy 1873. május 18-án hozott törvény az értékpapírok árfolyamát befolyásoló pénzügyi kartelleket is büntetés alá helyezte.

7 MANDEL Pál: *Törvényjavaslat a kartellszerződésekről* (Tervezet). Hieronymi Károly kereskedelemügyi m. kir. minister megbízásából. Athenaeum. Budapest, 1904, 30.

8 Kartelltörvény. Ismertetés: *Közgazdasági Szemle* 1905, 33. köt., 134–138. Vö.: ADOLF MENZEL: *Die Kartelle und die Rechtsordnung*. Duncker und Humblot Leipzig, 1902; MANDELLÓ Gyula: *Az ipari kartellekről*. Budapest, 1900.

lemi utóélete is. Annyi megállapítható, hogy szerzője jogászként közelítette a feladatát, így e bonyolult gazdasági kérdést a jogalkotás aktív közreműködésével vélte megoldhatónak. 1930–31-ben a hazai törvényalkotók a gazdasági szempontoknak és körülményeknek a jogi szempontoknál nagyobb szerepet tulajdonítottak. Az is érzékelhető, hogy a gazdasági liberalizmus század eleji jogrendjéhez ragaszkodva a kartellek visszaéléseivel szemben három évtized múlva már nem lehetett hatékonyan fellépni.⁹ A tervezet szerzője egyébként nem vette figyelembe azokat a körülményeket, amelyek a kartellek szokásos tevékenységi körében a harmadik személyekre káros hatással lehetnek. Mandel javaslata ebben a tekintetben is tanulsággal szolgált: a harmincas években a szabad verseny korlátozását célzó kartellnormák előkészítői már a vétlen harmadik felek érdekeit is mérlegelték.¹⁰

2.3. Árkövy Richárd – OMGE

Említésre méltó még egy korabeli kartellkonceptió, amely szintén a századforduló törvényhozási teendőit körvonalazta. Árkövy Richárd munkája¹¹ azért tanulságos, mert tárgykörünkben a gazdaság nézőpontját követve a termelés érdekeit szem előtt tartó javaslatokat tett. Az 1931-es kodifikációs vitákban is nagy hangsúlyt kapott az a gondolat, hogy a törvény alapirányának kialakításakor az állam és a gazdaság szempontjai, továbbá a gazdasági ágak eltérő érdekei közötti kompromisszumot kell találni.

A munka lényegében azokat a főbb rendelkezéseket sorolta fel, amelyek egy sürgősen alkotandó speciális kartelltörvény tartalmát képezhetnék. E szerint minden hazai kartell létesítése kötelező bejelentéshez lenne kötve. A bejelentés bíróságnál, a kereskedelmi és váltótörvényszék keretében létrehozott kartellosztályánál történne. A testület kizárólagos tárgyi és területi illetékességgel rendelkezne a honi kartellügyekben. Csak a szabályosan regisztrált és nyilvántartott megállapodás kaphatna

állami jogvédelmet. A bírósági kontrollt elkerülő, tehát a bejelentést elmulasztó gazdasági egyesületek saját kockázatukra működnenek, de nem lehetne őket a bejelentés elmulasztása miatt bírságotolni. A javaslat egyedi gondolata, hogy a kartellek visszaélései miatt az érintett fogyasztók, a károsult közvetítő kereskedők és a sérelmet szenvedett munkások a törvényhozástól kérhetnének jogvédelmet.

Ha a sérelmek orvoslására alakított parlamenti bizottság a kartellek elleni panaszt nem tartaná megalapozottnak, a panaszt emelőket pénzbüntetéssel sújthatná. Ha a panasz igazolt, a testület felszólítja a kartell vezetőségét, hogy a kitűzött határnapra szüntessen meg minden okot, amely a sérelmet okozta. Ha a kartell nem tette eleget a felhívásnak, a parlamenti bizottság egyedi intézkedéssel kényszeríthetné ki a jogszerű és gazdaságilag is méltányos reformokat.

Árkövy a művéhez csatolta az OMGE kodifikációs bizottságának üléseiről készült jegyzőkönyveket és a kereskedelmi miniszternek szánt törvénytervezetet. A kodifikáció lényegét hat tételben foglalta össze. 1. A kartellek gazdasági és jogi helyzetét külön törvényben kell meghatározni. 2. Ebben a törvényben büntetés terhe mellett meg kell tiltani a ringek és cornerek alakítását, és a spekulatív szándékú trustlétesítéseket. 3. A kartellek csak engedéllyel jöhetnek létre. 4. A hatalmukkal visszaélő kartellek ellen a károsultak panasszal élhetnek. 5. A kereskedelmi miniszter által összehívott ankéton meg kell vitatni a leendő törvényjavaslat részletszabályait. Ezzel párhuzamosan a magyar és osztrák kormány megbízottjai egyeztessenek a közös nemzetközi kartellszabályokról. 6. A hazai törvény megalkotásáig a törvényhozás hatalmazza fel a kormányt, hogy a fogyasztó közönség érdekeit sértő kartelleket semmilyen módon ne támogassa.

A koncepció csekély visszhangot váltott ki. Egy jogban jártas recenzense lényegi pontokon támadta, mondván, hogy elhibázott a regisztrációs elképzelés, mert ezzel a kereskedelmi és váltótörvényszék kartell-

9 „Ilyen a kartell, a ring, a trust. Még csak egy kis statistika volna hátra ezeknek a rablásra alakult szövetkezeteknek az elterjedéséről. De mire való ez a statistika, a mely teljes úgy se lehetne. Elég tudni azt, hogy alig van ága a gazdaságnak, a hová be nem fűrhették magukat és nincs ország, a melyet megkíméltek volna. Tessék csak kézbe venni az újságokat; nap-nap után olvashatni azokban új kartellekről, régiek meg-újításáról, terjedéséről. Igaz, olvashatni arról is, hogy egy-egy országban mily törvényes vagy egyéb intézkedéseket akarnak tenni a kartell-mozgalom megakadályozására. De ki hallott már valamit arról, hogy ez intézkedéseknek hatása is volt? A ki figyelemmel kíséri e mozgalmat, szinte fatalisticus biztossággal várja az időt, a mikor az egész gazdasági élet kartellek és ringek szerint lesz szervezve.” KOHN Dávid: Kartellek és ringek. Közgazdasági Szemle 1895 (XIX. évf.), IX. köt., 659.

10 ROBERT LIEFMANN: Was kann heute den Kartellen gegenüber geschehen. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. 24. 1902, 708.

11 ÁRKÖVY Richárd: Előtanulmányok a kartelltörvényhez. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület codificationalis bizottságának kiadványa. XI. füzet. Pátria. Budapest, 1904, 62.

osztálya egyszerű lajstromvezetőséggé válna. A törvényhozó testületet pedig ilyen jellegű, mély gazdasági és speciális technikai ismereteket igénylő kérdésben nem kaphat hatáskört, hiszen ehhez nincs megfelelő ismerete. Ráadásul nem lenne elég gyors a döntés, és nem is minden esetben lenne pártatlan az eljárás. A bírálókat szerint a szerző kartelldefiníciója („a túlnyomóan spekulatív indokokra visszavezethető trust-szerű alakítások”) a formális törvényalkotás keretében nehezen értelmezhető, jogi szempontból nem eléggé határozott. „Azzal az érzéssel válnak meg Árkövy munkájától, hogy nagy tudással, kiváló értékkel bíró anyagot hordott össze, azonban a kartell-törvényhozás gyakorlati megvalósítását egy lépéssel sem mozdította elő.”¹² A neves közgazdaság-tudományi fórumon megjelent bírálókat szerzője a javaslat alapján még ahhoz sem kapott megfelelő érveket, hogy Magyarországon külön kartelltörvényt kellene alkotni.

2.4. Kartelltárgyú normák a dualizmus idején

Átfogó hazai kartellszabályozás tehát Magyarországon 1931-ig nem történt. A dualizmus végére felgyorsult törvényhozás ugyan néhány esetben érintett olyan kérdéseket, amelyek a kartellekre is irányadók voltak, de ezek a rendelkezések járulékosak és esetleges jellegűek maradtak. Meszlényi Arthur, a kiváló kartellista szerint a magyar jog mozdulatai a kartellekkel szemben reflexmozgások jellegével bírtak; öntudatlanok, hatásuk nem szándékolt, hanem véletlen volt. „Ez állapot káros volta egyenes arányban áll azzal a fontossággal, amelyet a kartellek ügye a gazdasági életben képvisel, mert minél nagyobb azok jelentősége, azaz minél erősebb a visszahatás, melyet azok léte és magatartása a gazdasági életre gyakorol, annál nagyobb a veszedelem, amelyet e visszahatás szabályozatlan és ellenőrizetlen volta magában rejt.”¹³

Az áruk forgalmát vagy árát szabályozó megállapodások közül az 1879. évi XL. tc. (kihágási büntetőtörvény) 128. §-a csupán az olyan összebeszélést fenyegette büntetéssel, amely a „nyereségben való osztozás vagy más jutalom, előny ígérete által a nyilvános árverés megghiúsítására vagy csökkentésére működik.”

A dualizmus kori jogrendünk és a kartellügy viszonyában utalni kell az egyesületi jog kérdésére. A gazdasági megállapodásoknak már ebben az időszakban számos olyan változata volt, amelyek gyakran az egyesületek keretében találtak megfelelő szervezeti formát. Mivel a korabeli jogrend nem szabályozta a kartellek szervezetét és jogi jellegét, ezért más legális organizáció keretében folytathatták tevékenységüket. Ha a kartellszerződésben nem rendelkeztek önálló szervezetről, azokra a magánjogi társaságra (societas) vonatkozó jogelvek és normák vonatkoztak. Ha a megállapodás kartell egyesület létrehozatalát célozta, az egyesületre vonatkozó szabályok voltak rájuk irányadók. Végül a kartellek szerveződhettek kereskedelmi társaságként is, ekkor természetesen a kereskedelmi törvény autoritása alá kerültek.

A tárgyalt időszakban Magyarországon nem született egyesületi törvény. Az ilyen keretek között működő kartellekkel szemben az államnak erős jogosítványai voltak. A belügyminiszter az ilyen egyesület közérdeksértő alapszabályának jóváhagyását megtagadhatta, ha pedig határozataik ilyen tartalmúak voltak, a működésüket felfüggeszthette vagy a szervezetet fel is oszlathatta. Ebből következett, hogy nálunk a kartellek nem ezt a formát választották, ezért ilyen irányú, az állam és a gazdasági egységek viszonyát érintő joggyakorlat nem is alakulhatott ki.

A kereskedelmi társaságokra vonatkozó jogi szabályozás viszont az államhatalomnak nem adott lehetőséget arra, hogy a közérdeket sértő célra alakult társaság létrejöttét megakadályozza vagy a közérdekellenes határozat miatt szankciókat alkalmazzon. Tárgyunk szempontjából fontos, hogy részvénytársaságok és szövetkezetek nem csupán kereskedelmi célra alakulhattak, hiszen a kereskedelmi törvény alá tartozásuk kizárólag technikai alapú volt. A kereskedelmi társaságok a bíróságok ellenőrzése alatt álltak, de felügyeletük szűk körre terjedt ki. A bíróság a részvénytársaságot nem is oszlathatta fel, a közkereseti és betéti társaság esetében ezt a jogát kizárólag a tagok érdekében gyakorolhatta. Egyedül a szövetkezeteket lehetett feloszlathatni, ha működésük során nem tartották be a törvény

¹² KALLÓS Artúr: Közgazdasági Szemle 1904. évf. (XXXVIII. évf.), 81. köt., 481.

¹³ MESZLÉNYI Arthur: Trust. In: Jogi Lexikon (Szerk.: Márkus Dezső). VI. köt. Budapest, 1907, 720.

által megszabott kereteket. Ezek a célok azonban olyan tágan voltak megjelölve, hogy a „*legkizsákmányolabb kartell is nyugodtan alakulhatott meg, mint szövetszet.*”¹⁴

A korabeli ipartörvény a munkabérek közös megállapítása során formaszzerű kartelltilalmat állított fel. Az 1884. évi XVII. tc. 162. §-a szerint „*Összebeszélések, melyekkel az iparosok azt célozzák, hogy üzletük félbeszakítása vagy a munkások, ill. segédek elbocsátása által, ezeknek terheesebb munkafeltételeket szabjanak, különösen azoknak bérüket leszállítsák, vagy melyekkel a munkások, segédek oda törekszenek, hogy közös munkaszünetelés által a munkaadókat magasabb bér megadására kényszerítsék s általában tőlük jobb munkafeltételeket csikarjanak ki, úgyszintén mindazon egyezmények, melyek által azoknak támogatása czélozzatik, akik az érintett összebeszélések mellett megmaradnak vagy azoknak károsítása, akik azokkal szakítanak, jogérvénnyel nem bírnak.*”¹⁵

Ráth Károly kimutatta, hogy ez a rendelkezés szó szerinti átvétele a régi ipartörvényünk (1872. évi VIII. tc.) 93. §-ának, amely szintén betű szerinti átültetése volt az 1870. április 7-i osztrák Coalitions-gesetz 2. §-ának.¹⁶ A rendelkezés a körülírt szerződéseket magánjogilag érvénytelennek nyilvánította. Azok teljesítésére tehát bírói úton egyik fél sem kényszeríthető, a teljesítés megtagadása miatt kártérítésre sem volt lehetőség. Ha valaki ilyen szerződés alapján valamit teljesített (pl. kötbért fizetett, váltót beváltott stb.), a korabeli magánjog egyik félnek sem adott jogi védelmet, mert az ügylet mindkét fél részéről tiltottnak minősült.

A választott bíróság kikötése útján viszont a magyar kartelleknek lehetőségük volt kivonni magukat a rendes bíraskodás alól. Az 1868. évi LIV. tc. 495. §-a a választott bíróság kikötését nem kötötte anyagi jogi feltételhez. A választott bíróság ítélete ellen fellebbezésnek és semmisségi keresetnek csak

alaki sérelmek esetén volt helye. Perújításra sem kerülhetett sor (1881. évi LIX. tc. 77. §), és új pert is csak büntetendő cselekmény esetén lehetett kezdeményezni. A választott bíróság ítélete végrehajtható közokiratnak számított (1881. évi LX. tc. 1. §), így tehát a választott bíróság kikötése révén kartelljeink még a kartellegyezmény bírói kikényszeríthetőségét is biztosíthatták maguknak.

Az 1931. évi XX. tc. előtt a bírói gyakorlatnak döntő szerepe volt a hazai kartelltevékenység megítélésében. Az első világháború előtt a magyar bíróság jó erkölcsbe és a közrendbe ütközőnek, így semmisnek mondhatott ki minden olyan megállapodást, amely a fogyasztó közönség érdekét biztosító szabad verseny kizárására irányult (Kúria 2254/1883., 8377/1893., 1476/1903.).¹⁷ Idővel kiáltó ellentmondás alakult ki a valóság és a Kúria által szentesített jogalkalmazói felfogás között. A kartellek ugyan mindig a verseny kizárására vagy korlátozására törekedtek, de ez a tevékenység nem járt minden esetben a közönség megkárosításával. Már csak azért sem, mert számos olyan változatuk volt, amelyek nem áremelésre, hanem a túltermelés megakadályozására, a termelési költségek csökkentésére, sőt az árcsökkenés megakadályozására jöttek létre. Időközben az is vitássá vált, hogy maga az áremelés közgazdaságilag hátrányos, és így a közrendbe ütköző tevékenység lenne.

Általában is érezhető volt az az ellentmondás, hogy miközben a kartellek egyre szaporodtak, a bíróságok a közönség megkárosítására irányuló szerződésnek tekintették őket. „*Éles, egy modern jogállamhoz sehogy sem illő ellentét van tehát az élet és a jogtudomány között, mely utóbbi minden árfelemelésre irányuló kartellt közveszélyesnek lát, de utolérni úgyszólván egyet sem tud. Jogunkat a sablonizáló álláspont teljesen tehetetlenné teszi a kartellek modern alakjaival szemben s kiszolgáltatja ezeknek a közérdeket.*”¹⁸

14 MESZLÉNYI, 725.; Az 1875. évi XXXVII. tc. (kereskedelmi törvény) 179. §-a mint a részvénytársasági közgyűlésen eldöntendő tárgyat említette „*oly kartellszerződések megkötését, amelyek minden társasági ügyletnek közös haszonra vezetését célozzák.*” Ebből is kiderült, az állam nem minden kartellszerződést tartott jogellenesnek.

15 Indokolás „a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról” szóló törvényjavaslathoz. Általános indokolás. Melléklet az 1106. számú irományhoz. In: Az 1927. évi január hó 25-re összehívott Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőház. Irományok. XXII. köt. Budapest, 1930 („Általános indokolás”), 374.; Németországban az 1869. évi ipartörvény 152. §-a érvénytelennek mondta ki a munkafeltételek szabályozására irányuló megállapodásokat, de nem tett említést az árak irányítására alakult összebeszélésekről.

16 Emlékirat a kartellekről. Nagyméltóságú Hegedűs Sándor keresk. m. kir. minister úr megbízásából készítette dr. Ráth Zoltán, kassai kir. jogakadémiai tanár. Budapest, 1900, 222.

17 A Kúria álláspontja ingadozott ebben a kérdésben. 1911-ben kimondta, hogy pusztán a kartellszerződés megkötése maga nem tekinthető a jó erkölcsökbe ütközőnek. Az 1927. évi január hó 25-re hirdetett országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőház. Napló, XXXIII. köt., 46.

18 RÁTH, 224.

2.5. Közvetlen előzmények: az 1920. évi XV., az 1923. évi V. tc. és a választott bírósági gyakorlat

Az első világháború után hazánkban is voltak sporadikus törvényhozási kísérletek a magánvállalkozók túlzott érdekérvényesítésének és gazdasági befolyásának visszaszorítására. A világháború okozta gazdasági krízis nyomán az árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. törvénycikk büntetőjogi eszközökkel törekedett a visszaélések megakadályozására. A törvény 1. § utolsó bekezdése szerint büntethetővé vált az árdrágító visszaélésre való összebeszélés vagy egyesülés. E törvény gyakorlati alkalmazását jelentősen nehezítette, hogy a „helyes ár” mértékét, számítási módját hatósági norma nem rögzítette. Időközben megszűntek az árvizsgáló bizottságok is, ezért az 1920. évi XV. tc. gyakorlati szerepe véget ért. Ezzel hatályát veszítette a kartellek áremelése ellen felhasználható egyetlen korabeli jogi norma.

A tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvénycikk új eszközöket kínált a kartellelles állami harcban. A törvény azokat az üzleti eljárásokat és gazdasági módszereket szankcionálta, amelyek a szabad versenyt tisztességtelen eszközökkel korlátozták. A törvény 1. §-a rögzítette, hogy „üzleti versenyt nem szabad az üzleti tisztességbe vagy általában a jó erkölcsbe ütköző módon folytatni.” A jogi dilemma a dualizmus óta nem változott; arról ugyanis nem született jogi norma, hogy a kartellmegállapodás ab ovo elítélendő, tisztességtelen vagy erkölcsbe ütköző lenne. Ráadásul a törvény által létrehozott kereskedelmi és iparkamarai zsűri 1783/22/1925. számú határozatában rögzítette, hogy „a kereseti alkalmak jobb kiaknázása céljából egyesülésekbe, kartellekbe vagy ringekbe való tömörülés, az áraknak kartellszerű megállapodásokkal történő fixirozása, a beszerzési vagy az átlagárnál olcsóbb eladások stb. még az üzleti tisztességbe vagy a jó erkölcsbe nem ütköznek.” A tesztület a 21.572/1924. számú határozatában azt is meg-

állapította, hogy „a versenyküzdélemből csupán azokat a tisztességtelen eszközöket kell kikapcsolni, amelyekkel a versenytárs valamennyi tisztességesen dolgozó versenytársát megkárosítja, erőszakos és jogosulatlan beavatkozással versenytársát ipari tevékenységének gyakorlásában korlátozza.”¹⁹

A kamarai választott bíróság az elbírált jogvitákban nem tett különbséget aközött, hogy a verseny-eszközöket az egyenlő vagy különböző gazdasági hatalommal bíró felek, és hogy egyedül vagy kartellbe tömörülve alkalmazzák-e. Nem vette figyelembe a versenymódszerek alkalmazásának a fogyasztó közönségre való hatását, sőt azon az állásponton volt, hogy a gazdasági harcban „a versenytársat megsemmisíteni is meg van engedve” (Vb. 4235/1927.).

Az állásfoglalás bírói kontrolljára csekély lehetőség volt, hiszen folytatódott a dualizmus kori gyakorlat: a gazdasági élet szereplői határhelyzetekben a választott bírósági eljárást vették igénybe. Alapvetően nem változtatta meg a helyzetet a polgári perrendtartás kódexe sem. Ennek 784. §-a lehetővé tette az ítélet érvénytelenítését, ha az meg nem engedett cselekményre kötelezett. A rendelkezés célja az volt, hogy a közrendbe ütköző választott bírósági ítéletet érvényteleníteni lehessen, de a gyakorlatban alig lehetett indítani érvénytelenítési pert olyan választott bírósági ítélet ellen, amely közrendbe ütköző kartellszerű megállapodáson alapuló kötelezettség alapján kötelezett pl. kötbér fizetésére vagy más, egyébként megengedett cselekmény teljesítésére. Az 1931. évi XX. tc. általános indokolása a fentiekhez hozzáfűzte, hogy más a helyzet Ausztriában, ahol választott bíróság ítéletét érvényteleníteni lehet azon a címen, hogy az kartellszerződés alapján jött létre, vagy Angliában, ahol törvénnyel, vagy a rendes bíróság gyakorlatával ellenkező választott bírósági ítélet érvénytelenítésére lehetőség volt, vagy Németországban, ahol az 1930-as tárgyi törvény a megsemmisítésre szintén széles körű felhatalmazást biztosított.²⁰

¹⁹ Általános indokolás, 375.

²⁰ Angliában a verseny kizárására irányuló és a forgalmat korlátozó egyesülések érvényessége tárgyában ebben az időszakban is a common law-t alkalmazta a bíróság, a közjó ellen irányuló összeesküvésnek minősítvén azokat. Az angol jogot alkalmazó Északamerikai Unióban és Kanadában külön törvényi rendelkezéseket is hoztak. Az unióban az 1887. évi Interstate Commerce Act megtiltotta a vasútállalatoknak a nyereség bizonyos arányú megosztására vonatkozó megállapodásait, majd az egyes tagállamok trösztellenes rendszabályait követve, az 1890. évi Sherman Antitrust Act megtiltotta és büntetés alá helyezte.

3. A törvényi szabályozás jogi, közgazdasági, szociális és alkotmánypolitikai indokai

3.1. A közrend, a közérdek sérelme, az államhatalmi beavatkozás igénye

Az 1931. évi XX. tc. általános indokolása a törvényalkotás szükségességét a bizonytalan jogi helyzetre vezette vissza. Eszerint az ügydöntő bíróságok nem rendelkeztek olyan eszközökkel, amelyek kartellügyekben az objektív igazság kiderítését szolgálhatták volna. A bíróságok a kartellek elbírálásakor az érintett felek nyilatkozataira és szakértők állásfoglalására alapíthatták ítéleteiket. A szóban forgó ügyek ráadásul speciális szakértelmet igényeltek, amelyekkel a bírák többsége nem rendelkezett. Az általános indokolásban egy beszédes félmondat utalt arra is, hogy a hazai judikatúra nélkülözi a központi hatalomnak az „egész közgazdasági élet áttekintését elősegítő adatok birtokában, felelősség melletti iránymutatását a kartellek közgazdasági értéklésében.”²¹

A korabeli jogi szabályozás szerint a bírósági döntések szűk körre terjedtek ki. A jogvitát eldöntő igazságügyi szervek legtöbbször csak arról ítélték, hogy a megtámadott kartellszerződés érvényes-e. Ezen túl a döntéshez csupán járulékosan fűzhettek egyes következményeket, például a visszahelyezést vagy a kártérítést. Kétségtelenül visszás volt az a helyzet, hogy a bizonytalan kontúrú jó erkölcsre vagy a hasonlóan nehezen definiálható közérdekre tekintettel a bíróság a megállapodás semmisségét mondhatta ki, bizonytalanra téve a gazdasági élet szereplőit. Az indokolás szavai szerint „A szerződő felek üzleti tevékenységét is állandóan zavarhatja annak tudata, hogy a bíróság esetleg mindjárt a szerződés semmisségét fogja kimondani egyes olyan szerződési pontok miatt, amelyeknek közrendbe ütköző voltát a magángazdaság szemszögéből kellően nem lehetett felismerni.” Az állam nézőpontjából pedig az teremtetett visszás helyzetet, hogy kartellek visszaélései ellen nem le-

hetett megfelelő preventív eszközöket alkalmazni, ha a hivatali hatáskör a bíróság marasztaló döntése után nyílt meg.

Az a különös helyzet alakult ki, hogy a szabad versenyt korlátozó szerződéseket kötők érdekévé is vált a közigazgatás előzetes véleménynyilvánítása, tágabb értelemben az állam iránymutatása a tárgybéli ügyekben. Abban természetesen éles viták voltak, hogy milyen hatáskört kell kapnia az államnak. Voltak, akik a visszaélések meggátlására elegendőnek tartották a kormány meglévő gazdaságpolitikai mozgásterét, különösen azt, hogy a vámtarifát és a szállítási díjtételeket megállapíthatta. A törvényjavaslat indokolása ettől eltérő álláspontot rögzít: „ezek az eszközök a kartellek ellenében törvény szerint vagy egyáltalában nem alkalmazhatók, vagy pedig csak úgy alkalmazhatók, hogy a valóban vétkessel együtt nem vétkes vállalkozók, sőt egész kereseti ágak is sújtatnának.”²²

A miniszteri javaslat általános indokolása szerint ezért „látszik szükségesnek, hogy a törvény gondoskodjék a kartellek és más monopolisztikus alakulatok ellen emelt panaszok megnyugtató és gyors felderítéséről, az ehhez szükséges szervekről és eljárásról, valamint olyan hatósági eszközökről is, amelyeket a megállapított egyes visszaélések ellen – szélesebb gazdasági körök érdekeinek sérelme nélkül – közérdekből, gyorsan alkalmazni lehet. Mostani jogunkban mindennek hiányát kell megállapítani, ezért a polgárok jogos érdekeinek megvédése s általában a jogrend megszilárdítása végett mielőbb pótolni kell a törvény hiányosságait.”²³

Az indokolás hosszasan taglalta az egyes gazdasági szereplők kártékony kartellmegállapodásait. Ennyiben az összeállítás kétségtelenül tükrözte a korabeli közvéleményben kialakult iparellenes hangulatot. „Ezért is szükséges a szabályozás, mert ezen a területen a közérdeket sértő visszaéléseket lehet észlelni.” Az indokolás egy olyan bírósági döntést idézett, amely a kartellen kívül álló versenytárs érdeksérelmét állapította meg.²⁴ Ezt követően számos olyan példát olvashatunk, amelyek a versenytársak közérdeket sértő gazdasági tevékenységét vélelmezik.²⁵ A felsorolás az ipari szereplők visszaéléseit, főleg

21 Általános indokolás, 374.

22 Általános indokolás, 375.

23 Általános indokolás, 376.

24 J. 20.313/1926. sz.

25 „Bizonyos környék feldolgozó vállalatok a feldolgozandó cikk árának lenyomása végett megállapodást kötöttek hasonló külföldi vállalatokkal, hogy ezek az illető vidéken ne vásárolják azt az árucikket, amelynek nagyobb kereslete széles magyar néprétegnek lett volna létkérdése. Fúziókat létesítettek oly módon, hogy a tulajdonosokkal megegyezésre lépve, megszüntették egy vagy több eredményesen termelő üzemet, ami számos munkás elbocsátásával járt együtt.” Általános indokolás, 376.

árfelhajtó tevékenységét dokumentálta. A törvényjavaslat ebből vezette le a szabályozás szükségszerűségét.

Nem bizonyos, szövege az általános indokolás, hogy a felsorolt esetek mindegyikében megállapíthatná-e a hatóság a visszaélést, „*de a közérdek mindenesetre megkívánna, hogy az ilyen esetek megfelelő szabályok szerint gyorsan felderíthetők és elbírálhatók legyenek, és hogy a vizsgálat eredményéről az érdekeltek tudomást szerezzenek. Mert ha alapos a gyanú, hogy van visszaélés, de ez ellen nincs védelem, akkor a védelemről mielőbb gondoskodni kell. Szükséges ez nemcsak a magánjogaikban sértett panaszosok érdekében, hanem a közgazdaság szempontjából kifogás alá nem eső kartellben levő vállalatok zavartalan működése érdekében, valamint a nagyközönség védelme és megnyugtató végett is.*”²⁶

3.2. Közgazdasági nézőpont

A javaslat szorosan vett gazdasági nézőpontból is indokolta a törvény szükségességét. Az általános indokolás gondolatmenete szerint a törvényhozónak figyelemmel kell lennie azokra a relációkra, amelyekre a kartelltevékenység hatást gyakorol. Ez a hatás három személyi kört érint. Először a megállapodásban résztvevők helyzetét szabja meg. Másodszor kihatnak a kartelleken kívül álló iparúzókra (akár azonos, akár más szakmához vagy termelési ághoz tartoznak), végül hatásuk van a fogyasztó- és termelőközönség érdekeire.²⁷ A törvényi szabályozásnak tekintettel kell lennie arra, hogy a kartellben résztvevők helyzete gyakran eltér az olyan szerződő felektől, akik egyenlő gazdasági erővel és egyenlő szabadsággal kötöttek megállapodást. A gazdaság új hazai jelensége, hogy a kartell egyes tagjai – esetleg a szám szerint kisebbségben levő –, de gazdaságilag túlnyomó erőt képviselő tagok ellenállhatatlan gazdasági nyomása következtében vesznek részt a kartellben. Előfordulhat, hogy a gazdasági nyomás olyan mértékű lehet, amely eléri a magánjogilag releváns kényszer határát. „*A kartellen kívülálló vállalkozók, akikkel a kartell érintkezésbe jut, sok esetben olyanok, akiket a kartell vezetőinek gazdasági nyomása nem tudott a kartellbe kényszeríteni s ezek ellen annál*

nagyobb erővel és a lehető legerősebb fegyverekkel folyik a harc egészen a gazdasági tönkretételig.”

Az indokolás nyomatékkal említi, hogy az ipar szabadságot a kartellekkel szemben az államnak is védenie kell. A szöveg utalt a kartelltömörülések szakirodalom által gyakran hangoztatott kettős jellegére, nevezetesen arra, hogy adott esetben a szervezkedés gazdaságilag előnyös is lehet. Ennek ellenére az állam nem lehet tétlen, hiszen „*az iparúzó szabadsága mindenesetre megköveteli azt, hogy a kartell által gyakorolt gazdasági nyomás túl ne lépje azt a határt, amit az állam közérdekből megengedhetőnek talál.*” Beszédes a szóhasználat is: az iparúzó szabadságát a „*minden korlát nélküli titkos szervezkedések*” veszélyeztetik. A kartellbe szervezkedők „*nyereségvágya pedig könnyen vezet túlzásra, könnyen csábít önzésre, a lehetőségek kíméletlen kizsákmányolására és arra, hogy a versenyt oly helyen és időben is korlátozzák, ahol, és amikor az közgazdaságilag szükségtelen, sőt káros.*”

Hazai viszonyaink között sem engedhető meg, hogy a gazdaság privát szereplői a közérdeket alapvetően érintő tevékenységi területen a termelés, a forgalom és az árképzés – másokat korlátozó kötelezettségekkel egybekötött – szabályozását jogilag rendezett állami felügyelet nélkül végezzék. Egy nem túl szerencsés párhuzammal élve az indokolás utalt arra, hogy régen a céhek és a kereskedelmi társaságok is az állam jogi hatalma alatt álltak, ezért nem lehet elvi kifogást emelni a gazdasági élet újabb szervezeteinek jogrendszerbe illesztése ellen sem. A szövegben előbukkant az arányosság, a törvényt kísérő vita gyakori kérdése. Eszerint a szabadság és a szervezetség az új viszonyokban csak úgy lehet helyes arányú, ha a gazdaság életének a valóságban kialakult újabb szervezetét az állam tudomásul veszi, és jogi szabályozásban részesíti.

Az indokolásban különös nyomatékot kapott országunk megcsonkított állapota. „*Különösen áll ez most, amikor a trianoni okmánnyal teremtett helyzetben számos gazdasági ág el van vágva természetes vagy történelmileg kialakult beszerzési forrásaitól és értékesítési területétől, amikor a gazdaság egyes ágai az elleneséges megszállás idején szenvedett károkat még alig tudták kiheverni.*” Gazdasági helyzetünket nehezíti,

²⁶ Általános indokolás, 376. Ezzel szemben voltak, akik kifejezetten a kartellek alakítására hívtak fel. „*A kartell áremelési, amíg nem visszaélés jellegűek, nem sértik a fogyasztók jogos érdekeit, a mellett azonban számos egyéb szempontból előnyös hatásokat eredményezhetnek.*” SIMONTSITS Elemér: A kartellkérdésről. Magyar Szemle, 6. kötet (1929, 5–8. sz.), 349.

²⁷ Általános indokolás, 377.

hogy „*egy európai államok hatalmas vámokkal és tilalmi rendszabályokkal folytatnak ellenünk gazdasági harcot*”, továbbá hogy amikor Oroszország és Amerika „*dumpinggel nyugtalanítja a gazdasági életet*.” A javaslat egyértelművé tette, hogy a közérdeket a spon-tán gazdasági folyamatokban is érvényesíteni kell. A törvényjavaslat készítői elvetették azt a gazdasági elvet, hogy minden helyzeti előnyt (pl. akár azt is, amit a védővámok nyújtanak) okvetlenül, azonnal és a lehető legteljesebb mértékben ki kellene aknázni a magángazdaság hasznára. Felbukkant az indokolásban a gazdasági etika érve, hiszen – a szöveg szerint – a magángazdaságban is érvényesülniük kell az erkölcsi elveknek és a méltányos, tisztességes kereskedői haszon mértékén túl sem a védővámot, sem egyéb helyzetelőnyt nem szabad kihasználni.

A szakmai publicisztikában felmerült, hogy az állami szabályozás a kartellek érdeke is. Többen hivatkoztak Németország példájára, miszerint a kifejezetten kartellbarát 1928. évi salzburgi Deutscher Juristentag, bár alaposan bírálta az előterjesztett javaslatot, úgy foglalt állást, hogy az állami ellenőrzésre ezen a területen is szükség van. A kartell-érdekképviselők ott a negáció helyett kidolgozták azokat a javaslatokat, amelyek érdekeiknek legjobban megfeleltek. „*Kívánatos volna, ha Magyarországon is ezen a közös alapon állnának a különböző érdekelt felek. Ha már az alkotandó intézmények megvitatásánál tartanánk, ez a magyar kartelljog egészségesebb és produktívabb korszakának hajnalhasadását jelentené.*”²⁸

A tervezet és a hivatalos javaslat készítésének időszakában nem merül fel a nemzetközi kartellek problémája. Kelemen Sándor a kormány szabályozási koncepciójának nyilvánosságra kerülése után jelentette meg tanulmányát, amely a kartelltvörvény javaslatának egyes intézményeit hasonlította össze a hatályos külföldi jogi normákkal és az azok alapján kifejlődött bírói gyakorlattal. Ezen összehasonlító bírálat alapján szakaszokba foglalta az általa szükségesnek tartott módosításokat, amelyeket az OMGE is saját állásfoglalásaként fogadott el. A tanulmány hangsúlyozta, hogy belföldi kartellnorma alapján nem

lehet nemzetközi szervezet ellen eljárni. A szerző végkonklúziója, hogy elkerülhetetlen egy nemzetközi kartelltvörvény megalkotása, melynek alapján az államok szolidárisan járnak el a magángazdaság szervezeteinek esetleges túlkapásai ellen.²⁹

Széles szakmai körökben ismertté vált Király Ferenc tanulmánya (A nemzetközi kartellek közgazdasági és jogi problémái. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1929. Új Folyam 102. füzet. Budapest, 1929, 206.) is, amely szintén nagy hangsúlyt fektetett a kartellek általános szabályozásának szükségességére.

4. Összegzés

A törvényjavaslat vitájában felszínre kerültek a kartellkérdést generáló társadalmi-politikai feszültségek is. Maga az indoklás is érezte, hogy a szabályozott kérdéskör számos gazdaságon túli kérdést vet fel. A szöveg több helyen utalt a társadalmi célszerűsége mint normaképző szempontra. Azt is hangsúlyozta: a törvényhozónak figyelembe kell vennie, hogy a „*kíméletlen önzés elharapódzása veszélyezteti a társadalmi békét és aláássa az ország hitelét és gazdasági jövőjét*.” Komoly bírálat alá estek azok, akik „*a helyzet spekulációs kihasználásából akarnak meggazdagodni és nincsenek figyelemmel egész gazdasági ágaknak, sőt az egész ország gazdaságának, helyzetére, valamint a fogyasztók fizetőképességének megváltozására.*”

A javaslat indokolásában egy új állami szerepfelfogás jelent meg. Eszerint nem engedhető meg, hogy „*egyedek rövid idő alatt meggazdagodjanak*.” A vagyoni viszonyokban való „*hirtelen eltolódások és a jövő termelés alapjainak meggyengítése súlyos gazdasági és szociális bajok forrását*” képezik. Ezek a veszélyek az egész társadalmat fenyegetik, ezért az államhatalom sem nélkülözheti tovább „*a gazdaság egésze feletti a politikai iránymutatáshoz szükséges áttekintést.*”³⁰ A korabeli törvényhozók szerint a gazdasági versenyt szabályozó megállapodások jogi szabályozása nem csupán jogi, hanem közgazdasági, szociális és alkotmánypolitikai szempontból is indokolt és szükséges volt.

28 KELEMEN Sándor: Szükséges-e a kartellkérdés törvényes szabályozása? Jogtudományi Közlöny, 1930, 5. sz., 45–46.

29 KELEMEN Sándor: A magyar kartelltvörvény javaslata a külföldi törvényhozások tükrében. Jogállam: jog- és államtudományi szemle, 1930 (29. évf.), 9–10. sz., 444.; Jogtudományi Közlöny, 1930, 20. szám, 188.

30 Általános indoklás, 378.

Szabó István*

A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931. XX. törvénycikk nyomán¹

The Organisation and Competency Antitrust Supervision Authority in Accordance with Act 20 of 1931

Abstract

Civil law contracts contrary to public interest entail state intervention. This paper is aiming to scrutinise state authorities entitled to such an intervention with regards to the first Hungarian antitrust legislation. This time the main goal was not to prevent the establishment of cartels, but rather to eliminate such functions that are contrary to public interest. Consequently, the task of these authorities was the registration of cartels, as well as the analysis of their activities, and sanctioning in case of the breach of public interest. In this context, the paper is also investigating the separation of powers between public administration and law enforcement, as well as between organisations within the scope of public administration. After this, it outlines to what extent already existing judicial or public administration organisations were charged to fulfil these task, and the reasons for which new antitrust organisations were established.

1. Bevezetés

1.1. A kartelltörvény létrejöttének oka: a közérdeket sértő magánjogi viszonyok

A magánjog a polgárok egymás közötti viszonyait határozza meg, így az állam ezek tartalommal való kitöltését alapvetően az érintett felekre bizza. Érdekes kivételeket jelentenek azok az esetek, amikor a magánfelek egymás közötti jogviszonyai a közérdekre is veszélyt jelenthetnek, ezért az állam ezekbe is beavatkozik. Évezredes távlatokba visszatekintő példa lehet a házassági jogban a házassági tilalmak intézménye. A legsúlyosabb érvénytelenségi okok esetén (semmisségi okok) az állam nem bizza a fe-

lekre a házasság érvénytelenítését, hanem közérdekből maga avatkozik be. Ekkor a perjogi alapelvek is megváltoznak, valamely állami hatóság polgári pert hivatalból fog elindítani.

1931 őszen a magyar országgyűlés egy hasonló probléma szabályozását vette napirendre, a kartelltörvény kibocsátását ugyanis egy ilyen határvonal elérése tette szükségessé. *A polgári átalakulást követően a szerződési szabadság a magánjog egyik legfontosabb alapelvévé vált.* Ebből következett, hogy a gazdasági élet szereplői egymással akár az áruk előállítására, forgalmára vagy árára vonatkozóan is megállapodásokat köthettek. Az állam ebbe miért avatkozott volna be? Ezeknek a megállapodásoknak (szerződéseknek) azonban megjelentek olyan

* Tanszékvezető egyetemi tanár, PPKE Jogtörténeti Tanszék.

¹ A tanulmány a Gazdasági Versenyhivatal támogatásával megvalósuló „Az 1931. évi XX. tc. által felállított Kartelbizottság, valamint Kartelbíróság létrejöttével, működésével, teljes joggyakorlata bemutatásával kapcsolatos jogtörténeti kutatás” című program keretében készült.

formái, amelyek a gazdasági élet más szereplőinek vagy a széles fogyasztói közönségnek *súlyos sérelmeket okoztak*. Ezt az állam, teljesen érthető módon, a közérdekre veszélyessé nyilvánította, és a magánjog e területén is *elkezdett a magánjogi jogviszonyokba közhatalmi eszközökkel beavatkozni*.

Ez a beavatkozás azonban nem jelentett azonnal abszolút tilalmat. A létrejövő kartellek működését kezdték vizsgálni és egyedileg döntöttek el, hogy tevékenységük közérdeksértő, avagy nem.

1.2. A szervezet és hatáskörök kialakításának főbb szempontjai

A szervezeti és hatásköri kérdéseket, mint minden közhatalmi tevékenységnél, itt is az ellátandó feladatok határozták meg. Említettem, hogy *a feladat nem a kartellek felszámolása, hanem működésük ellenőrzése volt*. A kartellfelügyeleti szervek felépítése és hatáskörei ezen feladat ellátásához igazodtak.

Az első gondolati lépés a hatékony ellenőrzéshez szükséges feladatok (a hatáskörök) összegyűjtése lesz. A szervezetet ahhoz igazodóan kellett kiépíteni, hogy a feladatokat (hatásköröket) megfelelően el tudják látni, vagyis a hatáskörök kihatottak a szervezet felépítésére. Emellett lényegi befolyással voltak rá alkotmányos (jogállami) szempontok is. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztásából eredően külön kérdés lesz, hogy a szervezeten belül *mely hatásköröket láthatták el közigazgatási szervek, s melyeket kellett bíróságokhoz utalni*. Emellett egy hatalmi ágon belül is több szerv volt érintett, vagyis a közigazgatási és a bírósági szervezeten belüli feladatmegosztást is át kell tekintenünk. A magyar bírósági szervezet sajátosságaiból eredően kérdésként vetődött fel az is, hogy a kartellfelügyelet bírói feladatait *a rendes bíróságok lássák el, vagy szervezzenek rá egy csak kartellügyekkel foglalkozó különbíróságot*. A közigazgatáson belül ebben a korban még csak nyomokban léteztek *az ún. „autonóm államigazgatási szervek”, vagyis a központi közigazgatáshoz tartozó, de a kormánytól mégis független hatóságok*.² A kartell-

felügyeleti szervek kapcsán azonban az erre való igény felmerült, a szervezeti kérdéseknél ennek tárgyalását sem mellőzhetjük.

A hatáskörök gyakorlása *számos eljárási kérdést is felvetett*. Az pedig köztudomásúnak mondható, hogy hazánkban *a közigazgatási hatósági eljárás kodifikációja 1931-ig még nem történt meg*. Az eljárás néhány elemére már voltak törvényi szabályok,³ a témánkat érintő lényegesebb kérdéseknél (az eljárás megindítása; bizonyítás) azonban még nem. Néhány helyen ezért eljárási kérdések elemzésére is ki kell térnem. Az eljárás megindítása kapcsán különösen az lesz érdekes, mikor kellett az ügyfél kérelme az eljárás megindításához, s a hatóság mikor tehetette ezt meg hivatalból.

A hatáskör önálló elemzését követően áttérek a téma nagyobb részét kitevő szervezeti felépítésre, amit viszont folyamatosan visszacsatolok a hatásköri kérdésekhez. Egész pontosan azzal a módszerrel fogok élni, hogy a hatáskörök általános áttekintése után egy pontban összefoglalom a kartellfelügyeletben közreműködő államhatalmi szerveket. Majd ezt szétbontom a közigazgatásra és a bírói szervezetre, ezeken belül pedig sorra veszem az érintett államhatalmi szerveket, s kapcsolom hozzájuk a hatásköröket.

2. A hatáskörök általános áttekintése

2.1. A kartellfelügyelet eredményes működtetéséhez ellátandó feladatok (a hatáskörök)

Mint az előző pontban már említettem, *a hatásköröket a hatósági tevékenység célja határozza meg*. A törvényhozónak (jogalkotónak) mindig olyan hatásköröket kell biztosítania, természetesen az alkotmányos garanciák betartásával, amellyel a hatóság a feladatául megjelölt célt el tudja érni. Napjainknak a kartellek teljes tilalmát követő rendszerében, vagyis amikor a cél a kartellek bármilyen formájá-

2 Magyary Zoltán a magyar közigazgatásról 1942-ben megjelent monográfiájában az „autonómia” szót szinte kizárólag a helyi önkormányzatokkal összefüggésben használja. Tehát a kormánytól függetlenül alapvetően csak a helyi önkormányzatok működtek. [MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1942, 55.] Néhány megjegyzés azonban már nála is található, amely a központi szerveknél is utal az autonómiára, például az Országos Társadalombiztosítási Intézet kapcsán. [MAGYARY (1942), 242–243.] Ezért fogalmaztam úgy, hogy nyomokban már megtalálható a központi közigazgatáshoz tartozó, de nem kormány alá tagolt szervtípus is.

3 Bár az 1929. évi XXX. törvénycikk az eljárási néhány elemét egységesítette, de még mindig sok rést hagyott. Magyary Zoltán, arra való tekintettel is, hogy 1925-ben Ausztriában már kihirdettek egy ilyen tárgyú kódexet, az 1929-es szabályozást elégtelennek tartotta. [MAGYARY Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizációja*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1930, 43–45.; 149.]

nak a felszámolása, a hatóság fő feladata a megelőzés, a felderítés és a szankcionálás.

Az 1931. évi XX. törvénycikk által megállapított hatáskörök kapcsán azonban vissza kell lépniünk ahhoz a mindig emlegetett általános tételhez, hogy ez a jogszabály a kartellek létesítését még nem, csak bizonyos tevékenységüket tiltotta. A kartellfelügyeleti szervek feladata pedig az volt, hogy ezeket a tiltott magatartásokat megállapítsák, azok további folytatását megakadályozzák.

Ezen feladatok eredményes ellátásához a legelső lépés az volt, hogy a kartellek létéről és működési rendjéről a kartellfelügyeleti szerveknek pontos információkkal kellett bírniuk. Ezért a törvény előírta, hogy kartellt csak írásban lefektetett szerződéssel lehet létesíteni.⁴ A szerződésben lefektetett működési elvekhez a kartell kötve volt, például ha a termékeik ármegállapítására vonatkozóan meggyeztek egy szabályrendben, attól nem térhettek el. Ha ezt megtették, akkor írásba nem foglalt módon működtették a kartellt, ami már törvénytörő volt. Így a kartellszerződések rendelkezéseinek vizsgálatával megállapítható volt, hogy a szervezet működése nem ütközik-e valamilyen törvényi tilalomba.

A hatékony ellenőrzésnek alapfeltétele, hogy a kötelezően írásba foglalt szerződésekről a hatóságnak pontos tudomása is legyen, amelyet egy bejelentési kötelezettség előírásával értek el. Ezzel megjelenik az első hatáskör is, a kartelleket tartalmazó hatósági nyilvántartás vezetése.⁵ Ehhez kapcsolódó feladat, hogy a bejelentést elmulasztókat szankcionálni kellett, amely már egy újabb kartellfelügyeleti hatáskör volt.⁶

A benyújtott kartellszerződések megvizsgálása egy újabb feladatot (hatáskört) jelentett. El kellett dönteni, hogy egy-egy kartell működése nem ütközik-e a törvény által meghatározott tilalmakba.

Ha a működés törvényi tilalomba ütközött, akkor a kartellfelügyeleti szerveknek kísérletet kellett tenniük a törvényes működés helyreállítására. Ha

ez nem járt sikerrel, akkor a végső fegyver a kartell megszüntetése volt, ami technikailag a kartellszerződés érvénytelenítésével történt.

3. A szervezet általános áttekintése

3.1. A kartellfelügyeletben résztvevő államhatalmi szervek

A kartellfelügyelet körében közigazgatási és bírói feladatok egyaránt keletkeztek, így a törvényhozónak mindkét hatalmi ágon belül gondoskodnia kellett a megfelelő szervek kijelöléséről. Az viszont egyáltalán nem volt biztos, hogy a már meglévő közigazgatási és bírósági szervezet minden szükséges feladatot el tud látni. A szervezet vizsgálata kapcsán azt fogjuk tapasztalni, hogy részben már meglévő szerveknél állapítanak meg új hatásköröket (feladatokat), részben pedig kifejezetten kartellfelügyeleti feladatok ellátására új szerveket is felállítanak.

A közigazgatáson belül a magyar királyi minisztérium (kormány⁷), valamint az egyes szakminisztériumok, különösen a közgazdasági miniszter kapott fontos feladatokat. A kormány szervezete azonban már ebben az időben is gyakran változott, ami az egyes tárcák között hatáskör-átcsoportosítást vont maga után. Ez alól a kartellfelügyeleti feladatok ellátása sem volt kivétel, így a zavarok és félreértések elkerülése végett az időszakonként változó szakminiszterek pontos hivatali megjelölése helyett a kartellügyekért felelős miniszter elnevezést fogom használni.⁸ A kartellügyekért felelős miniszternek alárendelve több ponton fontos szerepet kapott a kincstári jogügyi igazgatóság is. Az előző bekezdésben feltett kérdésre válaszolva, az eddig érintett hatóságok a közigazgatási szervezetben már eddig is létező szervek voltak, amelyek új hatáskörként a kartellfelügyeletben is feladatokat kaptak.

4 1931. évi XX. törvénycikk.

5 1931. évi XX. tc. 2. § (1) bekezdés; 5381/1931. ME. sz. rendelet, 23–28. §.

6 1931. évi XX. tc. 14. §.

7 A független és felelős magyar minisztérium alakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikk minisztérium alatt a miniszterek összességét értette, amelyen belül a belügy, vallás- és közoktatásügy stb. a minisztérium osztályai voltak [1848. évi III. törvénycikk 14. §]. A ma hatályos Alaptörvénnyel párhuzamba állítva a minisztérium így a Kormánnyal volt azonos szerv. Egyébként egyes törvényekben a miniszterek testületére már a dualizmus idején is fellelhető a „kormány” elnevezés [pl. 1907. évi LX. törvénycikk].

8 A törvény elfogadásakor valójában maga a közgazdasági miniszter állása is betöltetlen volt, így már a legelején egy másik minisztert (a kereskedelemügyi minisztert) kellett ideiglenesen megbízni a feladatok ellátásával [1931. évi XX. törvénycikk 19. §]. Ez a helyettesítés 1935-ig fennmaradt, amikor is a kereskedelemügyi miniszter feladatait két újonnan szervezett miniszteri tisztség (iparügyi miniszter, illetőleg kereskedelmi és közlekedési miniszter) között osztották meg [1935. VII. törvénycikk 2. §]. A törvény a feladatok pontos megosztását a minisztérium hatáskörébe utalta, amely rendeletében a kartellfelügyeleti feladatok ellátását az iparügyi miniszterhez utalta [7.500/1935. ME. sz. rendelet, 2. § 7. pont].

A közigazgatási szervezeten belül azonban létesítettek olyan új szerveket is, amelyek kifejezetten csak kartellfelügyeleti feladatokat láttak el. Maga az alapszabályozást jelentő törvény rendelkezett a *Kartellbizottság* felállításáról, s egyben felhatalmazta a minisztériumot, hogy a bizottság szervezetének és működésének részletszabályait rendeleti úton megállapítsa.⁹ A kormány azonban ezen felhatalmazás alapján nemcsak a Kartellbizottság szervezetét és működését szabályozta, hanem egy új szervezet, az *Árelemző Bizottság*ot is felállította.¹⁰ Mindezek mellett, ha a kartellügyekért felelős miniszter a „közgazdaság, vagy a közjó” érdekei miatt valamely kartellszerződés módosítását tartotta szükségesnek, ennek érdekében tárgyalásokat kezdeményezhetett, amelynek keretében *egyeztető bizottság* felállítására is jogosult volt.¹¹ A közigazgatási szervezeten belül ez a három, kifejezetten a kartellfelügyeleti feladatok ellátására felállított szerv volt. Az első kettő állandó szervként, a harmadik pedig eseti jelleggel került felállításra.

A bírói hatáskörök ellátására áttérve, értelemszerűen látókörbe kerülnek a kötelmi jogvitákat elbíráló *rendes bíróságok*, a kartellek ugyanis szerződésekkel jöttek létre, amelyekből jogviták keletkezhetnek. A kartellt létrehozó feleknek azonban módjuk volt arra is, hogy jogvitáik elbírálására *választott bíróságot* jelöljenek ki. A kartellnek lehetett saját választott bírósága, ami minden jogvitában döntött, de „ad hoc” ügyekre felállított választott bíróságokat is találhatunk.¹² Mindezekon túl a törvény egy a kir. Kúrián belül megalakítandó *Kartellbíróság* felállítását is elrendelte. A közigazgatási szervezethez hasonlóan itt is azt tapasztaljuk, hogy az általános igazságszolgáltatási feladatokat ellátó bírói szervezet is bekapcsolódik a kartellviták elbírálásába, de emellett kifejezetten csak ezt a feladatot ellátó bírói szervvel is találkozunk. 1936-tól pedig a Közigazgatási Bíróság is szerepet kapott a kartellügyekben.¹³

3.2. A közigazgatási és bírói szervek közötti feladatmegosztás (hatáskörmegosztás)

A szervezet általános áttekintése után rátérhetünk a hatásköröknek a szervezethez történő hozzákapcsolásához. A bontás első lépése a közigazgatási és bírói hatáskörök szétválasztása lesz, aztán pedig az egyes hatalmi ágakon belüli további bontás felvázolása. Ezt követi a konkrétan érintett bírói, illetőleg közigazgatási szervek áttekintése.

A közigazgatási és bírói hatáskörök megosztása kapcsán nem állíthatjuk, hogy a közigazgatás túlsúlyba került volna. A kormány és a kartellügyekért felelős miniszter hatásköreinek áttekintésénél látni fogjuk, hogy a közigazgatás alapvetően regisztrációs és egyeztető feladatokat látott el, illetőleg a már korábban is a hatáskörébe tartozó gazdasági szabályozókkal léphetett fel a kartellekkel szemben. *A kartellek tevékenységének közvetlen közhatalmi korlátozása, esetleges bírságolásuk, már bírói hatáskörbe tartozott.* Ezen ügyekben a közigazgatásnak legfeljebb a bírósághoz benyújtott keresetkezési joga. Például a bírságok kiszabása egyes esetekben lehetett volna közigazgatási feladat is, azonban a törvény ezt minden esetben bírói hatáskörbe telepítette [lásd 5.10. pont].¹⁴

A Közigazgatási Bíróság kezdetben a kartellekkel kapcsolatos ügyekben nem kapott szerepet. Ez úgy történhetett volna, ha több ügydöntő kérdést tagolnak a közigazgatáshoz, s az ebben született határozatok törvényességi felülvizsgálatát irányítják a Közigazgatási Bírósághoz. Erre azonban, mint már említettem, csak 1936-ban került sor.¹⁵

Így ami az 1931-es kartelltörvény szerint bírói hatáskörbe tartozott, az a rendes magánjogi bírságot tárgyköréhez volt sorolható. Erről bővebben majd a bírói szervek közötti feladatmegosztásánál szólnunk.

9 1931. évi XX. törvénycikk 5. §.

10 1200/1933. ME. sz. rendelet 1–5. §.

11 1931. évi XX. törvénycikk 6. § (1) bekezdés 2. pont.

12 HARASZTOSI KIRÁLY Ferenc: *A kartel*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, 1936, 528.

13 7450/1936. ME. sz. rendelet 3. §, utolsó bekezdés.

14 Például a kartellszerződés bemutatásának elmulasztásáért is bíróság szabta ki a bírságot, holott a bejelentést a közigazgatási szervnél kellett megtenni, vagyis az utóbbi hatáskörével kapcsolatban követtek el jogsértést. [1931. évi XX. törvénycikk 14. § (1) bekezdés; 15. § (1) bekezdés.]

15 7450/1936. ME. sz. rendelet 3. §, utolsó bekezdés.

Ha az 1923-as német kartellrendeletet kézbe vesszük, azt tapasztaljuk, hogy a közigazgatási hatáskörök kiterjedtebbek voltak. Például a közgazdaság vagy közjó érdekeit veszélyeztető kartellszerződés megsemmisítése a miniszter hatáskörébe tartozott,¹⁶ holott a magyar kartelltvénynél a miniszter ennek érdekében csak közérdekű keresetet nyújthatott be, s a Kartelbíróság volt jogosult dönteni¹⁷ [lásd 5.4. pont].

4. A közigazgatás közreműködése

4.1. A közigazgatási hatáskörök egyes szervek közötti megosztása

Mint azt a bevezetőben érintettem, a két világháború közötti időszakban a központi közigazgatás (az államigazgatás) még egységes szervezetet képezett. Ha azonban a szervezetet erősebben górcső alá vesszük, már megtalálhatjuk a kormánytól leválasztott központi közigazgatási szervek nyomait. Magyar Zoltánnál a vármegyéken (helyi önkormányzatokon) kívül az „autonómia” szó megjelenik az Országos Társadalombiztosítási Intézetnél is.¹⁸ S éppen a most tárgyalt kartellfelügyelet lesz az, amely újabb elmozdulást tesz ebbe az irányba, a Kartelbizottság alkotmányos jogállása kapcsán ugyanis megjelenik az autonómia igénye.

A közigazgatáson belüli hatásköri megosztásnál ez lényeges kérdés lesz. A hatásköröket a kormány alá tagolt vagy autonómiát élvező államigazgatási szervek gyakorolják? A Kartelbizottság felállításával pedig ez létező lehetőséggé vált. *Az 1931-es kartelltvény azonban az ügydöntő közigazgatási hatásköröket a kormányhoz, illetőleg a neki, alá tagolt szervekhez telepítette, az autonóm szerveknek csak véleményezési*

jogot biztosított. Ezt a megoldást érték is kritikák,¹⁹ s a törvényhez fűzött miniszteri indokolás is az alábbi, elég semmitmondó magyarázatot adja rá: „(...) a kormánytól függetlenül rendelkező kartelhivatal felállítása nem felelne meg sem a magyar alkotmányosságnak, sem pedig a takarékoságnak.”²⁰ Korábban egyébként voltak olyan elképzelések is, amelyek a kartellhivatalnak komolyabb kompetenciát adtak volna.²¹

4.2. A kormány és a kartellügyekért felelős miniszter

Az előző pontban érintettük, hogy az 1931-es kartelltvény az ügydöntő közigazgatási hatáskörök gyakorlását a kormányra, illetőleg annak tagjára ruházta. Most az a feladatunk, hogy részleteiben áttekintsük, melyek voltak ezek a feladatok.

A bevezetőben is érintettük, hogy az első lényeges hatáskör *a kartellek nyilvántartása* volt. Ha egy kartellmegállapodásban kereskedelmi társaság vagy olyan vállalat vett részt, amelynek legalább hús alkalmazottja volt, ennek bemutatása, nyilvántartásba vétele végett, kötelező volt.²² A nyilvántartás részletszabályait a kormánynak rendeletben kellett megállapítania. A nyilvántartásnak magán a szerződésen túl ki kellett terjednie a kartell képviselőjére jogosult személyekre is.²³ A bemutatási kötelezettség elmulasztása miatti szankcionálás már bírói hatáskörbe tartozott [lásd 5.10. pont], a miniszternek erre vonatkozóan csak kezdeményezési joga volt.²⁴

A következő kérdés, hogy ha a miniszter a kartell tevékenységét törvénysértőnek vélte, milyen intézkedéseket fogantatosíthatott. A törvénysértő működést, mint már korábban is idéztem, egy kartell akkor valósította meg, ha „a közgazdaság vagy a közjó

¹⁶ Lásd a rendelet 4. § (1) bekezdés 1. pontját. [Verordnung gegen Mißbrauch wirtschaftlicher Machtstellung. Vom 2. November 1923. Reichsgesetzblatt I. kötet, 1067. Magyar nyelven elérhető: DR. DOBROVICs Károly–DR. KóHÁZI Endre: *Kartel, árelemzés, külföldi törvények*. Budapest: Monopol Könyvkiadó Vállalat, 1938, 17–27.]

¹⁷ 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés, 1. pont.

¹⁸ MAGYARY (1942), 242–243.

¹⁹ KARTELBIZOTTSÁG ÉS KORMÁNYVÁLSÁG *Kartel*. 1933/1., 7.

²⁰ Képviselőházi Irományok 1927. XXIII., 385.

²¹ Lásd K-S: A kartelltvény életbeléptető rendeleteinek ismertetése. *Kartel*. 1931/7., 53.

²² 1931. évi XX. törvénycikk 2. § (1) bekezdés.

²³ 1931. évi XX. törvénycikk 3. § (1) bekezdés.

²⁴ 1931. évi XX. törvénycikk 14. §.

érdekét veszélyezteti, különösen ha az áru termelését, forgalmát vagy az áralakulást (...) a gazdasági helyzet által meg nem okolt módon szabályozza.”²⁵

A miniszternek az intézkedési lehetőségei (hatáskörei) négy nagyobb csoportra voltak bonthatók:²⁶

A törvény felhatalmazta, hogy az ügyben tájékozódjon, felvilágosítást kérjen, üzleti könyvekbe, egyéb iratokba betekintszen, érintett személyeket kihallgasson.

Második lépésként egyeztetést kezdeményezhetett, akár egyeztető bizottság felkérésével, amelynek célja a vita békés úton történő rendezése volt.

Ha ez nem vezetett sikerre, a kormány kezében lévő gazdasági szabályozókkal léphetett fel a kartell ellen: vám- és adókedvezmények megvonása; közszállításból (közbeszerzésből) való kizárás; iparrendészeti és fuvardíj szabási intézkedések; vámtarifák módosítása.²⁷

Negyedik hatáskörként pedig a Kartelbírósnál ideiglenes intézkedést kezdeményezhetett [lásd 5.5. pont] vagy a kincstári jogügyi igazgatóságot utasíthatta ún. közérdekű kereset benyújtására [lásd 5.4. pont].

A közérdekű kereset benyújtásához azonban a törvény további előfeltételt is megkívánt, mégpedig azt, hogy a kartell idézett tevékenysége törvénybe, a jó erkölcsbe vagy a közrendbe ütközzön.²⁸ Ezek a magánjog általános szabályai szerint a szerződés érvénytelenségét kiváltó okok voltak. Tehát közérdekű keresetet akkor lehetett benyújtani, ha a közgazdaság és a közjó veszélyeztetése olyan mértékű volt, ami a kartellszerződés érvénytelenségét is felvetette. Ha az eset nem volt ilyen súlyosságú, akkor a kartellügyekért felelős miniszter csak a másik három csoportba tartozó intézkedésekkel élhetett. Emellett meghatározott esetekben bíróságnál kezdeményezhette az iparigazolvány vagy a működéshez szükséges más hatósági engedély visszavonását.²⁹ 1936-tól ezt saját hatáskörben megtehetette, amivel szemben a Közigazgatási Bírósághoz lehetett panaszt benyújtani.³⁰

Ezeket a hatásköröket még a következő pontban a kincstári jogügyi igazgatóság kapcsán, illetőleg később a Kartelbírósnak is érinteni fogjuk.

Ha arra a kérdésre térünk vissza [lásd 4.1. pont], hogy a közigazgatási szervek ügydöntő hatásköreit célszerű volt-e kivétel nélkül a kormányhoz, illetőleg annak tagjához telepíteni, akkor találunk néhány hatáskört, ahol talán nemleges lehetne a válasz. Különösen a közérdekű kereset válik érdekessé. A kormánynak mindig is volt egy egységes politikai irányvonala, amelyhez az egyes tárcáknak igazodniuk kellett. Azzal pedig nem árulunk el nagy titkot, hogy a tárcák szakmai szempontjai és a politikai irányvonal között lehetnek ütközések, ahol mindig az utóbbi szempont az erősebb. Ha jogkérdésekben való döntést ilyen szervre bízunk, annak kockázatát mindig vállalunk kell, hogy egy-egy eljárás megindítását, vagy éppen meg nem indítását a jogi szempontokon túl politikai szempontok is motiválhatják. Vagyis a közérdekű kereset benyújtását jobb lett volna egy autonóm államigazgatási szervre bízni.

Később azonban azt is látni fogjuk, hogy a kartellügyekért felelős miniszternek ez a jogosítványa nem volt alkalmas a kartellek elleni eljárások blokkolására. Ha a rendes bíróság, illetőleg választott bíróság előtt folyó eljárásban a közérdekű kereset (közérdekű per) körébe tartozó kérdésben kellett dönteni, ebben első körben nem hozhatott döntést. Meg kellett keresnie a kartellügyekért felelős minisztert, hogy nyújtson be közérdekű keresetet. De ha a miniszter ezt nem tette meg, akkor a rendes, illetőleg választott bíróság az egyébként közérdekű per tárgyát képező kérdésben is dönthetett³¹ [lásd 5.9. pont]. Ez pedig tompítja annak jelentőségét, hogy a kormány vagy autonóm államigazgatási szerv nyújthatta be a közérdekű keresetet.

4.3. A kincstári jogügyi igazgatóság

A magyar királyi kincstári jogügyi igazgatóság hosszú múltra visszatekintő szerv volt, polgári kori szervezetét 1870-ben hozták létre.³² Fő feladata az állam perbeli képviselője volt, akár alperesi, akár felperesi pozícióban. Szigorúan a kormány alá rendel-

25 1931. évi XX. tc. 6. § (1) bekezdés.

26 1931. évi XX. tc. 6. § 1–6. pontok; Dr. DOBROVICS Károly: A kartellek helyzete és működése Magyarországon. Budapest: Hellas-nyomda rt., 1934, 156–158.

27 DOBROVICS, 157.

28 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés.

29 1931. évi XX. törvénycikk 6. § (1) bekezdés, 3. pont, utolsó mondat.

30 7450/1936. ME. sz. rendelet 3. §, utolsó bekezdés.

31 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.

32 16.719/1870. IM. sz. rendelet.

ten működött, közvetlen felügyeletét az igazságügy-miniszter látta el. Tevékenységét az ügyben érintett állami hatóság utasításai szerint látta el.³³

A kincstári jogügyi igazgatóságnak a kartell-felügyeletben betöltött feladatát az előző pontban már érintettük, mely szerint a kartellügyekért felelős miniszter utasítására közérdekű keresetet nyújtott be a Kartellbíróságnál. A kincstári jogügyi igazgatóságnak a kartellfelügyeleti tevékenységbe történő bevonása is szemlélteti, hogy az ún. közérdekű keresetnél az államot tekintették felperesnek. Jogállásának általános jellemzői a kartellügyekben sem változtak, mindig a kartellügyekért felelős miniszter utasításai szerint járt el, a közérdekű pert is utasításra indította, és a per folyamán is bármilyen kérdésben utasítható volt.

4.4. A Kartellbizottság összetétele és alkotmányos jogállása

A magyar királyi minisztérium (kormány), a kartellügyekért felelős miniszter és a királyi kincstári jogügyi igazgató feladatainak áttekintése után, még a közigazgatáshoz szervezetén belül maradván, át kell térnünk a Kartellbizottság tárgyalására. A bizottságot szakértői testületnek szánták, a törvény nevesítve is kimondta, hogy a tagoknak a kartellügyekben járatos *gyakorlati és elméleti szakemberek közül kell kikerülnie*.³⁴ Ez a tényező a testület az alkotmányos jogállásának vizsgálata szempontjából sem lesz másodlagos.

A Kartellbizottság egy 11 fős testület volt, amelynek elnökét és elnökhelyettesét a kormányzó, kilenc tagját pedig a minisztérium (kormány) nevezte ki. Az elnök és elnökhelyettes személyére javaslatot a kormány tehetett, az általa (a kormány által) kinevezett kilenc tag közül pedig hétre a kartellügyekért felelős miniszter, kettőre pedig a népjóléti és munkaügyi miniszter.³⁵

A Kartellbizottság szervezetének és működésének részletes szabályait, a törvény felhatalmazása alapján, a minisztérium (kormány) rendeletben állapíthatta meg.³⁶ A törvény azonban több, a Kartellbizottság alkotmányos jogállását érintő kérdést nyitva hagyott, így ezek megállapítása a kormány hatáskörébe került. Ennek következtében a rendeletben végrehajtási jellegű intézkedések mellett több, az eredeti jogalkotás körébe sorolható elemet is találunk. S ezek éppen az egyik kulcskérdést, a kormánytól való függetlenséget, illetve függetlenséget érintették. A bizottság alkotmányos jogállásának ugyanis ez volt az egyik leglényegesebb pontja.

A közigazgatási hatáskörök egyes szervek közötti megosztásánál már felvezettük ezt a kérdést [lásd 4.1. pont]. A két világháború közötti magyar közigazgatási szervezetben nyomokban már megtalálhatók a központi közigazgatás (államigazgatás) olyan szervei, amelyek bizonyos autonómiát élveztek, vagyis nem voltak a kormány alatti hierarchikus szervezetbe tagolva. A korabeli jogi szakirodalomban is találhatunk hol gyengébb, hol erősebb hangokat arra vonatkozóan, hogy a Kartellbizottságnak a kormánytól független szervnek kell lennie.³⁷ A kérdés különösen élesen vetődött fel az 1932 őszi kirobbant kormányválság idején, gróf Károlyi Gyula kormányának október 1-i távozását követően ugyanis a Kartellbizottság egységesen lemondott.³⁸ Ezzel a bizottság maga is azt közvetítette, hogy a testületnek a mindenkor kormány bizalmát kell bírnia. Ha új kormány alakul, lehetővé kell neki tenni, hogy a gazdaságpolitikai céljait preferáló bizottságot állítson fel.

Ha a részleteket kezdjük el vizsgálni, azt tapasztaljuk, hogy a törvény nem szabályozta a Kartellbizottság tagjainak megbízási idejét. Ezt értelmezhetnénk úgy is, hogy a bizottság tagjainak megbízása határozatlan időre szólt, vagyis csak akkor kerülhetett sor új bizottsági tag kinevezésére, ha valamilyen oknál fogva egy-egy hely megüresedett. Ez azonban

33 MAGYARY (1942), 262.

34 1931. évi XX. törvénycikk 5. § (1) bekezdés.

35 1931. évi XX. törvénycikk 5. § (1) bekezdés. A törvény végrehajtási rendelete pontosította a bizottság összetételére vonatkozó szabályokat. A kartellügyekért felelős miniszter által előterjesztett hét tagból legalább egy-egynek a gyárpar, a kisipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság területén működő szakemberek közül kellett kikerülnie, a népjóléti és munkaügyi miniszter által előterjesztett két tag egyikének pedig a „fogyasztóközönység általános érdekeinek képviseletére hivatott személyek közül”, egynek pedig a munkássághoz kapcsolódó személyek közül. [5382/1931. ME. sz. rendelet 2. § (1)–(2) bekezdés]; K-S. 54.

36 1931. évi XX. törvénycikk 5. §, utolsó bekezdés.

37 KARTELLBIZOTTSÁG ÉS KORMÁNYVÁLSÁG, 7.

38 KARTELLBIZOTTSÁG ÉS KORMÁNYVÁLSÁG, 7.

túlzásnak tűnik, talán helyesebb értelmezés, hogy a törvény a megbízási idő meghatározását a kormányra bízta. A végrehajtási rendeletben erre talá-lunk is rendelkezést, mely szerint *a Kartelbizottság elnökének, elnökhelyettesének és tagjainak megbízása egyaránt három évre szól.*³⁹ A megbízási időtartama és a függetlenség között összefüggés állítható fel. Minél hosszabb a megbízási idő, annál erősebb a függetlenség. Ennek fényében vizsgálva a három-éves ciklus rövidnek mondható, vagyis a kormány ezen irányú rendelkezése túlságosan nem erősítette a Kartelbizottság függetlenségét.

További, a függetlenséget érintő rendelkezés volt, hogy *valójában nem a tagoknak, hanem a testületnek volt megbízási ideje.* A megüresedő helyekre kinevezett új tagok megbízása ugyanis nem három évre szól, hanem csak annyi időre, amennyi a korábbi tag megbízásából még hátra volt.⁴⁰ Ez azt jelentette, hogy a három év leteltével az egész bizottságot újjá lehetett (kellett) alakítani, vagyis a kormány a teljes összetételt átalakíthatta. Ha nem a bizottságnak, hanem a testület tagjainak van megbízási idejük, vagyis a megüresedett helyekre történő kinevezések teljes három évre szólnak, akkor egy időpontban az összetétel teljes átalakítására nem kerülhetett sor. Várni kellett volna, amíg évről évre egynéhány hely megüresedik, s oda ki lehet nevezni új tagokat. A relatíve rövid (hároméves) megbízási idővel összevetve, ez a függőséghez való ragaszkodásnak egy újabb impulzusa. Mármost hogy a kormány mindenképpen azt akarta elérni, hogy a Kartelbizottság ne tudjon az irányítása alól leválni.

Ennél még kritikusabb kérdés *a tagok esetleges felmenthetősége.* Ha a Kartelbizottság tagjainak megbízása a hároméves ciklus lejárta előtt is visszavonható, az még tovább erősíti a függőséget. A törvényben erre vonatkozó utalást szintén nem találunk, vagyis ebben az esetben is a kormányra volt bízva a kérdés eldöntése. *A kormány pedig az elmozdíthatóság mellett foglalt állást,* az elnököt és az elnökhelyettesét a kormányzó, a tagokat pedig a minisztérium (kormány) hároméves megbízási idejük lejárta előtt is felmenthette hivatalukból.⁴¹ Kritikát ez a rendelkezés is kapott.⁴²

Az előző három bekezdésben három olyan lényegi elemet gyűjtöttem össze, amelyek a kormány irányába fennálló függőséget erősítették. A hierarchiába tagolás legerősebb eszköze, *az utasítási jog, azonban nem volt meg.* Értem ezt úgy, hogy a kartellügyekért felelős miniszter adhatott utasítást arra, hogy a Kartelbizottság egy bizonyos kérdésben foglaljon állást, de az állásfoglalás tartalmára vonatkozóan nem. A hierarchiába tagolásnak ez a legerősebb eszköze, s ha csak az előző pontok közül a kartellügyekért felelős miniszter és a királyi kincstári jogügyi igazgatóság viszonyát vizsgáljuk [lásd 4.3. pont], akkor példa is hozható rá. A miniszter utasítása nem csak arra terjedhetett ki, hogy a jogügyi igazgatóság nyújtson be közérdekű keresetet, hanem arra is, hogy a kereset tartalma pontosan mi legyen.

Így a végrehajtási rendelet értékelése kapcsán azt mondhatjuk, hogy a Kartelbizottság – a döntéseit befolyásoló miniszteri utasítási jog hiánya miatt – jelleghenél fogva egy független testület volt, a kormány azonban, amennyire csak lehetősége volt rá, igyekezett a befolyását kiterjeszteni rá. A törvény által nyitva hagyott, s így a szabályozást a kormány hatáskörébe utaló lényegesebb kérdésekben (megbízási idő, felmenthetőség) *a függést erősítő szabályokat állapított meg.* Ebből a legerősebb a felmentés lehetősége volt, amit persze újra árnyaltabbá tesz az a kérdés, hogy ezt lehetett-e úgy kezelni, mint a hierarchiába tagolt apparátusnál. Ha egy államtitkárt felmentettek az állásából, az lehetett éppen sajtóhír, de különösebb ellenvetést senki nem tett, vajon a kormány hogy merete ezt megtenni. A Kartelbizottság tagjainak felmentése a (szakmai) közvélemény előtt lényegesen konfliktusveszélyesebb volt, tehát nem lehetett úgy kezelni, mint általában a közigazgatás politikai vezetőinek a felmentését. De az is tény, mint fentebb említettük, hogy gróf Károlyi Gyula kormányának távozásakor a Kartelbizottság testületileg lemondott. Vagyis a kormány által kiépített függelmi viszonyoknak mégis voltak hatásai. A lemondás nyilvánvalóan összefüggésben állt az- zal, hogy akár fel is menthetők az állásukból. A tes- tületi lemondás pedig ezzel szembeni politikai pro- testálás is lehetett. Az is kétségtelen viszont, hogy

39 5382/1931. ME. sz. rendelet 2. § (1)–(2) bekezdés.

40 5382/1931. ME. sz. rendelet 3. § (2) bekezdés.

41 5382/1931. ME. sz. rendelet 2. § (1)–(2) bekezdés.

42 K-S 54.

a miniszterelnöki tisztséget átvevő Gömbös Gyula programja egy éles politikai irányváltást vetített előre. Olyat, amely nagyobb politikai konfliktusok árán is keresztülviszi akaratát. Ez elég jól közvetíti a Kartelbizottság alkotmányos jogállást is, *döntéseik tartalmában utasítás nem kötheti őket, de erős politikai nyomással a testület összetételén lehetett változtatni.*

A függés erősítésére irányuló törekvéseket azonban leginkább az teszi érthetlenné, hogy a Kartelbizottság egy véleményező szerv volt, amit a közigazgatási szervek közötti hatásköri megosztás kapcsán már érintettünk is [lásd 4.1. pont]. Ha egy véleményező szervet befolyásolni lehet abban, hogy mi legyen a véleménye, akkor felesleges megkérdezni.

A Kartelbizottság joggyakorlata összességében azt mutatja, hogy szakmailag megalapozott véleményeket alakított ki, vagyis nem vált a mindenkori kormánypolitika közvetlen eszközévé. Álljon erre itt egy korabeli vélemény: „A törvény eredetileg annak ellensúlyozására, hogy az egész karteellenőrzést a kereskedelmi miniszter házi ügyévé avatta, alkotott ez utóbbi mellé egy »független« szervet, mely a miniszteriális mindenhatóság mellett az érdekelt gazdasági csoportok kiváló reprezentánsaiból áll.”⁴³ A szerző megfogalmazása, miszerint a törvény „az egész karteellenőrzést a kereskedelmi miniszter házi ügyévé avatta”, érezhető ellenszenvet közvetít. Emellett viszont a Kartelbizottság működését pozitívan értékeli.

A függetlenség jogi garanciáit tekintve a testület tagjainak állása tiszteletbeli volt,⁴⁴ vagyis a Kartelbizottságban ellátott feladatokért *javadalmasban nem részesültek.* Ezt azonban kritikával nem illehetjük, hiszen nem egy állandóan működő szervről volt szó, ahol a tagok napi munkavégzést folytattak. Ha a Kartelbizottság havi egy ülést tartott, az már gyakorinak számított.

4.5. A Kartelbizottság hatáskörei

Korábban már több pontban is érintettük, hogy a közigazgatáson belül az ügydöntő hatásköröket a

kormány és a kartellügyekért felelős miniszter kapta. A törvény a Kartelbizottságot véleményező szervként állította fel: „Az e törvény alkalmazásában felmerülő kérdések tekintetében szükséges vélemény adására Budapesten országos bizottságot (Kartelbizottság) kell alakítani (...).”⁴⁵ Kezdetben ez a véleményezői jogkör konkrét ügyekre terjedt ki, egy-egy kartell tevékenységéről kellett véleményt nyilvánítania, vajon nem valósít-e meg a törvény által tiltott magatartást. A bizottság működésének részletesebb szabályait a végrehajtási rendelet állapította meg.

A Kartelbizottság a szakvéleményeit egyrészt a kartellügyekért felelős miniszter vagy más hatóságok megkeresésére alakította ki.⁴⁶ A más hatóság pedig nem csak közigazgatási hatóság, hanem bíróság is lehetett. Például a kartellek bejelentésének elmulasztása miatti rendbüntetés kiszabása rendes bírósági hatáskörbe tartozott [lásd 5.10. pont], ahol a vita gyakran azon folyt, hogy az adott szerveződéssel eléri-e a kartell szintjét. Ennek eldöntése pedig kétségtelenül a kartelljog mélyebb ismeretét kívánta meg, a bíróság szakvélemény végett akár a Kartelbizottsághoz is fordulhatott.

A Kartelbizottság azonban nem csak megkeresésre, hanem „saját kezdeményezéséből” is véleményt nyilváníthatott.⁴⁷ Ez azt jelentette, hogy *hatásköreinek gyakorlásában nem volt kérelemhez kötve, hanem hivatalból is eljárhatott,* amit a törvényhez képest hatásköri bővítésnek is tekinthetünk.⁴⁸ A közigazgatási eljárásjog kodifikációjának hiánya miatt a hivatalból indítható eljárások köre nem volt teljesen tisztázott. A most tárgyalt hatáskörnél pedig a jelentősége abban volt, hogy a kartellek vizsgálatánál sok olyan jogsértés került látókörbe, amelyre a megkeresés nem vonatkozott. A Kartelbizottság joggyakorlata azt mutatja, hogy több esetben, konkrét megkeresés nélkül vizsgálati programokat állítottak össze.⁴⁹ Persze ez csak tanácsadó vélemény volt, de ha a Kartelbizottság valamiben állásfoglalt, utána azért az intézkedésre jogosult szervek magyarázkodásra kényszerültek, ha nem tettek sem-

43 DR. KELEMEN Sándor: A Kartelbizottság újjászervezése. *Kartel.* 1933/2., 1-3.

44 1931. évi XX. törvénycikk 5. § (2) bekezdés.

45 1931. évi XX. törvénycikk 5. § (1) bekezdés.

46 5382/1931. ME. sz. rendelet 4. § (1) bekezdés.

47 5382/1931. ME. sz. rendelet 4. § (1) bekezdés.

48 K-S 54.

49 A Kartelbizottság például az 1933. február 24-i ülésén 15 kartell ügyében kereste meg az Árelemző Bizottságot, hogy annak elemzése alapján le tudja folytatni a vizsgálatot. Csak érdekességként az érintett kartellek az alábbiak voltak: 1. ásványolajkartell; 2. növényvédő szerek és csávázó szerek; 3. rézgálic; 4. kénsav; 5. ecet; 6. gyapjukartell; 7. oxigénkartell; 8. mészkartell; 9. cementkartell; 10. téglakartell; 11. táblaüveg; 12. gyógyszerkartell; 13. bőr; 14. vaskartell; 15. rudvas. [MNL K-184 1933, tételszám: 41, alapszám: 31.105.]

mit. A hivatalból történő eljárás lehetőségét tehát fontos jogosítványnak kell minősítenünk. Bár éppen az árvizsgálatokra vonatkozóan 1933 elején megjelent egy korlátozásnak tűnő rendeleti szabály, ahol a kartellügyekért felelős miniszter felhatalmazására utalnak,⁵⁰ az említett példa azonban az ezt követő időszakból származik.

A Kartelbizottság hatáskörei kapcsán elég hamar napirendre került az a kérdés, hogy ennek gyakorlása során, vagyis a kialakított szakvéleményeikkel *milyen iránymutatást tudnak adni a joggyakorlat számára*. Itt nem a történeti tényállást kellett bizonyítani, hanem az ismert tényállásról eldönteni, hogy *„az áru termelését, forgalmát vagy az áralakulást (...) a gazdasági helyzet által meg nem okolt módon szabályozza.”*⁵¹, *avagy nem*. A gazdasági helyzet által még indokolt és már nem indokolt szabályozások elhatárolásának megismerése a kartellek számára is létfontosságú volt. Nem jelentéktelen részük jogkövető magatartásra törekedett, s szerette volna tudni, hogy ehhez pontosan mit kell tennie. És azt se felejtjük el, hogy *a jogkövető magatartás pontos megismerhetősége a jogállamiságnak is alapkritériuma*. Az pedig nem lehet számunkra kétséges, hogy az idézett törvényi passzus értelmezésében *a Kartelbizottság szakvéleményeinek fontos szerepe volt*. Mint azonban a következő pontban érinteni fogjuk, a Kartelbizottság ülései nem voltak nyilvánosak, sőt a tagokat kifejezett titoktartás kötelezte [lásd 4.6. pont]. Az egy-egy konkrét esetben kialakított szakvéleményüket pedig csak az eljárásban érintett kartellel közölték. Vagyis a joggyakorlat az érintett közönség által nem volt megismerhető.

Ezt a problémát a jogalkotó is hamarosan észlelte, a nyilvánosság kizárásának azonban nyomós okai voltak, így azt nem oldhatták fel. 1933 elejétől azonban a Kartelbizottság *elvi jelentőségű véleményei közzétehetőkké váltak*.⁵² S ez még fontosabb volt, mint a konkrét esetekre vonatkozó szakvélemények nyilvánossága, hiszen az elvi vélemények normatív szabályokat tartalmaztak. A Kartelbizottság az első ilyen elvi határozatát a gazdasági elszigetelés (bojtot) tárgyában az 1933. október 20-i ülésén hozta.⁵³

A Kartelbizottság alkotmányos jogállásához, egészen pontosan függetlenségéhez visszautalva a rendelet szövege így szól: *„A Kartelbizottságnak elvi jelentőségű véleményeit, ha azokkal a m. kir. kereskedelemügyi miniszter egyetért (...) kereskedelemügyi minisztérium időnkint általános tájékoztatás végett közzéteszi.”*⁵⁴ Vagyis, ha a kartellügyekért felelős miniszter nem értett vele egyet, akkor a Kartelbizottságba belefojthatta a szót. Ezt a rendelkezést nem véletlenül érték erős kritikák.⁵⁵ Mert ha a miniszter netán nem engedte közzétenni valamelyik elvi határozatot, az a jogbiztonságot is veszélyeztethette. A kormány és a kartellügyekért felelős miniszter hatáskörei kapcsán érintettük, hogy közérdekű kereset benyújtását csak a miniszter kezdeményezhette [lásd 4.2. pont]. Ez azt jelentette, hogy az idézett törvényi passzus értelmezése csak akkor kerülhetett bíróság elé, ha ezt a miniszter egy közérdekű keresettel oda utalta. Vagyis ha a miniszter valamelyik elvi határozatot nem hozza nyilvánosságra, mert azzal nem ért egyet, akkor olyan tárgyban eljárást sem fog indítani. Vagyis a jogbiztonság különösebben nem sérül, mert olyan elvi határozatot nem hoz nyilvánosságra, ami amúgy sem kerülne alkalmazásra. A helyzet azonban nem volt ennyire egyértelmű. A bírói hatásköröknél érinteni fogjuk, hogy ha a rendes, illetőleg a választott bíróság előtti eljárásban a Kartelbíróság hatáskörébe tartozó ügyben kellett dönteni, akkor közérdekű kereset benyújtása érdekében meg kellett keresni a kartellügyekért felelős minisztert. Ha azonban ő nem nyújtott be közérdekű keresetet, a rendes, illetőleg a választott bíróság az egyébként a Kartelbíróság hatáskörébe tartozó kérdést is elbírálhatta [lásd 5.9. pont]. Vagyis a kartell törvény sokszor idézett rendelkezése úgy is bírói döntés tárgyává válhatott, ha a kartellügyekért felelős miniszter ezt nem óhajtotta. Ha a bíróság egy ilyen esetben szakvéleményt kért a Kartelbizottságtól, vajon megtagadhatta azt? Bár a megkeresések a minisztériumon keresztül mentek, hiszen a bizottság adminisztrációját a kartellügyekért felelős minisztérium végezte, de a miniszter sem tagadhatta meg a bírósági megkeresést.

50 „A Kartelbizottság árkérdésben szakvélemény adása végett rendszerint az Árelemző Bizottságot keresi meg; a m. kir. kereskedelemügyi minisztertől nyert külön felhatalmazás alapján önálló árvizsgálatot is végezhet.” [1200/1933. ME. sz. rendelet 6. §].

51 1931. évi XX. törvénycikk 6. § (1) bekezdés.

52 1200/1933. ME. sz. rendelet 7. §; KELEMEN (1933) 1.

53 MNL K-184 1933, tételszám: 41, alapszám: 31.960.

54 1200/1933. ME. sz. rendelet 7. §

55 KELEMEN (1933) 2.

1938 áprilisában egy újabb „baleset” történt. A kormány megszüntette az Árelemző Bizottságot [lásd 4.7. pont], amely technikailag úgy történt, hogy a felállításáról szóló kormányrendeletet hatályon kívül helyezték.⁵⁶ Csakhogy a Kartelbizottság elvi határozatainak nyilvánosságra hozataláról szóló rendelkezést 1933 elején, ebben az Árelemző Bizottságot felállító rendeletben helyezték el, vagyis így azt is hatályon kívül helyezték. Hogy ez figyelmetlenség volt vagy szándékos lépés, nehéz eldönteni, de a nyilvánosságra hozatal megszüntetése a kartelljogban való tájékozódást mindenképpen hátrányosan érintette.⁵⁷

4.6. A nyilvánosság problémája a Kartelbizottság működésénél

A kartellek bejelentése adatszolgáltatási kötelezettségekkel járt, ami üzleti titkokat és egyéb bizalmas adatokat is tartalmazhatott. Ezért a törvény kimondta: „A bemutatott okiratokat bizalmasan kell kezelni és különösen ügyelni kell az üzleti és a gyártási titkok megőrzésére.”⁵⁸ Ezzel párhuzamosan a Kartelbizottság tagjaira vonatkozóan is titoktartási kötelezettséget írt elő.⁵⁹ Az üzleti titkok megóvása mindenképpen igényelte a nyilvánosság korlátozását. A törvény szövege még nem kívánta volna meg a nyilvánosság teljes kizárását, a végrehajtási rendelet viszont kimondta: „A bizottság ülései nem nyilvánosak. Az ülések napirendjéről és a tárgyalás menetéről a bizottságon kívül állók részére közlést tenni nem szabad”.⁶⁰ Ez kicsit szigorúnak tűnő szabály volt, hiszen a kényes adatok törlésével még mindig informatív lehet egy döntés a nagyközönség számára.

A probléma tárgyalása csak azért lényeges, mert a joggyakorlat ismertté válása viszont fontos

követelmény, amit a hatáskör tárgyalása kapcsán már részletesebben kifejtettünk [lásd 4.5. pont].

4.7. Az Árelemző Bizottság

A törvény a kartellek tevékenységében három lényegi elem vizsgálatát határozta meg: az áru termelésére, forgalmára, illetőleg az áralakulásra gyakorolt befolyásukat. Ezek közül a legtöbb feladatot egyértelműen az áralakulás vizsgálata jelentette, vagyis az, hogy a kartellek árképzése gazdaságilag még indokolt, avagy már nem. Ez komoly árelemzési munkát kívánt, amelyet a Kartelbizottság nem tudott elvégezni. Ezért a feladatellátásra már 1932 elején, még külön jogszabályi rendelkezés nélkül, felállították az Árelemző Bizottságot.⁶¹ Jogszabályi háttér nélkül azonban a két szervezet viszonya nem volt teljesen tisztázott,⁶² ezért 1933 elején a végrehajtási rendelet kiegészítésével az Árelemző Bizottság működésének jogszabályi hátterét is megteremtették.⁶³

Az, hogy a panaszok nagy része a kartellek árképzésével volt kapcsolatos, szinte szükségszerűen magával hozta, hogy a két szerv tevékenysége „egbecsúszott”.⁶⁴ Így nagyobb meglepetés nem érhet bennünket amiatt, hogy bizonyos szervezeti összekapcsolódások is megjelentek. Az Árelemző Bizottságnak nem volt önálló elnöke, ezt a feladatot hivatalból a Kartelbizottság elnöke látta el. Alelnökeik viszont már önállóak voltak, akiket a rendelet szerint „szükséges számban” kellett kinevezni.⁶⁵ Az Árelemző Bizottság feladatainak pontos megállapításánál viszont azt is láthatjuk, hogy a kartellügyekért felelős miniszter felhívására a kartellmegállapodás alá nem tartozó árak vizsgálatát is végezte,⁶⁶ illetőleg a miniszter kartellfelügyeleti tevékenységének egyes részeit is közvetlenül segítette.⁶⁷ Vagyis már létrejöttkor sem csak a Kartelbizottság „keze alá” dolgozott.

56 2220/1938. ME sz. rendelet.

57 DOBROVICS–KÖHÁZI 354.

58 1931. évi XX. törvénycikk 4. § (1) bekezdés.

59 1931. évi XX. törvénycikk 5. § (5) bekezdés.

60 5382/1931. ME. sz. rendelet 9. §.

61 DOBROVICS 136.

62 KELEMEN (1933) 1.

63 1200/1933. ME. sz. rendelet.

64 KELEMEN (1933) 1.

65 1200/1933. ME. sz. rendelet 1. § (2) bekezdés.

66 1200/1933. ME. sz. rendelet 2. § 2. c pont; DOBROVICS–KÖHÁZI 324.

67 Ez a miniszter hatáskörének áttekintése folyamán az első két csoportba sorolt hatáskörökre vonatkozott [lásd 8. pont]. Pontosabban az ügyben való tájékozódás, felvilágosítás kérése, üzleti könyvekbe, egyéb iratokba történő betekintés, valamint a második csoportba sorolt egyeztetés kezdeményezése, akár egyeztető bizottság felkérésével, amelynek célja a vita békés úton történő rendezése volt. [1200/1933. ME. sz. rendelet 2. § 2. a és b pont.]

Szervezetét tekintve az Árelemző Bizottság szervei: az elnök, az elnöki tanács, a teljes ülés és a szakcsoportok voltak. Az *elnöki tanácsot* az elnök és az alelnökök alkották, feladata a vitás elvi kérdések tisztázása volt. A *teljes ülés* az elnökből, az alelnökből és a teljes ülés tagjává kinevezettekéből állt. Vagyis a teljes ülésen sem vett részt az Árelemző Bizottság minden tagja. A teljes ülés azon ügyeket tárgyalta, amelyeket az elnöki tanács, illetőleg kartellügyekért felelős miniszter elé utalt. A tényleges árelemző tevékenységet a *szakcsoportok* végezték, amelyek egy vezetőből és két tagból álltak. A szakcsoportoknak nem volt állandó összetételük, adott ügyre alakították meg őket.⁶⁸

Jelentősebb szervezeti változás volt a Kartellbizottság és az Árelemző Bizottság elnöki tisztségének szétválasztása. 1936 februárjától ugyanis a kartellügyekért felelős miniszter az Árelemző Bizottság élére önállóan nevezhetett ki elnököt.⁶⁹ 1936 végén egy újabb végrehajtási rendelettel a bizottság hatáskörét is bővítette. Általános feladatként határozták meg, hogy „*mind a belföldi, mind a külföldi árak alakulását rendszeresen figyelemmel kíséri.*”⁷⁰ Ezen túl a kartellek által nem érintett árucikkek vizsgálatánál is bővült a hatásköre.⁷¹ A kartellügyekért felelős miniszternek az 1931. évi XX. törvénycikk szerint még csak a kartellekkel érintett árképzésnél alkalmazható intézkedési jogait kiterjesztették a kartellek által nem érintett árucikkekre is.⁷²

1938 áprilisától az áralakulás ellenőrzésére egy külön kormánybiztost neveztek ki, akinek a kormány által rendeletben felsorolt árucikkek, illetőleg szolgáltatások áránál (díjánál) közvetlen ármegállapítási joga lett. Egész pontosan a hozzájárulása nélkül ezek árait nem lehetett emelni.⁷³ Ez azt jelentette, hogy *egy állami hatóság az árak közvetlen megállapítására kapott felhatalmazást.* Eddig az árak befolyásolására csak közvetett eszközöket vehettek igénybe. Árelemzéssel bizonyították a túlzottan magas árat, majd adókedvezmények megvonásával, vámtarifák módosításával, közszállításokból való kizá-

rással stb. igyekeztek a hatóság által indokoltnak tartott árat kikényszeríteni. Ha ez nem sikerült, bírói úton (Kartellbíróóság) még erősebb retorziókat alkalmazhattak, de az áru árának meghatározása mindvégig a termelő (forgalmazó) kezében maradt.

Az árak közvetlen hatósági megállapítása viszont az árelemzést döntő részében feleslegessé tette, így az *áralakulást ellenőrző kormánybiztos kinevezésével együtt az Árelemző Bizottságot megszüntették.*⁷⁴

5. A bírói szervek közreműködése

5.1. A bírói hatáskörök megosztása (a közérdekű és magánérdekű per)

Az 1931-es kartelltörvény a kartellek felett fennálló állami felügyelet bevezetését azért tartotta szükségesnek, mert működésük már nem csak a magánérdekekre, hanem bizonyos esetekben a közérdekre is veszélyes lehetett. Mindaddig, amíg csak a magánérdek sérelmét tartották elképzelhetőnek, ennek reparálása a rendes magánjogi úton megtörténhetett.

A kartellügyekért felelős miniszter hatásköreinek áttekintésénél már érintettük a *közérdekű kereset fogalmát, amit most azzal egészítünk ki, hogy az ennek következtében elindult eljárás volt a közérdekű per.* A közérdek sérelmének törvényi definícióját is érintettük már, ami akkor állt fenn, ha a kartell tevékenysége: „*a közgazdaság vagy a közjó érdekét veszélyezteti, különösen ha az áru termelését, forgalmát vagy az áralakulást (...) a gazdasági helyzet által meg nem okolt módon szabályozza.*”⁷⁵

A törvényhozónak első lépésként azt kellett eldöntenie, hogy ezeknek az új közérdekű pereknek az elbírálására alkalmasnak tartja-e a magánjogi igazságszolgáltatást általában ellátó, *ún. rendes bíróságokat,* vagy célszerűbb a kartelljogviták elbírálását egy önállóan erre a célra felállított bírói fórumra,

68 DOBROVICS, 138.; HARASZTOSI, 525–526.; A végrehajtási rendelet csak a szakcsoportokra vonatkozóan tartalmazott szabályozást. [1200/1933. ME. sz. rendelet 3. §.]

69 1400/1936. ME. sz. rendelet.

70 7650/1936. ME. sz. rendelet 1. § (1) bekezdés.

71 DOBROVICS–KÓHÁZI 325.

72 7650/1936. ME. sz. rendelet 2–3. §.

73 2220/1938. ME. sz. rendelet 1. §, 3. §.

74 2220/1938. ME. sz. rendelet 10. §.

75 1931. évi XX. törvénycikk 6. § (1) bekezdés.

egy ún. *különbíróagra* bízni. 1931-ben az országgyűlés az utóbbi megoldást preferálta, s *elrendelte a Kartelbíróóság felállítását*.

A következő eldöntendő kérdés az volt, hogy ha már van egy különbíróágunk, akkor ne rendeljünk-e hozzá minden kartelljogvitát. Ne csak azokat, amelyeket a közérdek sérelme miatt a kartellügyekért felelős miniszter utasítására a királyi kincstári jogügyi igazgatóság indít [lásd 4.2. és 4.3. pont], hanem azokat is, amelyeket kartellügyekben magánfelek nyújtanak be. Az 1923-as német kartellszabályozás ezt a megoldást követte, vagyis nem csak állami hatóság, hanem magánfelek is benyújthattak hozzá keresetet.⁷⁶ Ebben az esetben a Kartelbíróóságnak kizárólagos hatásköre keletkezik, minden kartellel összefüggő ügyben ő döntött volna, a rendes bíróságok pedig teljesen kikerülnek ebből az ügykörből. Előnye az egységesebb joggyakorlat, hátránya a Kartelbíróóság lényegesen nagyobb leterheltsége lett volna. A német gyakorlat is azt mutatta, hogy az eljárások döntő többsége a magánfelek által benyújtott keresetekből eredt.

A magyar jogalkotó azonban úgy döntött, hogy *nem utal minden kartellel összefüggő jogvitát az új bírói fórum elé, így a rendes bíróságok feladatai (hatáskörei) nem szűntek meg teljesen*.

Ezek után kell rátérnünk a rendes (állami) bíróságok és a választott bíróságok viszonyára. Ők azokon az ügyeken „osztottak”, amelyek a Kartelbíróóság hatáskörén kívül maradtak. A választott bíráskodás lényegében arról szól, hogy a felek meg egyezése alapján a polgári peres jogvitákban az állami bíróság helyett az általuk kijelölt testület is dönthetett. Vagyis a választott bíróság a rendes bíróság hatáskörében járt el. Ítéletük azonban ugyanolyan hatállyal bírt, mint a jogerős bírói ítélet.⁷⁷ A választott bíróságoknak az állami igazságszolgáltatáshoz fűződő viszonya önmagában egy dolgot tárgya lehetne, így ezekbe mélyen nem megyek bele. Azok nem is a kartell törvénnyel keletkeztek, létük régebbi időkre mutat vissza, már az 1911-ben kibocsátott polgári perrendtartásnak is külön címe

foglalkozik e vitarendezési fórummal.⁷⁸ A választott bíróság nem volt az államszervezet része, így a jogszabályok csak az államhatalmi szervekhez (az állami bíróságokhoz) való viszonyukat szabályozták. Ennek leglényegesebb eleme az volt, hogy bizonyos esetekben *a választott bírósági ítélet érvénytelenítését lehetett kérni az rendes (állami) bíróságtól*.⁷⁹ Kartellügyekben azonban az 1931. évi XX. törvénycikk még néhány speciális szabályt állapított meg a választott bíróságok működésére, amit természetesen még érinteni fogunk [lásd 5.12. pont].

A bírói hatáskörök szervezethez kapcsolt áttekintése tehát az alábbi gondolatmenet szerint fog történni: először – több pontra bontva – a Kartelbíróóság hatásköreit tekintjük át, majd a rendes bíróságoknál maradt feladatok következnek. Ezután pedig a választott bíróságok elemzése következik, a néhány sorral feljebb megadott szempontok szerint.

Mindezek előtt azonban – a Kartelbíróóság kapcsán – néhány tisztán szervezeti kérdést is át kell tekintenünk.

5.2. A Kartelbíróóság mint különbíróóság és a jogorvoslat problémája

„A Kartelbíróóság a kir. Kúria körében szervezett külön bíróság”, mondta ki a kartell törvény.⁸⁰ A német-osztrák modellt követő magyar bírósági szervezetben nagyszámú különbíróóság működött, amelyek szervezeti elhelyezése is különböző volt. Találhatunk olyan különbíróóságot, amely szervezetében és személyzetében is elkülönül a rendes bíróságoktól,⁸¹ s olyat is, amely csak szervezetében.⁸² Önálló bírói személyzetet nyilvánvalóan akkor kapott egy különbíróóság, ha az ügyek száma folyamatos ítélkezési tevékenységet kívánt meg.

A szervezeti önállóság általában a jogorvoslat lehetőségét kizárta, hiszen többszintű külön szervezetet kiépíteni már egyre bonyolultabb és költségesebb volt. Találkozunk olyan megoldásokkal is, amikor

76 DOBROVICS, 194–195.

77 1911. évi I. törvénycikk 783. §.

78 1911. évi I. törvénycikk tizenhetedik cím (767–788. §).

79 1911. évi I. törvénycikk 784. §.

80 1931. évi XX. törvénycikk 8. § (1) bekezdés.

81 Az 1896-ban felállított Közigazgatási Bíróság szervezetileg teljesen elkülönült a rendes bíróságoktól, és a bírói személyzete is önálló volt. [1896. évi XXVI. törvénycikk.]

82 Az 1907-ben életre hívott Hatásköri Bíróság szervezetileg szintén elkülönült a rendes bíróságoktól, de önálló bírói személyzete nem volt, a Kúria és a Közigazgatási Bíróság köréből kijelölt bírák működtették azt. [1907. évi LXI. törvénycikk.]

van jogorvoslati lehetőség, de csak az eljárás egyes szakaszaiban jár el külön bíróság, illetőleg az adott ügyszakban eljáró bírakat a rendes bírósághoz kapcsolják, de azon belül szervezetenként elkülönítik.⁸³ Az is érdekes határeset, amikor egy a rendes bíróság szervezetébe tartozó fórumot, adott ügykörben, országos illetékességgel ruháznak fel.⁸⁴

Eme rövidebb bírósági szervezeti bevezető után megállapíthatjuk, hogy a Kartelbíróság *kétségtelenül megfelelt a különbíróság kritériumának*, hiszen a jogviták egy speciális körét utalták a hatáskörébe. Azonban sem szervezetében, sem bírói személyzetében nem különült el a rendes bíróságoktól, hiszen a Kúrián belül kellett megalakítani. Ennek az oka is érthető, szándékosan *alacsony ügyszámmal működő bíróságnak tervezték*. Láthattuk, hogy csak a kiemelt fontosságú, de csekélyebb számú közérdekű pereket utalták a hatáskörébe, a magánérdekű perek a rendes bíróságoknál maradtak [lásd 5.1. pont]. Meglátásom szerint azonban ez a szervezeti megoldás érdemben nem sokban különbözik attól, mint ha különbíróság felállításának kimondása nélkül, kartellügyekben a Kúria kizárólagos illetékességét állapították volna meg. Esetleg azt is kimondva, hogy ezen ügyek elbírálására egy külön tanácsot kell felállítani. Persze a különbíróság kritériumának talán még így is megfelelt volna, hiszen egy speciális ügycsoportot kivesznek a rendes bírói útról és azt egy meghatározott bírói fórumhoz utalják.

A Kartelbíróság szervezeti elhelyezése a közérdekű perben kizárta a jogorvoslat lehetőségét. A Kúria a legmagasabb bírói fórum volt, ha ide telepítik az elsőfokú eljárást, azzal szükségszerűen kizárják a jogorvoslat lehetőségét. Voltak azonban olyan korábbi tervezetek, ahol még kétfokú kartellbíráskodással számoltak, amihez képest a kormány által az országgyűlés elé terjesztett javaslatot visszalépésnek tekintették.⁸⁵ Ez a rendes bíróságok legalább részbeni bevonásával valósulhatott volna meg.

5.3. A Kartelbíróság megalakítása

A Kartelbíróság három hivatásos bíróból és két laikus tagból (ülnekből) állt, vagyis összességében öttagú volt. Elnöki tisztét hivatalból a királyi Kúria elnöke töltötte be, azonban erre a feladatra a másodelnököt vagy a Kúria valamelyik tanácselnökét is kijelölhette. A tagokat az eljáró elnök hívta meg, a két bírói tagot a Kúria elnöke által a testület tanácselnökei és ítélobírói közül összeállított listáról, a két laikus tagot (ülneket) pedig arról a 10 fős listáról, akiket az igazságügy-miniszter a kartellügyekért felelős miniszter által összeállított, legalább 30 szakember nevét tartalmazó jegyzékből háromévenként előre kijelölt.⁸⁶ A laikusok tehát csak bírói képzés szempontjából minősültek annak, egyébként a kartellügyekhez értő szakemberek voltak. A korszakban például a Közigazgatási Bíróság tagjai közé is ki kellett nevezni jelentős közigazgatási gyakorlattal rendelkező személyeket, akiknek nem volt bírói képzésük.⁸⁷

5.4. A Kartelbíróság hatásköre I.: a közérdekű per

A közérdekű per kezdeményezése közigazgatási hatáskör volt, így a kormány és a kartellügyekért felelős miniszter [lásd 4.2. pont], valamint a királyi kincstári jogügyi igazgatóság [lásd 4.3. pont] kapcsán már érintettük a benyújtás szabályait. Hogy a közigazgatásnak mikor kellett működésbe lépnie, azt a kartelltvény már idézett 6. §-a fogalmazta meg: ha egy kartell *„a közgazdaság vagy a közjó érdekét veszélyezteti, különösen ha az áru termelését, forgalmát vagy az áralakulást (...) a gazdasági helyzet által meg nem okolt módon szabályozza.”* De ebből közérdekű kereset csak akkor keletkezhetett, ha a kartell e magatartása *törvénybe, a jó erkölcsbe vagy a köz-*

83 Erre az 1921 és 1932 között működő munkásbiztosítási bíráskodás lehet a legjobb példa. Első fokon is léteztek munkásbiztosítási bíróságok, de azokat szervezetenként a járásbírókba tagolták, fellebbviteli fórumuk viszont már egy országos illetékességgel rendelkező különbíróság, a Munkásbiztosítási Felsőbíróság volt. [1921. évi XXXI. törvénycikk.]

84 1932-ben a Munkásbiztosítási Felsőbíróságot megszüntették, s szintén országos illetékességgel a budapesti királyi ítéletábrá vette át a feladatait. [1932. évi IV. törvénycikk.]

85 DR. KELEMEN Sándor: A megalkotandó kartelbíróság szerepéről. *Kereskedelmi jog. 1931/2., 32–34.*

86 1931. évi XX. törvénycikk 8. §, HARASZTOSI 528.

87 1896. évi XXVI. törvénycikk 5. § (3) bekezdés.

rendbe ütközött,⁸⁸ vagyis a kartellszerződés érvénytelensége merülhetett fel.

A hatáskörök megosztásáról szóló részeknél azonban érintettük, hogy alternatívaként a Kartelbíróóság általános hatáskörrel való felruházása is felmerült, amikor nem csak közérdekű, hanem a magánérdekű perek elbírálását is oda utalták volna [lásd 5.1. pont]. A rendes bíróságok kapcsolódó jogainál látni fogjuk, hogy a közérdekű perek ilyen módon történő elhatárolása *hatásköri és működési problémákat is felvetett*. Így nem véletlen, hogy a kiterjesztett (általános) hatáskörű Kartelbíróóságnak sok híve volt [lásd 5.9. pont].

5.5. A közérdekű perben a Kartelbíróóság által hozható intézkedések

Ha a Kartelbíróóság a közérdekű keresetet megalapozottnak találta, az alábbi három intézkedést hozhatta, amelyeknek kikényszerítésére pénzbírságot is kiszabhatott:⁸⁹

- az alakulat feloszlata és működésének továbbfolytatásától való eltiltás,
- megállapodás vagy határozat végrehajtásától való eltiltás,
- tevékenység vagy magatartás abbahagyására való felszólítás, és további folytatásától való eltiltás.

A törvény szerint az sem volt kizárt, hogy a Kartelbíróóság a felsorolt intézkedéseket együttesen alkalmazza, bár meglátásom szerint ez csak a második kettő együttes alkalmazására volt értelmezhető. Ha egy alakulatot a Kartelbíróóság megszüntetett és a további működéstől eltiltott, ebbe a második kettő is benne foglaltatik. Így a felsorolás a leg súlyosabb intézkedéssel kezdődik.

A Kartelbíróóság eljárása folyamán *ideiglenes intézkedésekre is sor kerülhetett*. Amennyiben a köz-

érdek védelmére sürgős intézkedés volt szükséges, a keresetindításra vonatkozó szabályok szerint (miniszter, jogügyi igazgatóság [lásd 4.2 és 4.3. pont]) a megállapodás vagy határozat végrehajtásától való eltiltást, illetőleg a tevékenység vagy magatartás abbahagyására való felszólítást, és további folytatásától való eltiltást már az eljárás folyamán is lehetett alkalmazni, sőt közérdekű kereset benyújtása nélkül is sor kerülhetett rá.⁹⁰ Ezen ideiglenes intézkedések *hatályon kívül helyezésénél* a Kartelbíróóság nem volt kérelemhez kötve, *azt hivatalból is megtehetette*. Az előző bekezdésben tárgyalt harmadik intézkedési forma (az alakulat feloszlata) ideiglenes intézkedésként nyilvánvalóan nem jöhetett szóba.

A Kartelbíróóság által alkalmazható intézkedések harmadik köre azok ellen irányult, *akik a tiltó határozatait figyelmen kívül hagyták*, s a megtiltott tevékenységet tovább folytatták.⁹¹ Az itt alkalmazott pénzbírságot a törvény *rendbűntetésnek nevezte*. Ezt a hatáskört azonban a törvény az ideiglenes intézkedések elmulasztására nem terjesztette ki, csak a közérdekű per eldöntésekor meghatározott intézkedéseket figyelmen kívül hagyókkal szemben lehetett alkalmazni. Őket a bírói testület rendbűntetésül *újabb pénzbírsággal sújthatta*, és ha erre sem hagyták abba a tevékenységet, akkor a rendbírságot ismételni lehetett. Ha valaki olyan kartellben vett részt, amelyik második rendbírságot is érintett volt, vagy ha valaki újabb közérdekű perben vált érintetté, akkor a Kartelbíróóság *a kereskedéstől, vagy az iparúzástól is eltilthatta*.⁹² Ez súlyosabb szankció a szervezet megszüntetésénél is, hiszen ott az érintett tovább folytathatta gazdasági tevékenységét, csak az együttműködést (a kartellt) kellett megszüntetni. Itt viszont teljes vállalkozási tilalom alá eshetett.

A rendbűntetés összegszerűségének megállapításakor a Kartelbíróóságnak az elért vagy elérni kívánt vagyoni haszon nagyságát és a pénzbírságra ítélt vagyoni viszonyait kellett vizsgálnia, *a kiszabott bírságnak felső határa nem volt*.⁹³

88 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés.

89 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (2) bekezdés 1-3. pont; HARASZTOSI 536.

90 HARASZTOSI 544.; 1931. évi XX. törvénycikk 10. §.

91 1931. évi XX. törvénycikk 14. § (2) bekezdés 3. pont.

92 1931. évi XX. törvénycikk 14. §, utolsó bekezdés.

93 1931. évi XX. törvénycikk 14. § (2) bekezdés.

5.6. A Kartelbíróóság hatásköre II.: a választott bírósági határozat érvénytelenítése

Az eddig tárgyalt közérdekű pereken és az azokban hozható intézkedéseken túl a törvény még egy hatáskört telepített a Kartelbíróósághoz. A kincstári jogügyi igazgatóság a kartellügyekért felelős miniszter utasítására beadott keresetében a választott bíróság határozatának érvénytelenítését is kérhette, ha az jelen törvény (a kartelltörvény) valamely rendelkezésébe ütközött.⁹⁴ Ez azonban egy kicsit nehezen értelmezhető szabály volt.

A választott bíróságokra vonatkozó pontban is érinteni fogjuk [lásd 5.12. pont], hogy azok határozatainak érvénytelenítését az 1911-es polgári perrendtartásban meghatározott esetekben a rendes bíróságoktól a magánfél is kérhette. Ezen érvénytelenségi okok egyike pedig az alábbi volt: „ha az ítélet a törvény szerint meg nem engedett cselekményre kötelez”.⁹⁵ Nem tűnik megalapozatlannak azon álláspont, hogy a kartelltörvényben rögzített megtámadási ok és a polgári perrendtartásból most idézett megtámadási ok között átfedés van, s találunk is olyan rendes bírósági ítéletet, amely a kartelltörvénybe ütközés miatt érvénytelenített választott bírósági határozatot.⁹⁶

5.7. A Kartelbíróóság döntéseinek hierarchikus elsőbbsége

Korábban érintettük, hogy a kartellügyekben három eljáró bírói fórum is lehetett [lásd 5.1. pont], amelyek hatáskörei nem voltak hermetikusan elválasztva. Vagyis előfordulhatott, hogy azonos tartalmú problémát kellett eldönteniük. A működési zavarok elkerülése szükségessé tette, hogy a döntéseik között hierarchiát alakítsanak ki. A törvény ki is mondta, hogy a „A Kartelbíróóság határozata mind a rendes bíróságot, mind a választott bíróságot köti.”⁹⁷ Ez nem is lehetett másként, mert a Kartelbíróóság közérdekű ügyekben döntött, a másik két bírói fórum pedig magánérdekű ügyekben. A közérdek és a magánérdek között pedig hierarchia áll fenn [lásd 1.1. pont].

5.8. A rendes bíróságok és a választott bíróságok által (a miniszternél) kezdeményezett közérdekű kereset

Ez a téma éppen egy jó példa az előző pontban általánosságban érintett hatásköri átfedésre. Ugyanis a közérdekű kereset tárgyát képező tartalmi elemek – a kartellszerződés törvénybe, jó erkölcsbe ütközése stb. – a magánfelek által indított eljárásban is látókörbé kerülhettek. Ha nem kartellszerződésről volt szó, hanem bármilyen egyéb szerződésről, az érvénytelenségi okot a rendes bíróság vagy a választott bíróság állapította meg. Kartellügyekben azonban, mint már tárgyaltuk, ennek a kérdésnek az eldöntését a Kartelbíróóság hatáskörébe utalták [lásd 5.4. pont]. De ez nem zárta ki annak lehetőségét, hogy egy magánérdekű kartellperben mégis ilyen kérdés kerüljön a rendes vagy a választott bíróság látókörébe. Ebben az esetben az érintett bíróságnak az eljárást fel kellett függesztenie, s a kartellügyekért felelős miniszternél kérni a közérdekű kereset benyújtását.⁹⁸ Ha a miniszter ezt megtette, akkor az ügy megfelelően haladt tovább. A Kartelbíróóság meghozta a döntését, a rendes, illetőleg választott bíróság pedig ehhez igazodva döntött az ügy többi részében.

Csakhogy a közérdekű kereset benyújtása minden esetben a kartellügyekért felelős miniszter egyéni mérlegelésétől függött, kötelezettsége ebben az esetben sem volt rá. Mi történjék akkor, ha a miniszter nem nyújt be közérdekű keresetet? Ezt a téma fontossága miatt önálló pontban tárgyaljuk meg.

5.9. A rendes és választott bíróságok hatásköre, ha a miniszter kezdeményezésükre nem nyújt be közérdekű keresetet

Ha a miniszter a bíróság kezdeményezésére nem nyújtott be közérdekű keresetet, az ügy elvileg két módon haladhatott tovább. A helyzetet értelmezhetjük úgy, hogy a Kartelbíróóság kizárólagos hatás-

94 1931. évi XX. törvénycikk 13. § (2) bekezdés.

95 1911. évi I. törvénycikk 784. § (1) bekezdés 7. pont.

96 HARASZTOSI, 539.

97 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (1) bekezdés.

98 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.

köre érvényesül, s ha az nem állapítja meg a szerződés érvénytelenségét, ezt rajta kívül más nem is teheti. Vagyis a rendes vagy választott bíróságnak úgy kell az eljárást folytatnia, hogy a kartellszerződést hatályban lévőnek tekinti.

A másik lehetőség, hogy a Kartelbíróság döntésének hiányában felhatalmazzuk a rendes, illetőleg választott bíróságot, hogy adott esetben a kartellszerződés érvénytelenségéről is döntsön.

Érzésem szerint mindkét útnak vannak hátulütői. A kartellügyekért felelős miniszter vajon benyújt-e minden megalapozott ügyben közérdekű kereset? Az elutasítást értelmezhetjük-e úgy, hogy a kezdeményezést egyértelműen megalapozatlannak tartotta, s így véleményt nyilvánított az érvényesség kérdésében? Ez a gondolatmenet már azért is sántít, mert a miniszter nyilatkozni sem volt köteles. Alapvető elvi probléma az is, hogy a közigazgatási szerv döntése kötné a bíróságot. Hiszen a közérdekű kereset benyújtásának mellőzése tartalmában megegyezne a szerződés érvényesség nyilvánításával.

A második (a másik) út, ha a rendes, illetőleg választott bíróságnak ebben az esetben megengedjük, hogy a kartellszerződés érvénytelenségéről is döntsön. Ekkor viszont párhuzamos hatáskörök keletkeznek. Elvileg a Kartelbíróságnak a kapcsolódó tárgyú döntése kötné a rendes, illetőleg a választott bíróságot [lásd 5.7. pont], ennek hiányában azonban a hierarchiában alsóbb szintre sorolt bíróságot ruházzuk fel önálló döntési kompetenciával.

A törvény az utóbbi megoldást választotta, ha a miniszter nem nyilatkozott, a megkeresést követő 30 nap elteltével a rendes, illetőleg választott bíróság az eljárást folytathatta, és a szerződés érvényességéről is dönthetett.⁹⁹ A hatásköri átfedés azonban rossz megoldás volt, *bármennyire is az volt a cél, hogy ne terheljék túl a Kartelbíróságot, legalább a rendes, illetőleg választott bíróságok megkereséseit közvetlenül elé kellett volna utalni.*

5.10. A rendes bíróságok rendbüntetési jogai

A Kartelbíróság kapcsán már érintettük a rendbüntetési jogosítványt, amellyel akkor élhetett, ha döntését a felek figyelmen kívül hagyták, vagyis azt nem hajtották végre [lásd 5.5. pont]. A rendbüntetés másik két esetét a közigazgatási hatáskörébe tartozó ügyekben elkövetett mulasztásokért lehetett kironi, nevesítve:

- ha valaki a kartellszerződés bemutatási kötelezettségét¹⁰⁰ [lásd 4.2. pont] elmulasztotta, illetőleg
- ha a kartellügyekért felelős miniszter adatgyűjtését¹⁰¹ akadályozták.

A rendbüntetés összegszerűsége is megegyezett a Kartelbíróságnál említettel, vagyis annak nem volt felső határa¹⁰² [lásd 5.5. pont]. A közigazgatási és bírói hatáskörök megosztásáról szóló pontnál említettem, hogy a törvény több esetben a bírósághoz sorolt olyan hatásköröket is, amelyeket tehetett volna a közigazgatáshoz is [lásd 3.2. pont]. Erre ez volt az egyik példa, ugyanis a közigazgatási tevékenység körébe tartozó szabályok megsértéséért a törvény a bírságolást bírói hatáskörbe utalta.¹⁰³ Az előző bekezdésben említett esetekben ugyanis a rendbüntetésként szolgáló pénzbírság kiszabására a királyi törvényszékek voltak jogosultak. A megszokott eljárás az lenne, hogy a közigazgatási hatáskörbe tartozó normák megsértéséért maga a közigazgatási hatóság szabja ki a bírságot.

5.11. A rendes bíróságok egyéb közreműködése a kartellügyekben

A bírói hatáskörök megosztásáról szóló bevezető pontban érintettük [lásd 5.1. pont], hogy a Kartelbírósághoz magánszemélyek nem nyújthattak be

99 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.

100 1931. évi XX. törvénycikk 1. §.

101 1931. évi XX. törvénycikk 6. § (1) bekezdés, 1. pont.

102 „[a] pénzbírság kiszabásában figyelembe kell venni a cselekménnyel elért vagy elérni kívánt vagyoni haszon nagyságát és a pénzbírságra ítéltnek vagyoni viszonyait; a pénzbírság összege egyéb korlátozás alá nem esik” [1931. évi XX. törvénycikk 14. § (2) bekezdés].

103 1931. évi XX. törvénycikk 14. § (1) bekezdés, 1–2. pont.

keresetet. A törvényhozó úgy döntött, hogy erre a különbírószágra csak a nagyobb jelentőségű, ún. közérdekű pereket terhel, így a *magánszemélyek kartellekkel kapcsolatos sérelmeinek orvoslását továbbra is a rendes bíróságok előtt érvényesíthették*. A továbbra is megjegyzést azért kell hozzátennünk, mert valójában a rendes bíróságok a kartellekkel összefüggő jogvitákkal már a kartelltörvény előtt is foglalkozhattak. A kartelleket szerződések hozták létre, a *szerződészettségéből eredő vagy a szerződés érvényessége feletti jogviták pedig a kartelltörvény nélkül is bíróság elé voltak vihetők*.

A kötbér a szerződés egyik biztosítéka, ha valaki szerződést szeg, kötbért kell fizetnie. Az a kartelltag, aki a kartell szabályrendszerét megsérti, szerződészettséget követ el.

Az 1931-es kartelltörvény lényegében hatásköröket vont el a rendes bíróságoktól, mert amit a közérdekű per körébe sorolt, s így az újonnan felállított Kartelbírószághoz utalt, azt elvonta a rendes bíróságok hatásköréből. De ez csak a kartellszerződések közérdeksértő voltának megállapítására vonatkozott, ami alapvetően a szerződés érvényessége vagy érvénytelensége feletti döntést jelentette. Ha a kartellszerződést nem nyilvánították érvénytelenné, a belőlük eredő minden jogvita elbírálása a rendes, illetőleg választott bíróságok kompetenciájában maradt. Ezek a kartell, a kartelltag, illetőleg külső érintett személyek között keletkezett jogvitákat jelentették.

5.12. A választott bíróságok

A választott bíróságok felállításával a kartellek a rendes bíróságokhoz tartozó hatásköröket ruházhattak át a maguk szervezte igazságszolgáltató fórumokra. Felállításuk nem volt kötelező, hiszen a rendes bíróságok ellátták a szükséges igazságszol-

gáltatási feladatokat, de a legtöbb kartellszerződés megtette azt.

Ha az eljárása során a kartellszerződés közérdeket sértő voltának megállapítása került a látókörébe és a miniszterhez, a közérdekű per indítása végett elküldött megkeresés eredménytelen volt, ugyanúgy dönthetett ebben a kérdésben is, mint a rendes bíróság [lásd 5.8. és 5.9. pont].

Kivételt jelentett a rendes bíróságok rendbírósági jogosítványa [lásd 5.10. pont], ezt a kartelltörvény kifejezetten az ő hatáskörükbe utalta, itt választott bíróság nem járhatott el helyettük.

Korábban már érintettük [lásd 5.1. pont], hogy a választott bíróságok döntései a rendes bíróság előtt már a kartelltörvény előtt is megtámadhatók voltak,¹⁰⁴ de a Kartelbírószág hatáskörét erre is kiterjesztették. A Kartelbírószág ítélete elsőbbséget élvezett, de ha nem járt el, akkor a rendes bíróság kompetenciája feléledt [lásd 5.9. pont].

Az 1931. XX. törvénycikk azonban a választott bírói eljárás kapcsán néhány kiegészítő szigoritást is bevezetett. Ez azt sugallhatja, hogy a jogalkotó ezekben az ügyekben kissé bizalmatlanabb volt, úgy érezhette, hogy a kartellügyi választott bírói eljárásokban több visszasság fordulhat elő. A Kartelbizottságban nevesítve is napirendre került, hogy már az 1923-as versenytörvény¹⁰⁵ alapján létrehozott választott bíróságok is a kialakult bírói gyakorlattal elmentéses döntéseket hoztak.¹⁰⁶ Talán ezek az impulzusok lehettek azok, amelyek a jogalkotót a gazdasági verseny területén alakult választott bíróságokkal szemben bizalmatlanabbá tették.

Kartellügyekben a választott bírói ítéletek végrehajthatóságára speciális szabályokat állapítottak meg, azokat ugyanis kötelező volt a kincstári jogügyi igazgatóságnak megküldeni, s a megküldést követő 15 napon belül nem kerülhetett sor a végrehajtásukra.

104 1911. évi I. törvénycikk 784. §.

105 1923. évi V. törvénycikk a tisztességtelen versenyről.

106 „Ami a kérdésnek a lényegét illeti, legyen szabad utalnom arra, hogy ez az intézkedés messze eltávolodott a jognak, még pedig a régi hogy úgy mondjam római jognak az igazságot és méltányosságot szem előtt tartó elveitől, mert hiszem, ha a modern jogfejlődést tekintjük, a kereskedelmi jog egyik mellékágának tekinthető területen, mégpedig a tisztességtelen versenyről szóló törvény alapján kialakult gyakorlat olyan határozatokat produkált, melyek élesen szemben álltak a modern jogelvekkel. Legyen szabad rámutatnom, hogy 1927-ben a Kereskedelmi és Iparkamara választott bíróságának egyik határozata kimondja, hogy üzleti versenyben a versenytárs tönkretételét is meg lehet engedni. A másik elv úgy szól, hogy jogos, ha a tőkeerősebb vállalkozó gyengébb versenytársát megfosztja a vevőkörétől és tönkre teszi. Ezek az elvek olyanok, amelyek a magyar jogfelfogással nem egyeztethetőek össze, és én kétlem, hogy ezeket az elveket a magyar bíróságok magukévá tennék.” [Dr. Serly Antal királyi kincstári főügyész-helyettes hozzászólása a Kartelbizottság 1933. október 20. ülésén. (Lásd az ülés jegyzőkönyvének 19–20. oldalán. MNL K-184 1933, tételszám: 41, alapszám: 31.960.)]

A törvény ezen túl semmissé nyilvánította az olyan megállapodásokat, amelyek előzetesen letétbe helyezett pénzzseggel a választott bíróság marasztalását a bíróság megkerülésével is végrehajthatóvá tette.¹⁰⁷

5.13. A Közigazgatási Bíróság kartellügyekbe történő bevonása

A közigazgatási és a bírói szervek közötti hatásköri megosztás kapcsán érintettük, hogy az érdemi döntések bírói hatáskörbe tartoztak, a közigazgatási szervek csak addig is létező szankciókat (közszállításból való kizárás, vámtarifák módosítása) érvényesíthettek. A Közigazgatási Bíróság akkor kerül látókörbe, amikor érdemi döntések közigazgatási hatáskörben születnek, s ezeknek törvényességi vizsgálata lesz a feladat. Ilyen eset 1936-ban jelent meg, amikor az iparigazolvány vagy más, a működéshez szükséges hatósági engedélyek visszavonása bírói hatáskörből a közigazgatáshoz került [lásd 3.2. és 4.2. pont]. Itt meg is nyitották az utat a Közigazgatási Bírósághoz benyújtandó panasz előtt.¹⁰⁸

6. Konklúzió

6.1. Az 1931-es magyar kartellörvény értékelése

Érintettem, hogy *a polgári átalakulást követően a szerződési szabadság a magánjog egyik legfontosabb alapelvevé vált*. A kartellszerződésekbe történő állami beavatkozáshoz így komoly indok kellett, amire 1931-re érett meg a helyzet [lásd 1.1. pont]. A törvénynek az a módszere, miszerint *nem állapított meg általános tilalmat a kartellekre, hanem azoknak csak a „közgazdaságra és közjóra” veszélyes tevékenységét tiltotta*, a korabeli európai szabályozással összhangban állt.

A kartellfelügyelet *szervezeti felépítését sem illethetem különösebb kritikával*. Közigazgatási és bírói szervek is részt kaptak benne, s új, kifejezetten erre a feladatra felállított szerveket is találunk [lásd 3.1. pont]. A szervezetten belül az egyes kartellfelügyeleti szervek jogállásával kapcsolatban azonban már

voltak kritikát. *A Kartelbizottság közigazgatási hierarchiába történő „integrálására” vonatkozó kormánytörekvést negatívan ítélt meg*. A törekvés végeredménye azonban nem okozott olyan súlyos helyzetet, amely a Kartelbizottság működését komolyan befolyásolta volna [lásd 4.4. pont]. A másik említésre érdemes szervezeti problémaként a kartellügyekre létrehozott különbíróság egyfokú voltát lehet megemlíteni [lásd 5.2. pont], vagyis hogy a döntései ellen nem volt lehetőség jogorvoslatra. Ezt sem lehet azonban erős kritika tárgyává tenni, hiszen ebben az időszakban az egyfokú különbíróságok még nem voltak egyediek, s nyolc évvel korábban Németországban is hasonló szervezetet hoztak létre.

A hatáskörök vizsgálatánál az egyik leglényegesebb kérdés a közigazgatási és bírói szervek közötti hatásköri megosztás volt. Az 1931-es magyar kartell-törvényt érték kritikák, hogy a közigazgatás számára a szükségesnél nagyobb súlyt biztosított. A közigazgatási és az igazságszolgáltatási szervek közötti hatásköri megosztást azonban úgy értékeltem, hogy a bírói szerveknek megfelelő kompetenciákat biztosított [lásd 3.2. pont]. Kritikával csak a közigazgatási szerveken belüli hatásköri megosztást illetem [lásd 4.5. pont]. A kormánynak és a kartellügyekért felelős miniszternek volt néhány „természetes” hatáskörre, amelyek az általános gazdaságpolitikával összefüggő kérdéseket érintették. Az adókedvezmények vagy a vámtarifák megállapítása az államháztartás lényegi elemeit képezték, így a kartellekkel szembeni alkalmazásukat sem lehetett a kormány hatásköréből kivenni [lásd 4.1. pont].

Ugyanakkor *a közérdeket sértő kartellszerződésekkel szembeni fellépést már nyugodtabb szívvel sorolhattuk volna a független (autonóm) államigazgatási szervek hatáskörébe* [lásd 4.5. pont]. Értve ez alatt a Kartelbizottságot, s a hatáskörök szempontjából azt, hogy a közérdekű keresetek benyújtását célszerűbb lett volna az ő hatáskörébe helyezni, mintsem a kartellügyekért felelős miniszterébe [lásd 4.2. pont]. A közérdeket sértő magánjogi jogviszonyok felszámolása ugyanis nem lehet függvénye az általános kormányzati politika irányvonalának.

Alapvetően eljárási, de mégis a hatáskörrel összefüggő kérdés volt, hogy ki jogosult közérdekű keresetet benyújtani. A magyar szabályozás legfonto-

107 „A feleknek olyan megállapodása, amely szerint a választott bíróság ítéletét a marasztalás összegének előzetes letétele útján bíróságon kívül is végrehajthatni lehet, semmis.” [1931. évi XX. törvénycikk 13. § (4) bekezdés].

108 7450/1936. ME. sz. rendelet 3. §, utolsó bekezdés.

sabb mintáját jelentő német kartellrendtartás nem állított fel korlátokat, vagyis magános felek is kezdeményezhették a Kartelbíróóság előtti eljárást. A magyar törvény azonban ennek lehetőségét kizárta, közérdekű kereset benyújtására csak a kartellügyekért felelős minisztert hatalmazta fel [lásd 4.2. pont]. Ha ennek újra felidézzük a tartalmát, miszerint akkor nyújtható be közérdekű kereset, ha a kartellszerződés „a törvénybe, a jóerkölcsbe vagy a közrendbe ütközik”¹⁰⁹, megállapíthatjuk, hogy ezek a szerződés érvénytelenségének általános magánjogi szabályai voltak. Vagyis a közérdekű kereset [lásd 4.2. pont] s az erre induló közérdekű per [lásd 5.4. pont] alapvetően a kartellszerződés érvényessége felett döntött. Nem alaptalan kérdés, hogy például a kartelltagokat ebből miért zárták ki. Amíg a tárgyaló 1931-es kartelltörvény nem lépett hatályba, a rendes, illetőleg választott bíróságoknak általános hatáskörük volt a kartellszerződések esetleges érvénytelenségének megállapítására. A kartelltörvény azonban főszabályként elzárta a lehetőséget azelőtt, hogy a kartellben érintettek a kartellszerződés érvénytelenségének megállapítását kérvényezték.

A tényleges képhez persze az is hozzátartozik, hogy ha rendes, illetőleg választott bíróság előtt került szóba a kartellszerződés érvénytelenségének megállapítása, ő is eljárhatott az ügyben, ha a kartellügyekért felelős miniszter nem nyújtott be közérdekű keresetet¹¹⁰ [lásd 4.2. pont]. A joggyakorlat pedig azt mutatja, hogy a rendes bíróságok döntöttek is a Kartelbíróóság hatáskörébe tartozó ügyekben, ami viszont azt a kérdést veti fel, hogy mi szükség volt a korábbi szabályokat megbonyolítani. A kartelltörvény hatálybalépése előtt a rendes, illetőleg választott bíróságok dönthettek a kartellszerződés érvénytelenségéről, 1931-ben azonban ezt a hatáskörüket elvonták. Mindezt azonban úgy tették meg, hogy ha a kartellügyekre felállított különbíróóság nem jár el, akkor a rendes, illetőleg választott bíróságok ezt megtehették. Mivel a Kartelbíróóság nagyon kevés ügyben járt el, valójában a régi el-

járási rend élt tovább, az esetek nagy többségében a Kartelbíróóság hatáskörébe átutalt ügyekben is a rendes, illetőleg választott bíróságok döntöttek. A kartellfelügyelet terén 1931-ben felállított új bírói szervekről tehát összességében azt állapíthatjuk meg, hogy *jelentősebb közreműködést nem gyakoroltak*.

A közigazgatási szervezet másik jelentős szerve, a Kartelbizottság azonban *aktívabb tevékenységet fejtett ki*. A Kartelbizottság véleményét a kartellügyekért felelős miniszter is lényegesen többször kérte ki, mint ahány közérdekű keresetet nyújtott be. Megállapítottuk, hogy a testületnek a közigazgatási hierarchiába való betagozására voltak törekvések, de ezek számottevő sikerrel nem jártak [lásd 4.4. pont], így az megmaradt a mai „autonóm államigazgatási szervek” előképének. Aktivitását tekintve lényegesen több ügyben adott szakvéleményt, mint ahány kartelbíróósági döntés született. Persze azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a Kartelbizottság hivatalból is eljárhatott, vagyis szakvéleményének kiadása nem volt valamiféle kérelemhez kötve.

A Kartelbizottság joggyakorlata pedig azt mutatja, hogy sok ügyben és komoly hatású szakvéleményeket is kiadott. Bár döntései csak tanácsadó jellegűek voltak [lásd 4.5. pont], azok érvényesülése mégsem maradt el. Láthattuk, hogy a rendes bíróságok is kértek szakvéleményeket tőle, vagyis az érdemi bírói döntésekre is kihatott a tevékenysége. Emellett maguk a kartellek is élénk figyelemmel kísérték a kartelbizottsági joggyakorlatot, hiszen ez volt a leghitelesebb tájékozási pont a kartellek körüli jogértelmezésben. Érintettük ugyanis, hogy alapvetően nem tény-, hanem jogértelmezési kérdéseken folytak a viták. A kartellszerződések lefektették az áruk előállítására, forgalmára, illetőleg árára vonatkozó szabályokat, az eldöntendő kérdés az volt, hogy ez a gazdasági helyzet által még megokolt vagy már a meg nem okolt kategóriába tartozott. Közjogilag a Kartelbíróóságnak nagyobb volt a súlya, de az iránymutatások számában lényegi különbségek voltak a Kartelbizottság javára.

109 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés.

110 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.

Varga Norbert*

Kartel-eljárásjog szabályozása és gyakorlata, különös tekintettel a Kartelbíróság működésére**

A Kartelbíróság üléseinek helyt adó Magyar Királyi Kúria épülete (ma Néprajzi Múzeum).

Abstract

The cases and regulations of the so-called legal actions of general interest in connection to the cartels were introduced by the 20th Act of 1931 after the economic crisis attention to the cartel regulations in Europe. According to the literary sources, the cartel settlement procedure was defined as a special part of procedural law, and as such, regulated it in order to achieve common good and in the interest of public economics. In my paper, I aim to describe the procedure of Cartel Court by also analysing the remaining legal examples. This codification as very important in Hungarian economy life after the turn of the century, the economic changes started processes in both the field of legal life and legal sciences, and as a result of this, a demand arose to legally codify any rules in connection to cartels. The foundations of these were found in private law, especially in the regulations of the commercial law, which could be further elaborated upon and lead to a development of the regulations on the annulment of contracts in connection to dishonourable business competition. Beyond the creation of the technical legal regulations, the establishment of certain judicatory institutions was inevitable in order to enforce these. This is how the Cartel Court and the Cartel Committee became one of the most decisive legal institutions in economic life up until the middle of the 20th century.

1. Bevezetés

A kartelekkel kapcsolatos ügynevezett közérdekű per eseteit és szabályait az 1931. évi XX. tc. vezette be. A szakirodalomban a kartelljog különös részeként definiált eljárásjog alapvetően a közjó és a közgazdaság érdekében szabályozta az alaki jogot.¹ A kartellfelügyeleti szervek eljárása tartozott e jogterülethez, amelynek gyakorlásában az állam végrehajtó szervei közül a kormány, az illetékes minisztériumok, a Magyar Királyi Jogügyigazgatóság, a Kartelbizottság és az Árelemző Bizottság; míg az igazságszolgáltatási szervek közül a rendes bíróságok, a választott bíróságok és a Kartelbíróság vett részt.² Jelen tanulmány keretében alapvetően a Kar-

telbizottság és a Kartelbíróság eljárásjogára vonatkozó rendelkezéseket kívánom bemutatni a hozzá kapcsolódó fennmaradt jogesetek rövid ismertetése mellett.

2. A közjó és a közérdek védelme

A törvény hatálybalépését követően került felállításra a Kartelbíróság, amelyet a földművelésügyi miniszter a következőkkel indokolt. A „kartel ellen hozandó rendszabályok legtöbbször miképpen alkalmazása birói mérlegelés tárgyát képezi, s ezért [...] a kar-

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék.

** Jelen kutatás a GVH által nyújtott támogatás keretében valósult meg.

1 HARASZTOSI KIRÁLY Ferenc: A kartel. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936, 510.

2 A kartell törvény és a Kartelbizottság teljesíteni fogják hivatásukat. Kartel Szemle, 1. évf. 1. sz., 1., Összhangot kell teremteni a Kartelbizottság és az Árelemző Bizottság munkája között. Kartel Szemle, 1. évf. 1. sz., 1-2.

telljog judicaturája legjobban egy külön kartell bíróság által” biztosítható.³

Abban az esetben, ha egy megállapodás vagy határozat ez előbb említett törvény 1. §-ának hatálya alá esett, akkor az illetékes miniszter utasítása alapján a Magyar Királyi Jogügyigazgatóság a Kartellbíróságnál keresetet nyújthatott be.⁴ A rendelkezés által érintett megállapodás kapcsán felmerült, hogy milyen magatartás tartozott a kartelltörvény hatálya alá.⁵

A gyakorlat által vált ténylegesen értelmezhetővé a jogszabály fentebbi rendelkezése. A Kartellbíróság megvizsgálta egy olyan megállapodást, amely a tűzifa, a szén, a kokszt és a kovácskő beszerzésére, továbbadására, eladási árára és annak feltételeire vonatkozott, valamint az elszámolásra és a kölcsönös vevővédelemre tartalmazott szabályokat. A Kartellbíróság értelmezte a kartelltörvény 1. §-át és megállapította, hogy az alperes tevékenysége nem irányult a cselekmények alkalmoszerű szabályozására, „hanem huzamosabb időre határozta meg az alperesek üzleti körben követendő magatartását.” A megállapodás célja az volt, hogy az „árura vonatkozóan a forgalom és az áralakítás tekintetében, a gazdasági élet két önálló ala-

nya közt” a gazdasági versenyt szabályozza.⁶ A Kartellbíróság ítéletében kimondta, hogy az „ilyen megállapodás pedig annak személyi, gazdasági és területi mértékére tekintet nélkül a kartelltörvény 1. §-ának hatálya alá esik.”⁷

A közjó és a közérdek fogalmának meghatározása szintén foglalkoztatta a Kartellfelügyeleti szerveket. Harasztosi Király Ferenc szerint az „államnak külön kartellközjogról kell gondoskodnia, amely biztosítja a gazdasági élet kartellharcainak a közgazdaság és a közjó érdekei veszélyeztetése nélkül és a megengedett korlátokon belül maradó lefolytatását”.⁸

E tekintetben ki kell emelni a Kartellbizottság első számú elvi határozatát (az üzleti elszigetelés, bojkott vagy kizárás tárgyában).⁹ Ez a határozat – hivatkozva a kartelltörvény 6. §-ára – kimondta, hogy a közjával és a közgazdasággal ellentétben állónak tartja, „ha az elszigetelés nemcsak gazdaságilag megokolt hátrányokkal sújtja a felet, hanem egyenesen gazdasági existenciája megsemmisítésére alkalmas.”¹⁰ Ezzel kapcsolatban a Kartellbizottság az elszigetelés kikötését tartalmazó kartellszerződések érvényességét vizsgálta. A Kartellbizottság csak akkor tartotta elfogadhatónak alkalmazását, ha annak „különösen sú-

-
- 3 A földművelésügyi miniszter állásfoglalása (57749/29 sz. VIII-3.). Kartellbizottsági anyagok a Magyar Nemzeti Levéltárban a Földművelésügyi Minisztérium („FM”) anyagai között található a következő jelzet alatt: Magyar Nemzeti Levéltár („MNL”) K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 30061., iktatókönyvi szám: 35309. KELEMEN Sándor: A megalkotandó kartellbíróság szerepéről. Kereskedelmi Jog, 1931, 28. évf. 2. sz., 32–34., A Kurián ma megalakult a kartellbíróság. Budapesti Hírlap, 1932. március 6., 17.
 - 4 1931: XX. törvénycikk a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról („kartelltörvény”). 1. §: A fentebb idézett jogszabály a következőt mondta ki a kartellszerződésekkel kapcsolatban. „Az olyan megállapodás vagy határozat, amely árura vonatkozóan a termelés, a forgalom vagy az áralakulás tekintetében, vagy egyébként a gazdasági versenyt korlátozó vagy a versenyt más módon szabályozó kötelezettséget alapít meg (kartell és más hasonló célú jogviszony), csak úgy érvényes, ha írásba foglalták. Ugyanez áll az eredeti megállapodást vagy határozatot kiegészítő vagy módosító ilyen megállapodásra és határozatra is.” Lásd az 5381/1931. M. E. rendelet 1–2. §-ait. Kiveszi a törvény hatálya alól a bankkartellt és a biztosítási kartellt. A Bizottság megállapította, hogy a fuvarozási kartell sem tartozott a törvény hatálya alá. MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488. A kartellek szabályozásának előzményéhez lásd a földművelésügyi miniszter állásfoglalását (57749/29 sz. VIII-3.), amelyet az igazságügy-miniszter kért. MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 30061., iktatókönyvi szám: 35309.
 - 5 Sajnos a Kartellbíróság anyaga megsemmisült az Magyar Nemzeti Levéltárban az igazságügy-miniszteri anyagok többségével együtt, amelynek következtében a korabeli másodlagos források által ismertetett bírósági, különösen kartellbírósági határozatok kerülnek feldolgozásra jelen tanulmány keretében. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a pályázatban résztvevő dr. Pétervári Máté doktorandusznak és Krusóczki Bence joghallgatónak forrásgyűjtő munkájukért. A Kartellbizottság nem találta aggályosnak a Vágó Testvérek r. t. és a Magyar Keményfaipari r. t. kartell-megállapodását, és nem látta szükségesnek a kilátásba helyezett represszáliák végrehajtását a Dunavölgyi r. t. és társai ellen indított bírságolási ügyben, a „szóbanlévő gyárak igen csekély termelésénél fogva”. MNL. K-184. 1937, tételszám: 41., alapszám: 86293., iktatókönyvi szám: 86293. Lásd Kuncz Ödön érvelését szakvéleményében: MNL. K-184. 1937, tételszám: 41., alapszám: 86293., iktatókönyvi szám: 86293.
 - 6 Kartellbíróság P. IV. 5261/1932. Közli: RANSCHBURG Nándor: A kartelltörvény joggyakorlata és annak alapján az 1932. év óta kibocsátott rendeletek az Árelemző Bizottságról, a kartellilletékről és a márkacikkek ármegállapodásairól. Szerző kiadása, Budapest, 1935, 35. A Kúria-ítélet ismertetése: Széjlegyzetek egy kartellbírósági ítélethez. A Kartell. III. évf. 2. sz., 6–7. A kartelltörvény hatályának értelmezéséhez: MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.
 - 7 Kartellbíróság P. IV. 5261/1932. In: RANSCHBURG (7. lj.) 35. Hasonlóképp döntött a Kúria egy rókaprém eladása kapcsán az ár fenntartása érdekében kötött megállapodás megvizsgálását követően. Lásd: Kúria P. IV. 3065/1933-22. Uo., 36–37. A Budapesti Királyi Ítéltábla a P. IV. 920/1933/9. számú ítéletében pont az ellenkezőt mondta ki két fehérneműgyár megállapodása ügyében, mert az nem tartalmazott olyan rendelkezést, ami az áremelésre vagy árfenntartásra nézve kölcsönös kövezettséget állapított volna meg. Uo., 35.
 - 8 HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 512. Az ún. kartellbüntetőjoggal és a kartell-pénzügyi joggal kapcsolatos szabályokkal csak érintőlegesen kívánok foglalkozni e tanulmányban. A témához lásd: A gazdasági versen szabadságát korlátozó megállapodásokról (kartellekről) szóló törvényjavaslat vitája az Országos Ipartanács állandó bizottságában. Hellas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1930.
 - 9 MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488. Lásd a földművelésügyi miniszter 1933. november 27-én kelt levelét a kereskedelmi miniszternek, amelyben tájékoztatta az elvi határozatról.
 - 10 A Kartellbizottság ezt esetről esetre kívánta elbírálni. RANSCHBURG, (7. lj.) 47. A törvény e szakaszának értelmezésével foglalkozott a Kartellbizottság is. Hivatkozott az előadó a német kartelltörvény vonatkozó rendelkezésére. MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.

lyos és közszempontból is helytálló indokai” voltak.¹¹ A Kartelbizottság szerint a „hangsúly nem annyira a magánérdeken van, mint a közérdeken” a törvényben.¹² A bizottság hivatkozott az 1923. évi V. törvénycikk indokolására is. „Az erkölcs kategorikus inperatívjának érvényesülnie kell a kereskedelem és az ipar terén lezajló küzdelemben is, ha nem akarjuk az egyéni önzést teljesen rászabáditani a forgalomra”.¹³ A tisztességes verseny és a kartellszabályozás kapcsán egyaránt tiszteletben kell tartani a közjót.¹⁴ A Kúria a IV. P. 4936/1927. számú határozatában kimondta, hogy semmis az a szerződés, amely a közérdekkel ellentétes és jó erkölcsbe ütközik.¹⁵

3. A közérdekű per

A közérdek és a közjó védelme érdekében indított per, az ún. közérdekű per alatt értették a kereskedelmi miniszter utasítása következtében a Jogügyigazgatóság által benyújtott kereset alapján megindított eljárást, amely irányulhatott a kartell felosztatására, működésének további folytatásától való eltiltásra; a kartellmegállapodás vagy határozat végrehajtásától való eltiltásra; a rendes vagy választott bíróság előtt zajló per felfüggesztése mellett annak megállapítására, hogy a kartell működése közrendbe ütközik-e vagy sem és a választott bírósági ítéletek érvénytelenítésére.¹⁶

Általánosságban kijelenthető, hogy a közérdekű keresetet akkor lehetett benyújtani, ha állami beavatkozás szükségesnek mutatkozott. A törvény ismertetett felsorolása nem taxatív, hiszen az előbb hivatkozott törvény 7. §-a további eseteket sorolt fel, amelyek a közérdekű keresetindításra okot szolgáltatottak. E körbe többnyire olyan esetek tartoztak,

amelyek magánérdekűek voltak, és amelyek kapcsán a tisztességtelen versenyről szóló törvény megsértése végett a rendes bíróságok vagy a kamarai választott bíróságok ítélkeztek a törvény hatálybalépését követően. Ide kellett sorolni a bojkott és az áron alul történő értékesítés miatt indított eljárásokat is.¹⁷ Kérdésként merül fel, hogy tisztán azért, mert ezek a cselekmények törvénybe ütköztek, közérdekű kereset tárgyává tehető-e, vagy további feltétel, hogy a közérdek megsértését is magába foglalja a vitatott cselekmény. Ez azért lényeges kérdés, mert a közérdeket nem veszélyeztető versenyjogi perekben a rendes bíróságok jártak el.

Véleményem szerint kiindulva a normaszöveg értelmezéséből a törvénysértés és a jó erkölcs sérelme mellett szükség volt a közérdek megsértésére is ahhoz, hogy egy ügyben közérdekű keresetet lehessen benyújtani a Kartelbíróhoz.¹⁸ Egyetértek ezért Ranschburg Nándor azon megállapításával, miszerint a közérdekű kereset elnevezés már kizárta a magánindítvány lehetőségét. Ez azt jelentette, hogy a törvény és a jó erkölcs megsértése mellett a közérdek sérelmét is vizsgálni kellett. Erre alapítva kellett a miniszternek a Jogügyigazgatóságnál a keresetet benyújtani.¹⁹

A keresetben a következőt kérhette a miniszter. A bíróság oszlassa fel a tilalmazott megállapodás vagy határozat alapján létrejött kartelt és tiltsa el működésének további folytatásától pénzbírság terhe mellett. Továbbá indítványozhatta a megállapodás vagy határozat végrehajtásának betiltását is.²⁰ A kartell törvény által bevezetett közérdekű kereset megindítását bármely hatóság vagy magánfél kezdeményezhette a kereskedelmi miniszternél a rendelkezésre álló bizonyítékok előterjesztésével.²¹ A mi-

11 MNL. K-184. 1933. tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.

12 MNL. K-184. 1933. tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.

13 MNL. K-184. 1933. tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.

14 SZEGŐ Izó: A tisztességtelen verseny. (Az 1923. évi és az 1933. évi XVII. t-c. magyarzata.) A szerző saját kiadása, Budapest, 1936, 34–36.

15 MNL. K-184. 1933. tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.

16 HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 512., DOBROVICS Károly: Kartelismeretek. „Monopol” Könyvkiadó Vállalat Kiadása, Budapest, 1937, 126.

17 A bojkott kartelljogi megítéléséhez lásd: MNL. K-184. 1933. tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488. KELEMEN Sándor: Bojkott, mint tisztességtelen verseny. A Kartel. III. évf. 1. sz., 5–6.

18 RANSCHBURG (7. lj.), 101–102.

19 DOBROVICS (17. lj.), 126. A közérdekű kereset feltételeit mutatta be Sente Lajos ügyvéd. SZENTE Lajos: A kartelljavaslat. Kereskedelmi Jog. 1931, 28. évf. 1. sz., 11–12., GAVALLÉR Lajos: A közérdekű per. A Kartel. 2. évf. 1. sz., 6.

20 A pénzbírság összegét a Kartelbíró a végrehajtást elrendelő végzésben állapította meg. RANSCHBURG Nándor: Kartelljog kartellszervezet. A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX-ik törvénycikk magyarázatával és végrehajtási rendeletekkel. Budapest, Iparjogvédelmi Egyesület, 1931, 100.

21 A szakirodalom közgazdasági minisztert említ. Véleményem szerint pontosabb a kereskedelmi miniszter említése, hiszen vizsgált időszakban egészen 1935-ig ez a hivatalos elnevezés létezett. Ezt követően a tárca kettévált, és Gömbös Gyula második kormányának idején, 1935. augusztus 1-jétől külön iparügyi minisztérium, és kereskedelmi és közlekedésügyi minisztérium alakult. A kartellügyek az iparügyi minisztériumhoz tartoztak ezt követően. Magyar Kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004, 632. Vö.: RANSCHBURG (22. lj.), 100., HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 513.

niszter kikérhette a kereset benyújtását megelőzően a Kartelbizottság véleményét, de ez nem volt kötelező. Ha ellenben a kereset benyújtását köztisztület vagy hatóság kérte, akkor a minisztérium kikérte a Kartelbizottság szakvéleményét.

A Kartelbizottság pedig, ha szükségesnek mutatkozott, akkor az ún. Árelemző Bizottságot.²² Ezt tette az ún. bádogdobozkartell kapcsán az ügy megvizsgálása végett. Az Árelemző Bizottságot kérte fel a Kartelbizottság néhány „kartelizált cikkel szemben” az árelemzés elvégzése miatt. Ilyen volt a kender, a zsinog és a ponyva árának meghatározása, míg a mezőgazdasági szerszámok közül az ásó, a kapa, vagy épp a lapát ára került felsorolásra.²³

Az Árelemző Bizottság jelentését vizsgálta meg a Kartelbizottság a gyapjú- és a posztóárak kapcsán is. Kitértek arra, hogy a magyar gyapjú árának növelése érdekében milyen üzletpolitikát kellene folytatniuk az érintett feleknek. Javasataikat a jelentéshez csatolt 92157/1933. számú pótíven foglalták össze.²⁴

Az Árelemző Bizottság vizsgálati eredményeit elemezte a Kartelbizottság az Alkaloidával kapcsolatos ügyben is.²⁵ Az opiumalkaloidát exportárát kívánták meghatározni azok ármérséklésével.²⁶ Az árak meghatározása során külön szakcsoportot hozott létre a bizottság. A szakcsoport a szükséges adatok beszerzése és az érdekeltségi csoportok meghallgatása után döntött.²⁷ Az ún. „olajkartel” ügyben az árat és a minőséget kritizálták az érintettek, amelyekről ezt követően a bizottság döntött. Meg kellett állapítani a minőségvizsgálati módszereket is.²⁸

Az Árelemző Bizottság munkájával kapcsolatban levéltári anyagok között megtalálható egy jegy-

zék, amelyben röviden leírták az egyes termékek kapcsán, hogy milyen arányú árcsökkentést sikerült elérni. Külön kitér a jelentés többek között a fehér olajokra (petróleum, benzin, gázolaj), a kenőolajokra, a mezőgazdasági termékekre (pl. tengely, lópatkó, lapát), a vasárukra, a gépkenőcsre, a tankönyvekre, a lenolajra, a növényvédelmi szerekre, a textilekre és a cementre.²⁹

Az illetékes hatóság csak a kezdeményezési jogot gyakorolta az eljárásban, amelyet követően a bíróság járt el az adott ügyben. A hatóság peres félként részt vehetett az eljárásban. Ez alapvetően összefüggött a bírói függetlenség és az igazságszolgáltatás jogi garanciáival, nem is beszélve a szabadságjogok tiszteletben tartásáról.³⁰

Pontosan meghatározták a jogszabályban, hogy a kormány milyen jogi intézkedéseket hozhatott, amelyhez nem kellett bírósági határozat. Ezeket az intézkedéseket csak akkor rendelhette el a miniszter, ha a kartellre vonatkozó megállapodás vagy határozat a közgazdaság és a közjó érdekét veszélyeztette, különösen, ha az árutermelés forgalmát vagy az áralakítást a fogyasztók, a vállalkozók és a termelők viszonyában hátrányosan szabályozta.

A kartelltörvény kijátszása volt a célja az ún. „szénkartel”-nek is, amelynek keretében megállapodtak a szénkereskedők és a bányák, a szénkereskedők és a középkereskedők, valamint a MÁK és a Salgó. Ez a szerződés monopolisztikus helyzetet teremtett a budapesti szénellátás kapcsán, hiszen tíz nagykereskedő arra kötelezte magát, hogy 37 500 vagon szenet vesz át a két bányától, ami csaknem Budapest teljes éves szénfogyasztását jelentette. A kereskedők más szenet nem adhattak el. Ezáltal nehéz

22 HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 522–526. KELEMEN Sándor: A Kartelbizottság újjászervezése. A Kartel. III. évf. 2. sz., 1–3., Az árelemzés milliőkat tartalmaz meg az országnak, de fogyasztást azért nem teremthet. Budapesti Hírlap, 1932. augusztus 7., 16.

23 MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.

24 MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92157. Az Országos Mezőgazdasági Kamarát is felkérték az ügyben véleménynyilvánításra a juhtenyésztés rentabilitásának helyreállítása végett.

25 MNL. K-184. 1936, tételszám: 41., alapszám: 50306., iktatókönyvi szám: 55755.

26 MNL. K-184. 1936, tételszám: 41., alapszám: 55714., iktatókönyvi szám: 55714.; MNL. K-184. 1936, tételszám: 41., alapszám: 50306., iktatókönyvi szám: 55594. Az Árelemző Bizottság 1933. évi jelentése a Budapesti és Környékbeli Épületfakereskedők Egyesülése néven létrejött kartell árainak megvizsgálása tárgyában: MNL. K-184. 1935, tételszám: 41., alapszám: 62330., iktatókönyvi szám: 62330. A szénkartel kapcsán: MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 88831., A szénkartel megállapodása a közgazdaság és közjóérdekeit veszélyezteti. Budapesti Hírlap, 1932. augusztus 13., 3.

27 MNL. K-184. 1935, tételszám: 41., alapszám: 62330., iktatókönyvi szám: 62330. További kapcsolódó ügyek az Árelemző Bizottság munkájához: Sütők Iparvédelmi Egyezménye („pékkartel”), egy olcsóbb zsemletípus árának megállapítása tárgyában: MNL. K-184. 1934, tételszám: 41., alapszám: 28720., iktatókönyvi szám: 71729.; MNL. K-184. 1934, tételszám: 41., alapszám: 26180., iktatókönyvi szám: 71732. A témához köthető publicisztika: Két zsemlye: kilenc fillér. Fabinyi miniszter nem engedélyezi a kenyér és a péksütemény drágítását. In: 8 Órai Ujság, 1934, XX. évf. 246. sz., Növényvédelmi-gyárak, „Agro” kartel, Karch Kristóf szakértő jelentése: MNL. K-184. 1932, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 66312.

28 MNL. K-184. 1932, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 53726.

29 MNL. K-184. 1932, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 66312.

30 Alapvetően az érdekelte felek gazdasági mozgásszabadságát jelentette. Utalás: MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 30061., iktatókönyvi szám: 35309.

helyzetbe hozták a szerződésen kívül lévő bányákat és kereskedőket. A fogyasztói oldalról nézve pedig a fogyasztót is, hiszen kénytelen volt brikettet vásárolni. A kartell célja az volt, hogy a felgyülemlett ún. porszenet értékesítse.³¹ A Kartelbizottság ülésén elhangzott, hogy „Magyarországon nyersanyag-kartellre szükség nincs. A szénkartell a legveszedelmesebb kartellfajta, u.n. *submissio* kartell, mely monopóliumot teremt.”³² A Kartelbizottság arra az álláspontra jutott, hogy a kartellszerződés több pontja is veszélyezteti a közjót és a közgazdaságot, ezért a kartelltvény 6. §-a alá tartozott az eset, amelynek következtében kérték az árdrágítás, a bizonytalan kereskedelmi helyzet megszüntetését, a munkanélküliség csökkentését, a kartell közszolgáltatások tekintetében történő előnyökhöz való juttatásának megakadályozását és a kartellen kívül álló bányák hátrányos helyzetének megszüntetését.³³

A Kartelbíróóság csak akkor rendelkezhetett a kartell feloszlását és a további működésének betiltását, ha kartell közérdekre veszélyeztető magatartást tanúsított és más módon nem lehetett azt megszüntetni. A törvény jogot adott a miniszternek arra, hogy a feloszlást közvetlenül is kérhesse a bíróságtól. A feloszlással kapcsolatos jogok gyakorlása azonban az alapjogok korlátozását is jelenthette, különösen az egyesülési jog szabad gyakorlásának akadályozását. Az alkotmányos jogokat azonban csak kivételesen és törvényi felhatalmazás alapján lehetett korlátozni. Ellenkező esetben a bírói intézkedés jogtalan lenne, amelynek mértékét az önkényes joggyakorlás határozta volna meg.

A kartell feloszlása kapcsán általában a bíróság a működés további folytatásától is eltiltotta a kartellt és tagjait, hiszen a kartell feloszlása még önmagában nem zárta ki, hogy a tagok egyöntetű magatartásukkal továbbfolytassák a kartell működését. Ez azt jelentette, hogy az ítéletnek csak úgy lehetett érvényt szerezni, ha a bíróság a kartell működését is betiltotta.

Előfordulhatott olyan helyzet, hogy a kartellt feloszlatták, amelyet követően az újra megalakult.

Ezt a törvény kifejezetten nem tiltotta, ami a gyakorlatban a következőt jelentette. A bíróság ítélete csak a perben érintett kartell működésének betiltására és feloszlására vonatkozott. Az új kartell, amennyiben az egy új megállapodás eredményeként jött létre, akkor rá a korábbi ítélet nem vonatkozott. Az új kartell működésével szemben egy új eljárást kellett indítani, ahol újra bizonyítani kellett, hogy a kartell működése a közérdeket sértette.

A minisztérium saját hatáskörében megvizsgálhatta az ügyet, és ha elengedhetetlennek mutatkozott, akkor a szükséges adatok bejelentését, felvilágosítást és az iratok benyújtását indítványozhatta. Átvizsgálhatta egy kiküldött személy részvételével az érintett kartell üzletvitelét és üzletkezelését az üzleti könyvek és egyéb iratok megtekintése mellett. Kihallgatta továbbá a tagokat és alkalmazottakat. Abban az esetben, ha a minisztérium úgy ítélte meg, hogy a kartell tevékenységét be kell szüntetni, akkor megkísérelhette a vita békés rendezését az érintett felekkel. Ha ez az eljárás nem vezetett eredményre, akkor javaslatot tehetett a kormánynak az adó- és a vámkedvezmények megvonására és a közszállításokból történő kizárásra. Ezekkel az iparrendészet és a fuvardíjszabás körébe tartozó intézkedésekkel kívánta a minisztérium eltüntetni a kartellt a közjóra veszélyes magatartásának folytatásától.³⁴

Abban az esetben, ha olyan hatósági engedély megvonását kezdeményezte a minisztérium, amely nélkül a kartell nem folytathatta volna üzemszerű tevékenységét, akkor bírósághoz kellett fordulni. A minisztérium javaslatot tehetett a kormánynak a vámtarifában megállapított vámtételek módosítására vagy megszüntetésére is. Az Alkaloida Vegyészeti Gyár r. t. 1933. december 12-én levélben fordult a Magyar Királyi Központi Vámigazgatósághoz, hogy a „*kikészítésre, illetőleg az átalakítás céljából külföldre küldött morphiium-mennyiségek ellenében a morphiium-derivátokat és ezek sóit [...] vámentesen*” hozzák be.³⁵

Ha a keresetben csak a megállapodás vagy a határozat betiltását kérelmezték, akkor a bíróság nem mondhatta ki ítéletben a feloszlást. Ellenkező

31 MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 88831.

32 MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 88831.

33 MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 88831. A közérdek veszélyeztetése derült ki a nyersbőr bevásárlási, ún. „bőr-kartell” ügyében is. MNL. K-184. 1932, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 53726. Kecskeméti gyümölcs-szindikátus ügyében is megállapította a bizottság, hogy a szerződés a kartelltvény 6. §-ába ütközik. Ugyanezt mondta ki az ásványolaj, a benzin és a cukorkereskedői kartell ügyében is. MNL. K-184. 1932, tételszám: 41., alapszám: 51140., iktatókönyvi szám: 88298.

34 Ez a törekvés megjelent a földművelésügyi miniszter javaslatában is. MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 30061., iktatókönyvi szám: 35309.

35 MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 30061., iktatókönyvi szám: 92818.

esetben a keresleti kérelmen túl döntött volna a bíróság, ami nem egyeztethető össze a Polgári Perrendtartásról szóló 1911. évi I. tc. („Pp.”) alapelveivel. A tevékenység vagy magatartás abbahagyását csak akkor kérelmezték, ha a kartell magatartását nem lehetett összefüggésbe hozni bizonyítható módon a megállapodással.³⁶

Az eljárás megindítását követően a közérdekű keresetet valamennyi érdekelt félnek kézbesíteni kellett. Abban az esetben, ha képviselőt jelentettek be vagy rendeltek ki, akkor ennek a személynek kellett megküldeni a keresetet. A perben bármelyik érdekelt fél ügyvédi képviseléssel részt vehetett.

Ha a közérdekű perben résztvevő feleket vizsgáljuk, akkor a per felperese mindig az állam érdekét, a közérdeket képviselő kincstári jogügyszagató volt. A perben magánszemély felperesként nem szerepelhetett.³⁷

Meg kell említeni, hogy a kartelltvörvény tervezete a kartellen kívül versenytársnak (ún. *outsidernek*) is jogot adott volna a közérdekű kereset benyújtására. Igen heves vitát váltott ki a törvénytervezet e rendelkezése. Azt hozták fel ellenérvként, hogy az *outsider* felperes a közérdekű keresettel elsősorban magánérdekeit kívánta volna biztosítani, „azzal a kartelt célzottan zaklatná, annak üzleti titkait feltárná és kihasználná és végső célja arra irányulna, hogy minél magasabb kontingenst erőszakolva ki magának, a kartelbe maga is belépjen, a felperessége alatt folyó közérdekű pert pedig elejtse”.³⁸ Az *outsider* felperesi jogainak elismerése mellett azzal érveltek, hogy az elősegítette volna a kartellek visszaélésének felderítését. A kartellek ellen irányuló perek sokkal eredményesebbek lehettek volna az *outsiderek* által indított keresetek alapján. A törvényjavaslatban azonban különválasztották a köz- és a magánérdeket, így az országgyűlés elé beterjesztett javaslatban már az *outsidereknek* nem adták meg a felperesi jogosultságot. Ezt az álláspontot fogadta el a törvényhozás is.³⁹

Ez azt jelentette, hogy a közérdekű perben magánjogi igényeket nem lehetett érvényesíteni. „A köz-

jogi per – publica actio – kizárólag a törvény, a jóerkölcsök és a közérdek, azaz a közgazdaság, vagy a közjó védelmére, veszélyeztetésének elhárítására szolgálván, magánérdek szolgálatába nem állítható”.⁴⁰ Abban az esetben, ha magánfél sérelmet szenvedett egy kartell működése kapcsán, akkor peres igényét nem közérdekű perben, hanem rendes polgári perben érvényesíthette. Ha ezen túl még a kartell működése a közérdeket veszélyeztette, akkor módjában állt erre a minisztérium figyelmét felhívni. Ezt követően pedig a minisztériumnak kellett megtennie a szükséges jogi lépéseket.⁴¹

Ezzel szemben a közérdekű per alperese valamennyi érdekelt fél lehetett. Abban az esetben, ha kartell jogi személy formájában jött létre, akkor elsősorban a kartell lett a per alperese képviselő által. A kartelltagokat is perbe lehetett vonni mint érdekelt feleket. Ha a kartellnek nem volt saját jogi személyisége, akkor viszont a kartelltagokat kellett perbe hívni. Abban az esetben, ha a kartellnek jogi személyiséggel bíró eladási irodája vagy adminisztratív szerve volt, vagy az ügyleteit valamelyik bank útján bonyolította, akkor célszerű volt ezek perbe hívása is, hiszen általában a vitatott jogügyleteket e szervek nevében kötötték. Indokolttá vált, hogy a tilalom vagy a tevékenység abbahagyására való kötelezés e szervek ellen is közvetlenül foganatosítható legyen.⁴²

Erre példát is találhatunk az ún. „pékkartel”-re vonatkozó egyezmény szövegében, ahol a 30. § a megbízott jogi személy hatás- és feladatkörét részletezi. E feladatok ellátásával egy bankot bíztak a konkrét esetben, aki a rábízott ügyeket saját nevében, de az egyezmény tagjainak érdekében intézte, így azoknak nevében „vonatik perbe, a saját felperessége, illetve alperessége alatt a saját nevében járhatson el és gyakorolja mindazon jogokat, amelyeket a saját személyében érdekelt felet illetik meg.”⁴³

A kartelltvörvény kimondta, hogy a Kartelbíróság előtti perben általában a Pp. alapelveit kellett alkalmazni. Ranschburg szerint ez azt jelentette,

36 RANSCHBURG (22. lj.), 103–104.

37 HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 533.

38 RANSCHBURG (22. lj.), 105.

39 Uo., 105. Lásd: Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 33. köt. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. 1931, 434.

40 HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 532.

41 RANSCHBURG (22. lj.), 105–106. Lásd Vágó Rezső r. t. felperes 24. sz. előkészítő iratát: MNL. K-184. 1937, tételszám: 41., alapszám: 86293., iktatókönyvi szám: 86293

42 RANSCHBURG (22. lj.), 106., HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 534.

43 MNL. K-184. 1934, tételszám: 41., alapszám: 26180., iktatókönyvi szám: 71732.

hogy a Kartelbíróóság előtt folyó egyfokozatú perben nem voltak „*strikt eljárási szabályok*”, amelynek következtében a Kartelbíróóság szabadon alakíthatta ki saját eljárását.⁴⁴

A polgári perrendtartás egyik igen fontos alapelve a nyilvánosság, amelyre vonatkozóan a 207. § azt a rendelkezést tartalmazta, hogy a bíróság valamelyik fél kérelmére elrendelhetette a nyilvánosság kizárását, ha a tárgyalás nyilvánossága a fél méltányos érdekeit sérti.⁴⁵ A nyilvánosság kizárása a tárgyalás egész folyamára vagy annak csak egy részére vonatkozott. Amennyiben a bíróság tárgyalás során olyan adatokat vizsgált meg, amelyek nyilvánosságra hozatala a kartelltagok üzleti titkait vagy egyéb méltányos érdekeit sértette, a bíróság a nyilvánosság kizárását tárgyalás közben is elrendelhetette.⁴⁶

A Pp. alapelveit csak annyiban kellett kötelező módon alkalmazni, amennyiben eltérő rendelkezést a kartelltörvény nem tartalmazott. A bíróságnak kötelessége volt, hogy minden megtegyen azért, hogy a per során ismertetett adatokat, amelyek üzleti titoknak minősültek, a kartell versenytársai ne ismerhessék meg.⁴⁷

A Kartelbizottság is általában a nyilvánosság kizárásával ülésezett az üzleti titok megóvása végett. Erre pontos utalásokat találhatunk a Kartelbizottság jegyzőkönyveiben. Az 1933. október 20-án tartott bizottsági ülésen az elnök, Ivády Béla kijelentette, hogy már korábban is kérte a bizottság tagjait, hogy „*a Bizottság tárgyalásáról semmi néven nevezendő közlést ne méltóztassanak a sajtónak, vagy az érdekelteknek tenni.*” Ezt követően az elnök úr egy konkrét esetre hivatkozott. „*A Kartelbizottság urai kívánták, hogy előzetesen a javaslatokat és jelentéseket nyomtatásban küldjem meg a Bizottság tagjainak, de ezt abban a reményben tettem, hogy az abban foglaltak maguk között maradnak.*”⁴⁸ A figyelmeztetés alapján arra lehetett következtetni, hogy ezt a tagok nem mindig tartották be.

A bizonyítás tekintetében is a Pp. szabályait kellett alkalmazni. A nyomozati elv érvényesülésének a perrendtartás is csak korlátozott esetben adott

helyet, ami igaz volt a kartelbíróósági eljárásra is. A Kartelbíróóság ezen szabályok alapján (Pp. 323–326. §) kérhette az érintett féltől, hogy a perrel kapcsolatos okiratokat mutassa be. Ezen kívül nem igényelhetett adatokat vagy felvilágosítást. Az üzleti könyveket csak szabályszerű vezetésük megvizsgálása végett kérhette be és csak azok vitatott tételét vizsgálhatta meg.

A Kartelbíróóság az ítéletben – marasztalás esetén – mindig pénzbírság kiszabása mellett tiltotta el a kartelt vagy annak tagját a működés folytatásától, a megállapodás vagy határozat foganatosításától. Ezzel kötelezte a kartellt tevékenységének befejezésére. A végrehajtást a Jogügyigazgatóság indítványozta. A kérvényt a Kartelbíróóságnál kellett benyújtani és igazolni kellett, hogy a kartell vagy annak tagjai az ítéletben foglaltaknak eleget tettek. A Kartelbíróóság az ítéletben elmarasztalt fél meghallgatását követően határozta meg a bírságot. A kiszabás során tekintettel kellett lenni a cselekménnyel elérni kívánt haszon nagyságára és a fél vagyoni helyzetére. A bírságot elrendelő végzés egy végrehajtás foganatosítására alkalmas okirat volt, amely alapján a bírósági végrehajtó járt el. A tilalom megszegése a bírság ismételt kiszabását vonhatta maga után.⁴⁹ A Budapesti Központi Királyi Járásbíróság végzése az Alkaloida gyár ellen jogerőre emelkedett, és a kiszabott bírságot dr. Fésüs József ügyvédnek mint végrehajtónak utalványozták, ami tartalmazta a tőkét, a kamatokat és a felmerült költségek megtérítését.⁵⁰ A költségek meghatározásánál az esetleg felmerülő útiköltséget és a kiszállás díját is figyelembe kellett venni.⁵¹

4. Kartelbíróóság vagy rendes bíróság

A kartelekkel kapcsolatos magánjogi jogviszonyok szabályozására a kartelltörvény nem terjedt ki. Ezekre a magánjog általános szabályait kellett al-

44 RANSCHBURG (22. lj.), 107., HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 534., JANCÓS György: A magyar Polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve. Athenaeum Irodalmi és nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1912, 349–368., FALCSIK Dezső: A polgári perjog tankönyve. Politzer-féle Könyvkiadó-vállalat, Budapest, 1908, 14–30.

45 JANCÓS (48. lj.), 366., KOVÁCS Marcel: A polgári perrendtartás magyarázata. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1927, 579–581.

46 RANSCHBURG (22. lj.), 107., HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 535.

47 RANSCHBURG (22. lj.), 107.

48 MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.

49 RANSCHBURG (22. lj.), 108–109., HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 536.

50 PK. VII. 632242/6 sz. 1993. In: MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 30061., iktatókönyvi szám: 92147.

51 MNL. K-184. 1935, tételszám: 41., alapszám: 62106., iktatókönyvi szám: 65563, MNL. K-184. 1935, tételszám: 41., alapszám: 62106., iktatókönyvi szám: 63572, Lásd Augustin Béla útinaplóját: MNL. K-184. 1935, tételszám: 41., alapszám: 62106., iktatókönyvi szám: 63572.

kalmazni, amelyekkel kapcsolatos jogok érvényesítése a rendes bíróságok és a választott bíróságok hatáskörébe tartoztak.

A kartelltörvény nem zárta ki, hogy az érintett felek egymás között fennálló jogviszonyaikat vagy azzal kapcsolatos érvénytelenségből eredő jogaikat rendes bírósági eljárásban érvényesítsék. E szabályokat egy olyan harmadik személy kapcsán is lehetett alkalmazni, aki kapcsolatban állt a kartellel.

A törvény a polgári bírászkodás hatáskörét magánjogi ügyekben, valamint a közérdekű ügyek magánjogi vonatkozásában változatlanul fenntartotta. A polgári út minden érintett személy számára nyitva állt, amely megállapodáson vagy határozaton alapult, és ezek alapján létrejött jogviszonyt, vagy annak érvénytelenségét érintette.

Kifejezetten nem említette meg a jogszabály azokat az ügyeket, amelyek a kartellek olyan sérelmes magatartásának voltak a következményei, amelyek nem kapcsolódtak egy konkrét megállapodáshoz vagy határozathoz. Ilyenek voltak például a tisztességtelen versenycelemekből eredő ügyek. Ezekben az esetekben nem kívánta a kartelltörvény kizárni a polgári bíróságok hatáskörét. Egyetértek tehát Ranschburg Nándor azon kijelentésével, miszerint a „*Kartelltörvény tehát a polgári és a választott bíróságoknak a tisztességtelen verseny ügyekben folytatott bírászkodást fenntartotta.*”⁵²

Az eljárás menetét jól érzékelteti a következő jogeset rövid ismertetése is. A Budapesti Magyar Királyi Ítéltábla rendbírásolási eljárást indított a Dunavölgyi r. t. és társai izzólámpagyárosok ellen az kartelltörvény 14. §-a alapján. A tényállás a következő. Eisner Béla gépészmérnök budapesti lakos kiskifogyasztó feljelentést tett a kereskedelmi minisztériumnál az Edison-féle foglalatú lámpák árával kapcsolatban kibocsátott körlevél miatt. A miniszter utasította a Jogügyigazgatóságot, aki beadványában kérte a budapesti törvényszéknél a bemutatás elmulasztása miatt a körlevelet aláíró cégek rendbüntetéssel történő sújtását. Ezt követően a törvényszék a cégeket az igazoló nyilatkozat megtételére szólította fel. Az eljárást megszüntette a törvényszék

azzal az indokkal, hogy „*a körlevélben megjelölt árak betartására semminemű sanctio nem volt és az abban megjelölt árakat maguk az aláírók sem tartották be.*”⁵³ Az eljárást megszüntető végzés ellen a Jogügyigazgatóság felfolyamodást nyújtott be és megkereste a Kartelbizottságot.⁵⁴ A bizottság véleménye szerint a körlevél célja, hogy a forgalom és az áralakítás tekintetében a gazdasági versenyt korlátozza. A Kartelbizottság feladata az volt az ügygel kapcsolatban, hogy megállapítsa, hogy a körlevél a kartelltörvény hatálya alá tartozik-e, és a 14. § értelmében bírságot eljárásnak van-e helye.⁵⁵

Kijelenthető, hogy a közérdekű és a magánérdekű ügyek gyakran összekapcsolódtak, amelynek következtében ugyanaz az ügy tartozhatott a Kartelbíróóság és a rendes polgári bíróságok hatáskörébe is. Ilyen eset lehetett, amikor egy kívülálló személy ellen foganatosított bojkott miatt polgári per indult, míg annak közérdekre veszélyes volta miatt közérdekű keresetet is be lehetett nyújtani a Kartelbíróósághoz.⁵⁶ Egy ügy azonban nem tartozhatott két bíróság hatáskörébe, amelynek következtében a hatásköri összeütközésből eredő problémát szabályozni kellett. Ha valamely perben felmerült a közérdek veszélyeztetése egy kartell tevékenységével kapcsolatban, akkor arról a kereskedelmi minisztert értesíteni kellett. A közérdek veszélyeztetésére tekintettel a miniszter döntött, hogy az ügy polgári rendes bíróság vagy kartelbíróósági hatáskörbe tartozik-e vagy sem. E jogi szabályozás hátterében az állt, hogy a polgári bíróság ítélete csak a peres felek viszonyában döntötte el a sérelmes kérdést, míg a Kartelbíróóság által kimondott eltiltás mindenkiel szemben megszüntette a közérdekre veszélyes magatartás folytatását. További oka az ismertetett rendelkezésnek, hogy a polgári per urai a felek, akik a perben kiegyezhettek egymással, a keresettől elállhattak, amelynek következtében az ügy lezárult. Ezzel szemben a jogügyigazgató felperessége mellett indított közérdekű perben az ítélet meghozatala garantált.

A Kartelbíróóság hatáskörébe csak olyan ügyek tartoztak, amelyek a közérdeket veszélyeztették és az állami beavatkozást szükségessé tették. A köz-

52 Uo., 113.

53 MNL. K-184. 1937, tételszám: 41., alapszám: 86293., iktatókönyvi szám: 86293.

54 P. IV. 3435/1935/14. számú C./In: MNL. K-184. 1937, tételszám: 41., alapszám: 86293., iktatókönyvi szám: 86293.

55 MNL. K-184. 1937, tételszám: 41., alapszám: 86293., iktatókönyvi szám: 86293.

56 A Kartelbizottság is kiemelte a bojkott szerepét a gazdasági élet befolyására. A gyakorlati élből meríthető tapasztalat hiánya miatt Fenyő Miksa javasolta, hogy a témát vegye le a Kartelbizottság a napirendjéről. MNL. K-184. 1933, tételszám: 41., alapszám: 31960., iktatókönyvi szám: 92488.

érdekű perben a bíróság hatásköre csak az ügynek közérdekű vonatkozására terjed ki, míg ugyanazon ügy polgári részében a rendes bíróságok jártak el.⁵⁷

A Kartelbíróság határozata a rendes és a választott bíróságokat egyaránt kötelezte. Abban az esetben, ha egy rendes vagy választott bíróság előtt folyó kartellügyben felmerült, hogy a kartell magatartása vagy működése a törvény által tilalmazott, akkor az eljárást fel kellett függeszteni és a kereskedelmi miniszterhez kellett fordulni a közérdekű per megindítása végett. Ha a miniszter arról értesítette a rendes bíróságot vagy a választott bíróságot, hogy a közérdekű pert nem kívánja elindítani vagy 30 napon belül a kérelem tárgyában nem nyilatkozott, akkor az eljárást folytatni kellett.⁵⁸

Ha rendes vagy választott bíróság előtt kartellügyben per indult, akkor a bíróságnak először azt kellett megvizsgálnia, hogy a kereseti jog nincs-e a kartelltörvény 7. §-ába ütköző tényállásra alapítva. A közérdek megsértése elengedhetetlen feltéve volt a közkereset benyújtásának. Ha azonban „csak” törvénybe vagy jó erkölcsbe ütközött a kartell magatartása, akkor a miniszternek kellett döntenie, hogy tevékenysége mennyiben veszélyezteti a közérdeket, szükséges-e az állami beavatkozás a közérdek védelme érdekében. Abban az esetben, ha a kartell mint felperes akár saját tagjával szemben kötbér vagy nem teljesítés miatt indított pert, akkor ezek a perek általában nem tartoztak a kartelltörvény 7. §-a alá.

Kívülrálló személyek a kartell ellen általában a versenytisztesség, a jó erkölcs megsértése miatt indítottak pert. A keresetet el kell küldeni a miniszterhez a per felfüggesztése mellett. Hasonlóképp kellett eljárni azokban az ügyekben is, ahol a per tárgya a gazdasági verseny korlátozása miatt a szerződés megsemmisítése vagy kártérítés volt, hiszen ebben az esetben a kereseti kérelem alapja a 7. §-ba ütköző magatartás. Ha ez a tevékenység csak a tárgyalás során derült ki, akkor az alperesnek kellett előterjeszteni olyan védekezést, amelyben hivatkozott a kartellnek a 7. §-ba ütköző magatartására. Ebben az esetben a miniszterhez kellett átteni az iratokat.⁵⁹

A jogszabály az iratok áttételét nem nevesítette, csak utasította a rendes bíróságot, hogy ilyen ese-

tekben a miniszterhez kell fordulni. A miniszter azonban az iratok megvizsgálása nélkül nem tudott dönteni a közérdek sérelmének megítélése kapcsán, csakis a periratok megvizsgálását követően. Az iratok áttekintésével egyidejűleg a bíróság felfüggesztette a pert.⁶⁰

Kérdésként merül fel, hogy melyek azok az ügyek, amelyeket a miniszter Kartelbíróság elé utalt. A miniszter a hozzá eljuttatott iratok alapján döntött, hogy a Kartelbíróság hatáskörébe tartozik-e az ügy. A miniszternek célszerű volt az ügy eldöntése előtt kikérni a Kartelbíróság előzetes határozatát a jogegység érdekében, másrészt hogy az eljárás a kartelltörvény 7. §-ába ütközik-e. A miniszter intézkedésének az alapja a közérdek veszélyeztetésének az elhárítása volt. A miniszter csakis azzal indokolta a közérdekű per megindítását, hogy a kartellnek a polgári per tárgyává tett magatartása a magánérdeken túl a közérdeket is veszélyeztette. Minden más intézkedése a miniszternek a bírói függetlenség elvébe ütközött volna és a „közigazgatásnak illetéktelen befolyását biztosítania arra, hogy valamilyen már folyamatban lévő ügy törvényes bírójától elvonassák.”⁶¹ Véleményem szerint a miniszter beavatkozása az igazságszolgáltatásba már jelen formájában is aggályos, tekintettel a hatalmi ágak elválasztására.

Ha a miniszter úgy látta az iratok alapján, hogy közérdekű pert kell indítani, akkor utasította a jogügyigazgatót a közérdekű kereset benyújtására. E perben már a Kartelbíróság fogja megállapítani, hogy történt-e törvénytörés. A törvény fentebb ismertetett rendelkezései alapján (12. §) az átvett pereket megállapítási perenként tárgyalta a bíróság. Az állami beavatkozás csak a sérelmezett magatartás mindenkivel szemben joghatályos megszüntetésével érte el a célját.

Az átvett pereket a törvény közérdekű pereknek nevezte, és kimondta, hogy a közérdekű perekre megállapított szabályokat ezekre a perekre is alkalmazni kell. A felperes a jogügyigazgató volt, ami azt jelentette, hogy magánszemély ebben az esetben sem kerülhetett felperesi pozícióba. A Kartelbíróság megengedte, hogy a polgári perbeli felperes ügyvéd-

57 HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 542.

58 RANSCHBURG (22. lj.), 113–114., HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 541–542.

59 RANSCHBURG (22. lj.), 115–116. Vö. HARASZTOSI KIRÁLY (2. lj.), 543.

60 RANSCHBURG (22. lj.), 116.

61 Uo., 116–117.

je útján a közérdekű perben megjelenhessen, felvilágosítást adhasson és a kartellhez fűzött jogviszonya alapján előterjesztést tehesen.⁶²

A Kartelbíróóság határozata jogforrástani szempontból döntvénynek minősült. Abban az esetben, ha a Kartelbíróóság a tilalom vagy az abba hagyás tárgyában is döntött, akkor a keresleti kérelem erre irányuló része tárgytalanná vált a rendes bíróságok előtti eljárásban. Ha a Kartelbíróóság nem állapította meg a közérdek megsértését, akkor a rendes bíróságok még eljárhattak az ügyben a versenytisztaság megsértése kapcsán. *„A Kartelbíróóság – ha az állami beavatkozásra okot nem lát – csupán azt állapította meg, hogy közérdekű kereset tárgyává tett magatartás a kartelltörvény 7. §-a szempontjából törvénybe ütközőnek nem tekinthető, ez esetben pedig a polgári bíróság még mindig vizsgálat tárgyává teheti, vajon a panaszolt intézkedés bármely okból ütközik-e az üzleti tisztességbe, vagy más magánjogi természetű tilalomba.”*⁶³ Ha a miniszter arról értesítette a rendes bíróságot, hogy nem kíván közérdekű pert indítani, akkor a magánjogi per tovább folytatódott. Ebben az esetben a rendes bíróság döntött a jogalap és kereseti kérelem tárgyában is.⁶⁴

5. A választott bírósági ítéletek érvénytelenítése

Külön meg kell említeni a választott bírósági ítélet érvénytelenítését, amelyet csak akkor lehetett anyagi jogszabálysértés címén végrehajtani a Pp. 784. §-ának 7. pontja alapján, ha az ítélet törvényben meg nem engedett cselekményre kötelezte a felet.⁶⁵

A választott bírósági ítélet érvénytelenítése iránti keresetet a Jogügyigazgatóság nyújthatta be a kereskedelmi miniszter utasítása alapján a Kartelbíróósághoz.⁶⁶

A kartelltörvény a Pp. fentebb idézett rendelkezését kartellügyekre nézve megváltoztatta. A választott bíróság határozatát a jogügyigazgatóval közölni kellett, amelyet a kézbesítéstől számított 15 nap elteltét követően lehetett végrehajtani. A választott bíróság ítéletét a fentebb említett okokon kívül érvényteleníteni lehetett keresettel abban az esetben is, ha az ítélet törvénytörő volt.⁶⁷ A Kartelbíróóság döntött az ügyben akkor, ha erre hivatkozva támadták meg az ítéletet. A választott bíróság határozatának végrehajtását a Kartelbíróóság döntéséig fel kellett függeszteni.

A választott bíróságoknak kötelező volt határozataikat, amelyeket a kartelltörvény kapcsán hoztak, a Jogügyigazgatóságnak megküldeni. Ez azt jelentette, hogy minden, nem csak a kartelltörvény megsértése miatt hozott ügydöntő határozatot el kellett elküldeni.⁶⁸

A Pp. alapján csupán alaki okokra hivatkozva lehetett megtámadni anyagi jogszabály megsértése miatt a választott bíróság ítéletét. A kartelltörvény e kört szélesebbre tárta. A választott bíróság ítéletének megtámadásakor a közérdeknek is sérülni kellett. Erre abból lehet következtetni, hogy a megtámadási per megindítására a kereskedelmi miniszter adhatott utasítást.

A választott bíróság határozatának érvénytelenítését a Pp.-ben (784. §) vagy a kartelltörvényben felsorolt okok, vagy mindkettő alapján lehetett indítványozni. Abban az esetben, ha pervesztes csak a Pp. 784. §-a alapján indította el az eljárást, akkor rendes bíróságok jártak el az ügyben.⁶⁹ Ha csupán a kartelltörvényre hivatkozva kérelmeztek az érvénytelenítést, akkor a Kartelbíróóság volt az illetékes.

Megállapítható tehát, hogy a *„közgazdasági miniszter, amennyiben a pervesztes magánfél a választott bírósági ítélet érvénytelensége végett hozzá fordul, az ér-*

62 Uo., 117.

63 Uo., 118.

64 Uo., 118.

65 MAGYARY Géza: A választott bírósági eljárás az új polgári perrendben. 265. In: MAGYARY Géza: Összegyűjtött dolgozatai. A polgári eljárás, a magánjog és a kereskedelmi jog köréből. MTA, Budapest, 1942, MAGYARY Géza: Magyar polgári perjog. Franklin-Társulat, Budapest, 1939, 723., GAÁR Vilmos: A magyar Polgári perrendtartás (1911. évi I. t.cz.) magyarázata. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai r.-t., Budapest, 1911, 406–409., JANCsó György: A magyar Polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve. II. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai r.-t., Budapest, 1915, 588–589. Kapcsolódó kúriai határozat: P. IV. 1064/1939. In: Grill-féle új döntvénytár. XXXIII. kötet. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941, 774–776.

66 HARASZTOSI KIRÁLY (1936), i. m., 537., DOBROVICS (17. lj.), 126–127. A Kúria a P. IV. 5318/1922 számú ítéletében mondta ki a megsemmisítést.

67 DOBROVICS Károly–KÓHÁZI Endre: Kartel, árelemzés, külföldi törvények. „Monopol” Könyvkiadó Vállalat kiadása, Budapest, 1938, 288.

68 RANSCHBURG (22. lj.), 120.

69 A Pp. 784. §-ához kapcsolódó jogesetek: Kúria: P. IV. 4015/1932. és 5805/1933. DOBROVICS (17. lj.), 127–129. A kartelltörvény alkalmazásának premiéreje. A Kartel. 2. évf. 2. sz., 15.

vénytelenítési kereset megindítására csak akkor adhat utasítást, ha az állami beavatkozást a közérdek megsértése teszi indokolttá és a Kartelbíróóság is a választott bírói ítéletet a karteltörvény rendelkezéseinek megsértése miatt csak akkor érvénytelenítheti, ha a kartel részéről közérdeket sértő működést állapít meg”.⁷⁰

A törvény nem határozta meg, hogy a választott bíróság ítéletét milyen mértékben bírálhatta felül a Kartelbíróóság. Anyagi jogi szempontból csak annyiban, hogy a törvénybe foglalt rendelkezéseket betartották-e (pl. az írásbeliség, a bemutatási kötelezettség teljesítése).⁷¹ Az anyagi jogi szabályok helytelen alkalmazása miatt, amelyek nem a karteltörvény rendelkezéseivel álltak összefüggésben, a választott bíróság ítéletét nem lehetett megtámadni és érvényteleníteni.

A választott bíróság által alkalmazott eljárási szabályok megsértését a Kartelbíróóság csak akkor vehette figyelembe, ha annak helytelen alkalmazása miatt a karteltörvény szabályai nem érvényesültek. Ezenfelül a Kartelbíróóság az eljárási szabályok érvényesülését nem bírálhatta felül.

A választott bíróság előtt nem ismertett tényekre a Kartelbíróóság előtt sem lehetett hivatkozni. Az érvénytelenítési perben csupán a tárgyalási peranyag alapján lehetett dönteni. Ezért lényeges volt, hogy a választott bírósági perben mindent pontosan jegyzőkönyvben rögzítsenek.

A Kartelbíróóság a választott bíróság döntését hatályban tarthatta vagy érvényteleníthette. Ez utóbbi esetben kérdésként merül fel, hogy melyik fórumnak kellett újra eljárni az ügyben. A Kartelbíróóság ebben az esetben az ügy érdemében nem hozhatott határozatot, mert hatásköre csak a választott bírósági ítélet megsemmisítésére terjedt ki. Az általános felfogás az volt, hogy ilyen esetben a „választott bírósági szerződés a meghozott – bár utóbb

megsemmisített – választott bírósági ítélettel consumálva van”, amelynek következtében a döntés a rendes bíróságok hatáskörébe tartozott.⁷² A Kartelbíróóság egy konkrét ügy kapcsán kimondta, hogy a megállapodás bemutatásának elmulasztása miatt a szerződés érvénytelen, ami azt jelentette, hogy a benne foglalt választott bírósági szerződés a „főmegállapodás sorsában osztozik”.⁷³ Érvénytelen volt a szerződés akkor is, ha a megállapodás bemutatása elmaradt, így „ahhoz sem fér kétség, hogy a szerződés, mint a főmegállapodásnak járulékos természetű kiegészítő része, a főmegállapodás sorsában osztozván” szintén érvénytelen, így e szerződés alapján összeült választott bíróság jogszerűen meg sem alakulhatott.⁷⁴

A Kartelbíróóság kimondta, hogy a „törvényben meghatározott határidő elmulasztása miatt érvénytelen ügyletet ugyanis az utólagos bejelentés érvényessé nem teszi.”⁷⁵ A határidő 15 nap volt a törvény szerint.⁷⁶ Ez idő alatt kellett a megállapodást bejelenteni a kereskedelmi miniszternek nyilvántartásba vétel miatt.⁷⁷

T. akkumulátorgyár r. t. alperes, továbbá H. akkumulátorokat előállító kft., valamint egyes gyárak képviselőjében N. V. 1934-ben gyártási és eladási feltételeket meghatározó megállapodást kötött a feltételek és az üzleti forgalom részleteinek meghatározása végett, amelyhez M. akkumulátor Kft. is hozzájárult, amelyben a tagok kikötötték, hogy vitás ügyeket választott bírósági úton fogják elintézni. Azonban az eladási árban nem tudtak megegyezni, amelynek következtében az ügy választott bíróság elé került. A bíróság 1937-ben megállapította, hogy másodrendű alperes nem jogosult olyan ajánlatot tenni, amelyben az egyezmény időtartamát követően saját kalkulációja alapján kiszámított áron ajánlja az egyezmény hatálya alá tartozó terméket. Az iparügyi miniszter az 1931. év XX. tc. 13. §-ának rendel-

70 Uo., 120–121.

71 Ugyan nem választott bírósági, hanem rendes bírósági ítéletben mondta ki a bíróság, hogy a „szóbeli megállapodás (gentlemen agreement) írásba foglalásának elmulasztása nem von maga után más következményt, mint, hogy az írásba foglalás elmulasztása miatt a megállapodás érvénytelen”. Debreceni Tábla P. II. 1807/1932/5.; Budapesti Tábla P. IV. 912/1933.; P. IV. 958/1934.; P. IV. 3932/1934/9.; P. IV. 4681/1934/10. In: RANSCHBURG, 1935, 41. A gentleman agreement jellegű kartellszerződések veszélyességét hangsúlyozta Kelemen Sándor cikkében. KELEMEN Sándor: Kartel vagy gentleman agreement? A Kartel. III. évf. 4. sz., 3–5., DOBROVICs Károly: A kartelmegállapodások bemutatásának jelentősége. Kartel Szemle, I. évf. 1. sz., 7–8.

72 RANSCHBURG (22. lj.), 121–122.

73 Kartelbíróóság P. IV. 3031/1932. In: uo., 45.

74 Kartelbíróóság P. IV. 3031/1932. In: uo., 45–46.

75 Uo. In: RANSCHBURG (7. lj.), 42.

76 Erre vonatkozó ítéletet hozott a Budapesti Ítéletábrla 1933-ban. P. VII. 3070/1933.; P. VI. 5862/1933. In: RANSCHBURG (1935) i. m., 44–45. Halasztás engedélyezése kapcsán hozott bírósági ítélet: Győri Ítéletábrla P. II. 108/1934. In: uo. 45–46.

77 A megállapodás módosítását is be kellett mutatni határidőn belül a miniszternek. Budapesti Törvényszék Cégbírósága 35891/1934. A Budapesti Királyi Ítéletábrla a megállapodás időtartamának meghosszabbításáról szóló megállapodás bejelentését enyhítő körülménynek vette, amellyel hogy a megállapodás tényleges bemutatása elmaradt. P. IV. 11.543/1934. In: RANSCHBURG (7. lj.), 43. Késedelmes bemutatás kapcsán: Budapesti Törvényszék Cégbírósága 4562/1934. In: uo., 46.

kezése folytán utasította a Jogügyigazgatóságot a kereset benyújtására a Kartelbíróshoz a választott bírósági ítélet érvénytelenítése végett, mert az ítélet rendelkező része a kartelltörvény 7. §-ának rendelkezésébe ütközött. A Kartelbíróshoz a felperes érvelését elfogadta, hogy a választott bíróság ítélete a 7. § hatálya alá esik, mert az a jó erkölcsöt és a közjót veszélyeztette.⁷⁸

6. Összegzés

A századfordulót követő gazdasági változások olyan folyamatokat indítottak el a jogéletben és a

jogtudományban, amelynek eredményeként megjelent az igény a kartellekkel kapcsolatos szabályok törvényi szinten történő kodifikálására. A magánjogi, különösen a kereskedelmi jogi szabályok jelentették azt a kiindulási alapot, amelyen a tisztességtelen verseny kapcsán a szerződések érvénytelenségére vonatkozó rendelkezések tovább fejlődhetek. Az anyagi jogi szabályok érvényesüléséhez elengedhetetlen volt, hogy alaki jogi szabályok megalkotásán túl az azokat érvényesíteni képes igazságszolgáltatási szerveket is felállítsák. Így válhatott a Kartelbíróshoz és a Kartelbizottsághoz a gazdasági élet egyik meghatározó jogintézményévé egészen a 20. század közepéig.

78 DOBROVIC-S-KÓHÁZI (71. l.), 288–290.

Gombos Katalin*

A Kartelbíróóság és a Kartelbizottság tagjainak élete

Kunz Ödön

The Life of the Members of the Cartel Court and the Cartel Commission

Abstract

The organisation and procedures of the Cartel Commission and the Cartel Court were regulated by Article XX of 1931. The Cartel Commission was entitled to give an opinion on agreements falling under the scope of the law. After delivering its opinion, a collective action could have been brought, if necessary, before the Cartel Court that operated as a specialised court within the Kúria (the Supreme Court). The Commission was composed of a president, a vice-president and nine members, who could be supplemented by ad hoc members with theoretical or practical expertise of the interested production branch. The Court held its meetings in a formation including its president, two judges and two laymen.

Remarkable lawyers, economists and politicians of this era served at these institutions. This work presents the walks of life some of the most important personalities of the Cartel Court and the Cartel Commission.

1. Szervezeti kérdések

A magyar versenyjog, ezen belül is a kartelljog szempontjából döntő jelentősége volt a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. törvénycikknek, amely két fontos testületet, a budapesti székhelyű, országos hatáskörű Kartelbizottságot¹ és a m. kir. Kúria keretében működő külföldbíróóságot, a Kartelbíróóságot² állította fel. A Kartelbizottság és a Kartelbíróóság szervezeti kereteire és eljárására vonatkozó főbb szabályokat is az 1931. évi XX. törvénycikk szabályozta.

Az e törvény hatálya alá eső megállapodások vizsgálatára, a törvény alkalmazásában felmerülő

kérdések tekintetében szükséges vélemény adására jogosult Kartelbizottság elnökből, helyettes elnökből és kilenc tagból állt. Az elnököt és a helyettes elnököt a m. kir. minisztérium előterjesztésére az államfő, a tagok közül hetet a m. kir. közgazdasági miniszter, kettőt pedig a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter előterjesztésére a m. kir. minisztérium a gyakorlati és elméleti szakemberek sorából nevezett ki.³ A Kartelbizottság ad hoc tagokkal akkor volt kiegészíthető az érdekelt termelési ág elméleti vagy gyakorlati „szakférfaival”, ha a bizottságnak valamely tagja érdekeltsége miatt az ügyben

* Egyetemi docens, SZTE

1 Korabeli írásmóddal: Kartelbizottság (SIC).

2 Korabeli írásmóddal: Kartelbíróóság (SIC).

3 1931. évi XX. törvénycikk a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról 5. §.

nem járhatott el, ugyanakkor ennek következtében az a termelési ág, amelyet a tárgyalás alatt álló ügy érintett, képviselő nélkül maradt volna.⁴

A Kartelbizottság véleményének kikérését követően kerülhetett sor – szükség esetén – közérdekű kereset indítására a Kartelbíróóság előtt. A Kartelbíróóság a kir. Kúria körében szervezett olyan különbíróóság volt, amely elnökön felül két ítéldbíróból és két ülnökből álló tanácsban járt el. A Kartelbíróóság elnöke a kir. Kúria elnöke vagy a kir. Kúria elnökének kijelölése alapján a kir. Kúria másodelnöke, vagy egyik tanácselnöke volt. A Kartelbíróóság két tagját a kir. Kúriának a kir. Kúria elnöke által előre kijelölt tanácselnökei és ítéldbírói közül az eljáró tanács elnöke hívta be. A Kartelbíróóság ülnök tagjait az eljáró tanács elnöke azon tíz szakember közül hívta be, akiket a m. kir. igazságügy-miniszter a m. kir. közgazdasági miniszter által összeállított, legalább 30 szakember nevét tartalmazó jegyzékből háromévenként előre kijelölt.⁵ A Kartelbíróóság véleményadás vagy szakértői vélemény felülvizsgálata végett hivatalból is jogosult volt megkeresni a Kartelbizottságot.⁶

A Kartelbíróóságot 1932-ben a Kúria elnöke a következőképpen alakította meg: elnök: dr. Juhász Andor, a m. kir. Kúria elnöke; elnök helyettese: dr. Oswald István, a m. kir. Kúria másodelnöke. Ítéldbírói tagok: dr. Ternovszky Béla, dr. Zsitvay Géza, dr. Tóth Miklós, dr. Noszko Imre, dr. Ipovitz Károly, dr. Sztankovits Jenő, dr. Dávid István, dr. Gál László, dr. Szobonya Béla, dr. Suloky István kir. kúriai bírák. A bíróság jegyzője: dr. Vadász Lajos kir. törvényszéki bíró, kir. kúriai tanácsjegyző volt. 1934-ben dr. Noszko Imre nyugdíjba ment, dr. Zsitvay Géza tanácselnök lett, őt kiváltak a Kartelbíróóságból. Helyettük nevezték ki dr. Körtvélyessy Györgyöt és dr. Nagy Zoltánt.⁷ 1934-ben meghalt dr. Suloky István, és dr. Ternovszky Béla tanácselnök is kikerült a Kartelbíróóság kötelékéből. Dr. Juhász Andor elnök nyugdíjba vonulását 1934. szeptember 29-én jelentették be. A Kartelbíróóság új elnöke dr. Oswald István

(1934. október 15-től a Kúria elnöke) lett, új bírái: dr. Seidel János és dr. Morvay Aurél. Ekkor újabb személyi változást jelentettek be: dr. Szántai (Sztankovits) Jenő nyugdíjazásával még egy bírói poszt maradt üresen a Kartelbíróóságon.⁸ Az 1935. február 1-i teljes ülés szerint a Kartelbíróóság elnöke: dr. Oswald István, helyettes elnöke: dr. Ternovszky Béla kir. kúriai tanácselnök, bírái: dr. Körtvélyessy György, dr. Tóth Miklós, dr. Ipovitz Károly, dr. Dávid István, dr. Gál László, dr. Szobonya Béla, dr. Nagy Zoltán, dr. Seidel János, dr. Morvay Aurél és dr. Tolnay Iván voltak.⁹ A december 10-i teljes ülés szerint Tóth Miklós 1935. november 30-án nyugalomba vonult.¹⁰

Az 1936. január 22-i teljes ülés szerint a Kartelbíróóság új bírái: dr. Zimányi József és dr. Ruhmann Emil lettek.¹¹ 1938-ban dr. Nagy Zoltán nyugalomba vonult.¹² A Kartelbíróóság 1938-ban újjáalakult, elnöke: Töreky Géza a Kúria és a Kartelbíróóság elnöke volt (1944-ig), helyettes elnöke: dr. Ternovszky Béla kir. kúriai tanácselnök, bírái: dr. Körtvélyessy György, dr. Ipovitz Károly, dr. Dávid István, dr. Gál László, dr. Szobonya Béla, dr. Morvay Aurél, dr. Tolnay Iván, dr. Zimányi József, dr. Ruhmann Emil és dr. vitéz Szentkuthy István voltak. 1938-at követően is történtek még kinevezések, azonban az irattár és a kinevezésekkel kapcsolatos okiratok hiányosságai miatt azok pontosan nem nyomon követhetők.

A Kartelbíróóságra 1932-ben az igazságügy-miniszter által két évre, 1934 végéig kijelölt ülnökök voltak: dr. Balogh Elemér m. kir. gazdasági főtanácsos, a Hangya Szövetkezet vezérigazgatója; dr. Baumgarten Nándor egyetemi ny. rendkívüli tanár, a Beocsini Cementgyár Unió Rt. elnöke; Besseney Ferenc ny. miniszteri tanácsos, a Magyar Serfőzők Egyesületének elnöke; Dembitz Gyula m. kir. kormányfőtanácsos, a Magyar Elektromoszerelési és Mechanikai Szövetség elnöke; dr. Heller Farkas műegyetemi ny. rendes tanár; Knob Sándor, a GYOSZ igazgatója; Konkoly-Thege Sándor m. kir. gazdasági főtanácsos, az OMGE főtákará; Sorg Antal, az Építőmesterek, Kőművesmesterek és Építési Vállalkozók

4 1931. évi XX. törvénycikk 5. §.

5 1931. évi XX. törvénycikk 8. §.

6 1931. évi XX. törvénycikk 9. §.

7 Az 1934. szeptember 1-i teljes ülésen.

8 Az 1934. november 12-i teljes ülés szerint.

9 Forrás: Igazságügyi Közlöny, 1935/2. sz., 44.

10 Forrás: Teljes ülés jegyzőkönyve.

11 Forrás: Teljes ülés jegyzőkönyve.

12 Forrás: 1938 ápr. 21-i teljes ülés jegyzőkönyve.

Szövetségének elnöke; Székács Antal felsőházi tag, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke.

1935-ben az igazságügy-miniszter által 1937 végéig szóló időre kijelölt ülnökök lettek: Báthory István, a Magyar Építőiparosok Szövetségének elnöke; Belatiny Arthúr felsőházi tag; Földváry Elemér felsőházi tag, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tagja; dr. Hirsch Albert, a Hatvani Cukorgyár r. t. igazgatósági tagja; Hoffmann Mihály királyi tanácsos, a Fűszerkereskedők Egyesületének elnöke; Kende Tódor m. kir. kormányfőtanácsos, a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének igazgatója; Laky Dezső egyetemi m. r. tanár; Németh Gyula férfiniszabó, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara beltágya; Ormándy János m. kir. gazdasági főtanácsos, a Felsődunántuli Mezőgazdasági Kamara igazgatója; Vámosy Károly, a Ganz és Társa Villamossági Gép-Waggon és Hajógyár r. t. ügyvezető igazgatója.

1938-ban az igazságügy-miniszter által 1939 végéig szóló időre kijelölt ülnökök lettek: dr. Balogh Elemér m. kir. titkos tanácsos, a Hangya Szövetkezet elnöke; dr. Balás Károly egyetemi ny. r. tanár; Becsey Antal m. kir. kormányfőtanácsos, székesfővárosi bizottsági tag; dr. Grecsák Richárd m. kir. kormányfőtanácsos, országgyűlési képviselő, ügyvéd; dr. vitéz Gyulay Tibor, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára; dr. Hirsch Albert, a Hatvani Cukorgyár r. t. igazgatósági tagja; Konkoly-Thege Sándor m. kir. kereskedelmi főtanácsos, textil-nagykereskedő; dr. Nizsalovszky Endre egyetemi ny. r. tanár; Vámosy Károly m. kir. kormányfőtanácsos, a Ganz és Társa r. t. igazgatója.

Az ülnökök közül néhányan későbbi időre szóló megbízatást is elláttak, így az alábbiak a megjelölt időtartamban voltak ülnökök: dr. Balás Károly egyetemi ny. r. tanár (1938–1943); Becsey Antal m. kir. kormányfőtanácsos, székesfővárosi bizottsági tag (1938–1940); Borbáth Sámuel ügyvéd (1941–1943); Czakó Miklós okl. vegyész mérnök, a Magyar Fedélmezőgyárak Szövetségének igazgatója (1941–1943); dr. Grecsák Richárd m. kir. kormányfőtanácsos, országgyűlési képviselő, ügyvéd (1938–1940); dr. vitéz Gyulay Tibor, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára (1938–1940); dr. Hirsch Albert, a Hat-

vani Cukorgyár r. t. igazgatósági tagja (1935–1940); Nagykovácsy Milenkó m. kir. kereskedelmi főtanácsos, textil-nagykereskedő (1938–1943); dr. Nizsalovszky Endre egyetemi ny. r. tanár (1938–1940); Ormándy János m. kir. gazdasági főtanácsos, a Felsődunántuli Mezőgazdasági Kamara igazgatója (1935–1937; 1941–1943); Rimanóczy Kálmán az Erdélyi Gyáriparosok Szövetségének elnöke (1941–1943); vitéz gróf Teleki János ogy. képviselő, a Kispesti Textilgyár Rt. ügyvezető igazgatója (1941–1943); Vámosy Károly, a Ganz és Társa Villamossági Gép-Waggon és Hajógyár r. t. ügyvezető igazgatója (1935–1943).

A Kartelbíróóság tanácsjegyzői voltak még dr. Erdősi-Biba Ferenc királyi törvényszéki bíró, kúriai tanácsjegyző (1935–1937), dr. Varrók Kálmán, a m. kir. Kúriához tanácsjegyzői szolgálatra berendelt debreceni kir. járásbíró (1938–1943), helyettes jegyzők pedig dr. Straub Sándor királyi járásbíró, kúriai tanácsjegyző (1935–1937); dr. Cserta Kálmán, a m. kir. Kúriához tanácsjegyzői szolgálatra berendelt budapesti kir. büntető törvényszéki titkár (1938–1940).¹³

A Kartelbíróóság először 1932. június 24-én ült össze az alábbi összetételben: elnök: dr. Juhász Andor, a Kúria elnöke, szakbírák: dr. Ternovszky Béla és dr. Ipovitz Károly kúriai bírák ülnökbírák: Székács Antal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, dr. Knob Sándor, a Gyáriparosok Országos Szövetkezetének (GYOSZ) igazgatója.

A Kartelbizottság 1935–1943 között az alábbi szervezettel működött: 1935: elnök: Ivády Béla ny. földművelésügyi miniszter; helyettes elnök: dr. Heller Farkas egyetemi tanár; tagok: dr. Balkányi Kálmán, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés ügyvezető igazgatója; dr. Fenyő Miksa országgyűlési képviselő, a GYOSZ igazgatója; Ilovsky János, a Baross-szövetség elnöke; dr. Koós Mihály, az Országos Mezőgazdasági Kamara igazgatója; Magyar Pál országgyűlési képviselő; dr. Mutschenbacher Emil, a felsőház tagja, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) igazgatója; Nagy Antal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke; Peyer Károly országgyűlési képviselő; Tobler János országgyűlési képviselő. 1936-ban a bizottságot újjászervezték, ez alatt nem működött.

13 A Kartelbíróóságra vonatkozó források: Igazságügyi Közlöny, 1935/2. sz., 44. Igazságügyi Közlöny, 1938/1. sz., 15. Igazságügyi Közlöny, 1941/4. sz., 184.

1937-ben elnöke: dr. Heller Farkas egyetemi tanár; helyettes elnöke: dr. Mutschenbacher Emil, a felsőház tagja, az OMGE igazgatója lett; míg tagjai: Ilovszky János, a Baross-szövetség elnöke; Knob Sándor országgyűlési képviselő; a GYOSZ titkára; dr. Krúdy Ferenc országgyűlési képviselő; dr. Kuncz Ödön egyetemi tanár; dr. Máté Imre, az Országos Mezőgazdasági Kamara igazgatója; Nagy Antal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke; Peyer Károly országgyűlési képviselő; Sesztina-Nagybákay Jenő, a felsőház tagja, a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara elnöke; Tobler János országgyűlési képviselő lettek.

A későbbiek során az alábbiak szerint alakult a szervezet: 1938: elnök: dr. Heller Farkas egyetemi tanár; helyettes elnök: dr. Mutschenbacher Emil, a felsőház tagja, az OMGE igazgatója, tagok: Balkányi Kálmán, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés ügyvezető igazgatója; Ilovszky János, a Baross-szövetség elnöke; Knob Sándor országgyűlési képviselő, a GYOSZ titkára; dr. Krúdy Ferenc országgyűlési képviselő; dr. Kuncz Ödön egyetemi tanár; dr. Máté Imre, az Országos Mezőgazdasági Kamara igazgatója; Nagy Antal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke; Peyer Károly országgyűlési képviselő; Tobler János országgyűlési képviselő.

1940: elnök: dr. Heller Farkas egyetemi tanár; helyettes elnök: dr. Mutschenbacher Emil, a felsőház tagja, az OMGE igazgatója; tagok: Balkányi Kálmán, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés ügyvezető igazgatója; Ilovszky János, a Baross-szövetség elnöke; Knob Sándor országgyűlési képviselő, a GYOSZ ügyvezető igazgatója; dr. Krúdy Ferenc országgyűlési képviselő; dr. Kuncz Ödön egyetemi tanár; dr. Máté Imre, az Országos Mezőgazdasági Kamara igazgatója, országgyűlési képviselő, gazdasági főtanácsadó; Nagy Antal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, a felsőház tagja; Peyer Károly országgyűlési képviselő; Tobler János országgyűlési képviselő, a szoc. szakszervezet elnöke.

1941: elnök: dr. Heller Farkas egyetemi tanár; helyettes elnök: dr. Mutschenbacher Emil, a felsőház tagja, az OMGE igazgatója, gazdasági és kereskedelmi főtanácsadó; tagok: dr. Kuncz Ödön egyetemi tanár; dr. vitéz Gyulay Tibor, a Budapest Kereske-

delmi és Iparkamara főtítkára és miniszteri biztosa; Szeder János országgyűlési képviselő; Vasvári Lajos országgyűlési képviselő; dr. Knob Sándor, a GYOSZ ügyvezető igazgatója; dr. Krúdy Ferenc országgyűlési képviselő, nyugalmazott főispán; dr. Báthory-Hüttner János, a Stádium és Pallas Rt. vezérigazgatója, kormányzati főtanácsadó; dr. Nizsalovszky Endre egyetemi tanár; dr. Rassay Gyula, a Rimamurány-Salgótarján Rt. helyettes vezérigazgatója, kincstári főtanácsadó.

1942: elnök: dr. Heller Farkas egyetemi tanár; helyettes elnök: dr. Mutschenbacher Emil, a felsőház tagja, az OMGE igazgatója, gazdasági és kereskedelmi főtanácsadó; tagok: dr. Kuncz Ödön egyetemi tanár; dr. vitéz Gyulay Tibor, a Budapest Kereskedelmi és Iparkamara főtítkára és miniszteri biztosa, a felsőház tagja; Szeder János országgyűlési képviselő; Vasvári Lajos országgyűlési képviselő; dr. Knob Sándor, a GYOSZ ügyvezető igazgatója; dr. Krúdy Ferenc országgyűlési képviselő, nyugalmazott főispán; dr. Báthory-Hüttner János, a Stádium és Pallas Rt. vezérigazgatója, kormányzati főtanácsadó; dr. Nizsalovszky Endre egyetemi tanár; dr. Rassay Gyula, a Rimamurány-Salgótarján Rt. helyettes vezérigazgatója, kincstári főtanácsadó.

1943: elnök: dr. Heller Farkas egyetemi tanár; helyettes elnök: dr. Mutschenbacher Emil, a felsőház tagja, az OMGE igazgatója, gazdasági és kereskedelmi főtanácsadó, tagok: dr. Kuncz Ödön egyetemi tanár; dr. vitéz Gyulay Tibor, a Budapest Kereskedelmi és Iparkamara főtítkára és miniszteri biztosa, a felsőház tagja; Szeder János országgyűlési képviselő; Vasvári Lajos országgyűlési képviselő; dr. Knob Sándor, a GYOSZ ügyvezető igazgatója; dr. Krúdy Ferenc országgyűlési képviselő, nyugalmazott főispán, a Képviselőház alelnöke; dr. Báthory-Hüttner János, a Stádium és Pallas Rt. vezérigazgatója, kormányzati főtanácsadó; dr. Nizsalovszky Endre egyetemi tanár; dr. Rassay Gyula a Rimamurány-Salgótarján Rt. helyettes vezérigazgatója, kincstári főtanácsadó.

Ahogy látszik a névsorból,¹⁴ nagyobb átfedések voltak a bíróság és a bizottság tagjai között, gyakorinak nevezhető, hogy a Kartelbíróságon ülnökként vagy tanácsjegyzőként már megfordult sze-

14 Az életutak feltérképezésében nehézséget jelentett, hogy bizonyos személyi anyagok nem nyilvánosak.

mélyek a Kartelbizottság tagjaivá is váltak, vagy éppen a későbbiekben a Kartelbíróóság bírái lettek.

A továbbiakban a két testület néhány prominens személyiségének életútja bemutatásával szeretném azt a hatalmas szellemi potenciált felvillantani, amit a Kartelbíróóság és a Kartelbizottság testületében dolgozók saját korszakukban képviseltek.

2. Életutak¹⁵

2.1. Juhász Andor (1864–1941)

A Kúria elnöke, a Kartelbíróóság elnöke.

Juhász Andor 1864-ben Kassán született. Itt tanult, majd a kassai királyi jogakadémián és a budapesti egyetemen hallgatott jogot. 1891-ben nevezték ki aljárásbíróvá a Miskolci Járásbíróóságon. 1893-ban a Kassai Királyi Ítéltáblához mint tanácsjegyzőt rendelték be, végül 1901-ben bírói státuszt kapott. 1911-ben a Budapesti Királyi Törvényszék elnökévé, majd 1915-ben a Budapesti Királyi Ítéltábla elnökévé nevezték ki. Az elnöki tisztet itt egy egész évtizeden keresztül látta el. Tisztsége alapján tagja lett a főrendiháznak. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején megfosztották hivatalától, majd két héten át a Gyűjtőfogházban tartották fogva. 1925-ben lett a Kúria elnöke. A legfőbb bírói fórum vezetőjeként a bírói függetlenség megőrzését tartotta a legfontosabbnak. Vezette a három polgári jogegységi tanács munkáját, illetve 1932-től 1934-ig a Kartelbíróóságot is. 1941-ben hunyt el.¹⁶

Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács megalapította a Juhász Andor-díjat, melyet a bírának és igazságügyi alkalmazottnak kiemelkedő igazságszolgáltatási tevékenységük és példamutató életpályájuk elismeréseként ítélnek meg.

2.2. Ternovszky Béla (1873–1952 k.)

Kúriai bíró, a Kartelbíróóság elnökhelyettese.

A nagy tekintélyű polgári bíró 1895-től kezdve közel fél évszázadot töltött közsolgálati pályán, ebből negyvennégy éven át bíraskodott. 1940 márciusától 1944. februári nyugdíjazásáig a Kúria másodelnöke volt. A Kartelbíróóság tagjai sorába az 1932-es megalakuláskor nevezték ki, majd 1935-től nyugállományba vonulásáig e szervezet elnökhelyetteseként működött.

1906 elején lett bíró a Kolozsvári Királyi Törvényszéken.¹⁷ 1921 októberében lett a m. kir. Kúria bírája,¹⁸ majd 1940-ben a Kúria másodelnöke lett. Ternovszky Béla tekintélyét mutatja, hogy 1926-ban delegálták a nyugdíj-valorizációs ügyek bíróságába, 1929-ben tagja lett a hatásköri bíróságnak, 1938-tól pedig az egységes bírói és ügyvédi vizsgálóbizottság elnökhelyettesi tisztségét viselte.¹⁹

A Kartelbíróóság tagjai sorába az 1932-es megalakuláskor jelölte Juhász Andor elnök, majd 1935-től nyugállományba vonulásáig e szervezet elnökhelyetteseként működött.²⁰ Nyugdíjba lépése 1944 februárjában következett el, ezzel majdnem fél évszázados igazságügyi szolgálata ért véget.²¹

2.3. Osvald István (1867–1944)

A Kúria és a Kartelbíróóság elnöke (1934–1937).²²

1867. június 29-én Pesten született római katolikus vallású családban.²³ Egyetemi tanulmányait Budapesten folytatta. A Pázmány Péter Tudományegyetem jog- és államtudományi szakán 1890-ben szerzett jogtudori fokozatot.²⁴ A jogi doktorátus megszerzése után bírósági szolgálatba lépett, 1893-ban nevezték ki aljegyzőnek.²⁵ Egy év múlva kapott aljárásbírói státuszt a Füleki Királyi Járásbíróóságon.²⁶

15 Az anyaggyűjtésben a Kartelbíróóság vonatkozásában közreműködött Borbély János, a Kúria könyvtárosa, a Kartelbizottság vonatkozásában Pétervári Máté és Krusóczki Bence SZTE ÁJTK hallgatók.

16 Életrajzi adatait lásd részletesebben: A magyar társadalom lexikonja. Budapest. 1930, 263. Lásd továbbá: BÓDINÉ BELIZNAI KINGA: 150 éve született Juhász Andor. In: A Kúria és elnökei II. Bibliotheca Curiae sorozat (szerk. BÓDINÉ BELIZNAI KINGA). HVG-ORAC, Budapest, 2015.

17 Igazságügyi Közlöny, 1906/2. sz., 74.; Budapesti Hírlap, 1906. február 5.

18 Uo. 1921/10. sz., 741.; Országgyűlési almanach. Felsőház. 1939–1944, 608.

19 Budapesti Hírlap, 1926. november 12., 16. Törvényszék – Megalakult a nyugdíjvalorizációs ügyek külön bírósága; Budapesti Hírlap, 1929. február 2., 23. Törvényszék – A hatásköri bíróság új tagjai; Igazságügyi Közlöny, 1938/1. sz., 14.

20 Igazságügyi Közlöny, 1932/1. sz., 18. 1935/2. sz., 44. 1938/1. sz., 15. 1941/4. sz., 184.

21 Igazságügyi Közlöny, 1944/2. sz., 70.

22 Igazságügyi Közlöny 1935/1. sz., 44.

23 Magyar írók élete és munkái. 19. kötet. (szerk. GULYÁS PÁL) Budapest, 1943, 923.

24 A magyar társadalom lexikonja. Budapest 1930, 420.

25 Új magyar életrajzi lexikon. 4. kötet. (szerk. MARKÓ LÁSZLÓ) Budapest, 2002, 1188.

26 Uo.; Országgyűlési almanach. Felsőház. 1935–1940, 48.; Igazságügyi Közlöny, 1896/2. sz., 55.

1906-ban a Budapesti Királyi Ítéltáblán lett elnöki titkár. Egy évtizedet töltött el az ítéltáblán, közben 1909-ben megkapta az ítéltáblai bírói kinevezését. 1916-ban, mint kúriai bírói címmel felruházott bíró, egy évre a Pozsonyi Királyi Törvényszék elnöke lett.²⁷ 1917-ben tért vissza a Budapesti Királyi Ítéltáblára, tanácselnöki pozícióba. 1918-ban pedig az ítéltábla elnökévé nevezték ki. Az ítéltábla élén nyolc éven át dolgozott. Harminchat évi bírósági szolgálat után a m. kir. Kúria hívta bírói kollégiumába, 1926 decemberében tanácselnöki státuszt kapott, az V. polgári tanács elnöke lett.²⁸ Hivatali esküjét az 1927. január 8-i teljes ülésen tette le.²⁹ Miután 1929-ben a tekintélyes Ráth Zsigmond nyugdíjba ment, Osvald foglalhata el a megüresedett másodelnöki székét.³⁰ 1934-ben jogász pályafutása megkoronázásaként a Kúria elnöke lett. A bírósági pályája mellett a társadalmi életben is jelentős pozíciókat töltött be: elnöke a Magyar Jogászegyletnek, igazgatósági tagja az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületnek, alelnöke a Tisztviselői Kaszinónak, társelnöke a Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének és a Budapesti Piarista Diákszövetségnek, igazgatósági tagja a Szent István Társulatnak.³¹

Osvald 1932-ben kezdett bíraskodni a Kartelbíróságban mint elnökhelyettes.³² 1935-ben a kartellügyekben döntő testület elnöki székét is megörökölte Juhász Andortól.³³ 1937-ben történő nyugalomba vonulásáig töltötte be ezt a tisztséget.³⁴ 1944. december 26-án hunyt el.³⁵

2.4. Zsitvateői Zsitvay Géza (1873–1939)

Kúriai tanácselnök, a Kartelbíróság tagja.³⁶

Zsitvay Géza 1873. február 25-én született Magyaróváron.³⁷ Apja, Zsitvay Leó, a tekintélyes büntető-törvényszéki tanácselnök, majd elnök, később a m. kir. Kúria tanácselnöke.³⁸ Ismertségben, hírnévben a tizenegy évvel fiatalabb öccse, Tibor is túlnőtt rajta mint igazságügy-miniszter és titkos tanácsos.³⁹ Zsitvay Géza a Premontrei Rend Szombathelyi Gimnáziumában végezte el a középiskolát.⁴⁰ A Budapesti egyetemen hallgatott jogot.⁴¹ Még jurátusként, 1894-ben nevezték ki a Budapesti Királyi Ítéltábla kerületébe díjas joggyakornoknak.⁴² 1896-ban a Budapesti Királyi Törvényszéken kapott aljegyzői státuszt,⁴³ majd 1899-ben a Pozsonyi Királyi Járásbíróságon lett albíró.⁴⁴ 1905-ben bírói karrierje következő állomáshelye a Győri Királyi Törvényszék, ahol már bíróként dolgozott.⁴⁵

A Győri Törvényszékről a Kúriára vezetett útja, ahol tanácsjegyzői munkát végzett. 1909. október 4-én áthelyezését kérte a Budapesti Királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszékre, ahol mint bíró kapott állást.⁴⁶ A váltótörvényszéken több mint négy éven át bíraskodott, majd 1914-ben nevezték ki a Budapesti Királyi Ítéltáblára.⁴⁷ Hétévnyi ítéltáblai munkájának elismeréseként 1921-ben nevezték ki a Kúriára, ahol bekerült a váltó-, kereskedelmi és csődügyekkel foglalkozó jogegységi tanácsba. 1926-ban

27 Országgyűlési almanach. Felsőház. 1935–1940, 48.

28 Igazságügyi Közlöny, 1927/1. sz., 12.

29 Uo.

30 Budapesti Hírlap, 1929. október 28. A Kúria új másodelnöke.

31 Magyar írók élete és munkái. 19. kötet. (szerk. GULYÁS PÁL) Budapest, 1943, 923.

32 Igazságügyi Közlöny, 1932/1. sz., 18.

33 Igazságügyi Közlöny, 1935/2. sz., 44. 1938/1. sz., 15.

34 Igazságügyi Közlöny 1937/10. sz., 405.

35 Új magyar életrajzi lexikon. 4. kötet. (szerk. MARKÓ LÁSZLÓ) Budapest, 2002, 1188.

36 Kúriai tanácselnöki kinevezése: Igazságügyi Közlöny, 1934/10. sz., 287.; a Kartelbíróság felállításáról: Köztelek, 1932. január 17., 55. Megalakult a Kartelbíróság; Budapesti Hírlap, 1932. március 6., 17. A Kúrián ma megalakult a Kartelbíróság.

37 Ki kicsoda? A kortársak lexikona. Budapest, é. n., 934.

38 KEMPELEN BÉLA: Családkönyv. 1. kötet. Budapest, 1940, 167.

39 Ki kicsoda? A kortársak lexikona. Budapest, é. n., 935.

40 Budapesti Hírlap, 1928. június 13., 8. Új diákszövetség alakult.

41 Ki kicsoda? A kortársak lexikona. Budapest, é. n., 934.

42 Budapesti Hírlap, 1894. június 27., 14. A hivatalos lapból.

43 Budapesti Hírlap, 1896. július 6., 7. A hivatalos lapból.

44 Igazságügyi Közlöny, 1899/6. sz., 184.

45 Igazságügyi Közlöny, 1905/10. sz., 321.

46 Uo.

47 Igazságügyi Közlöny, 1914. február 18., 11. Kinevezés.

a nyugdíj-valorizációs ügyek bíróságába jelölték. 1928-ban a katolikus főpapi hagyatékokra vonatkozó kérdések elbírálása végett szervezett bizottság igazságügyi tagjai közé nevezték ki.⁴⁸ Zsitvay tekintélye évről évre nőtt, aminek folytán 1934. november 12-én letehetette a Kúria teljes ülésében a tanácselnöki esküt.⁴⁹

A Kartelbíróságba 1932-ben nevezte ki Juhász Andor, a Kúria elnöke. Egészen 1939-ig bíraskodott itt. 1939. március 6-án váratlanul halt meg.

2.5. Ivády Béla (1873–1962)

Politikus, miniszter, a Kartelbizottság elnöke.

Ivády Béla Folyán született 1873-ban. 1896-ban a földművelésügyi minisztériumban kezdett dolgozni fogalmazógyakornokként, 1907-től császári és királyi kamarás volt. Az első világháború alatt az Országos Gazdasági Bizottság helyettes vezetőjévé, később a Közélelmezési Hivatal osztályvezetőjévé nevezték ki. 1916-tól Pest-Szolnok és Bács vármegye közélelmezési kormánybiztosaként dolgozott. 1922-től a pásztói kerület országgyűlési képviselője. 1931–1932 között földművelésügyi miniszter volt Károlyi Gyula kormányában. 1933-ban elnöke lett az Árelemző és Kartelbizottságnak, illetve betöltötte a Nemzeti Egység Pártja (NEP) ügyvezető elnöki tisztjét is. 1933-tól a Kartelbizottság elnöke volt. Budapesten halt meg, 1962-ben.⁵⁰

2.6. Heller Farkas (1877–1955)

Közgazdász, egyetemi tanár, az MTA tagja, a Kartelbíróság ülnöke,⁵¹ a Kartelbizottság elnöke.

Heller Farkas Budapesten született 1877-ben. A Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán szerzett jogi végzettséget 1899-ben. Fogalmazói állásban dolgozott a Budapesti Kereskedel-

mi és Iparkamaránál, majd 1901-től egészen 1914-ig a Földművelésügyi Minisztérium közgazdasági osztályán. 1907-ben a Műegyetemen magántanár lett, ahol vámpolitikát oktatott. 1914-ben megalakult az egyetemen a Közgazdasági Osztály, itt nevezték ki 1917-ben a Nemzetgazdaságtan és Pénzügyi Tanszék vezetőjévé. 31 éven át volt tanszékvezető; közgazdaságtant, a közgazdaságtan történetét és pénzügytant oktatott. A közgazdaságtanról szóló legjelentősebb műveit német egyetemeken is tankönyvként használták. Volt a Közgazdasági Kar dékánja (1934–1935), a Műegyetem rektora (1945–1946). Összesen 40 könyvet és 200-nál több cikket publikált, az Akadémiának 1921-ben lett levelező, 1934-ben pedig rendes tagja. 1917 és 1948 között a Közgazdasági Szemle szerkesztője volt, munkásságát 1930-ban Corvin-koszorúval ismerték el. A Kartelbíróságnak 1932-ben lett ülnöke egészen 1934 végéig. 1935-ben a Kartelbizottság helyettes elnöke lett, 1937-től pedig a testület elnökeként működött. 78 éves korában, 1955-ben hunyt el Budapesten.⁵²

2.7. Mutschenbacher Emil (1880–?)

A Felsőház tagja; az Országos Magyar Gazdasági Egyesület igazgatója, gazdasági és kereskedelmi főtanácsos, a Kartelbizottság tagja, majd helyettes elnöke.

Mutschenbacher Béla kir. egészségügyi főtanácsos fia, Budapesten született 1880-ban. A budapesti Piarista Gimnáziumban, illetve a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán tanult, majd a bécsi és a berlini tudományegyetemen mezőgazdasági, agrárpolitikai tanulmányokat folytatott. Hazaérkezése után az OMGE segédtitkárává választották meg 1907-ben. 1909-ben titkárrá, 1912-ben ügyvezető titkárrá, 1921-ben főtítkárrá, 1926-ban az OMGE ügyvezető igazgatójává lépett elő. 1925-től a pénzügyminiszter megbízásából mező-

48 Igazságügyi Közlöny, 1928/1. sz., 7. Budapesti Hírlap, 1926. november 12., 16. Törvénytér.

49 Budapesti Hírlap, 1934. november 13., II. Hírek – A Kúria és a Közigazgatási Bíróság teljes ülése; Igazságügyi Közlöny, 1934/10. sz., 287.

50 Források: Névpont, 2015. A címszavakat írta, szerkesztette: KOZÁK PÉTER, <http://nevpont.hu/view/9418> (letöltés időpontja: 2015. 07. 20.); továbbá DR. VITÉZ GYULAI TIBOR. Erdélyi Szemle. 1942, 2. sz., KENYERES ÁGNES: „Magyar életrajzi lexikon.”, 1967.

51 Források: Igazságügyi Közlöny, 1932/1. sz., 18.; A magyar társadalom lexikonja. Budapest, 1930, 223.; Magyar katolikus lexikon.

52 Források: Oroszi Sándor–Sipos Béla: Heller Farkas. In Magyar Tudomány, 1990/12. sz. 1493., Sipos Béla: Heller Farkas tudományos pályafutása és irodalmi munkássága In <http://mek.oszk.hu/05400/05405/html/kozgazfirkak0004.html> (oldalszám jelzés nélkül); Közgazdasági Szemle, 1900. 49–51.; Közgazdasági lexikon. 2. kötet. Budapest, 1901. 132–139.; 248–256.; 284–295.; 736–740.; Heller elméleti munkásságát összefoglalja: Mátyás Antal: Heller Farkas In Tanulmánykötet Botos Katalin 60. születésnapjának tiszteletére. (szerk. Ivicz Mihály, Schlett András) Budapest, 2001. 196–207.

gazdasági hitelügyi kormánybiztos volt. Kültagja volt az Országos Mezőgazdasági Kamarának és tagja volt a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara pénzügyi bizottságának is. Bel- és külföldi köz- és mezőgazdasági szaklapokban, valamint napilapokban számos tanulmánya és cikke jelent meg, ezen kívül tíz önálló köz- és mezőgazdasági szakmunkát írt és adott ki. 1923-ban gazdasági főtanácsosi, 1927-ben kereskedelmi főtanácsosi címmel tüntették ki. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület jelölése alapján 1931-ben került az Országgyűlés felsőházába. A Kartelbizottságnak megalakulásától tagja, majd később helyettes elnöke volt.⁵³

2.8. Fenyő Miksa (1877–1972)

Irodalmár, országgyűlési képviselő, a Kartelbizottság tagja.

Mélykúton, Bács-Bodrog vármegyében született 1877-ben. Középiskoláit Budapesten végezte, azután jogot hallgatott és ügyvédi vizsgát tett. 1903-tól a Gyáriparosok Országos Szövetségénél dolgozott titkárként, 1917-ben a szövetség ügyvivő igazgatója lett. Az 1931-es országgyűlési képviselő-választások során kapott mandátumot a nagykaposi kerületben, független jelöltként. 1909-ben kulcsszerepet játszott a Nyugat Kiadó alapításában, melynek részvényese és főszerkesztője is volt. Barátja volt Ady Endrének, hosszú ideig vett részt a Nyugat életében és irányításában; a főszerkesztői posztot Babits Mihálynak adta át. A Parlament zsidóellenes törvényei Miksa és családja életét nagyban megnehezítették, és 1943-tól már veszélyeztették is, ezért hosszú ideig rejtőzködni kényszerül; ekkor írja a világháborús naplóját, Az elsodort országot. A II. világháború után 1949-ben Rómába, majd Párizsba költözik, végül 1953-ban családjával együtt New Yorkban

telepedik le, és itt él 1969-ig. 1972-ben, 95 éves korában végül Bécsben halt meg.⁵⁴

2.9. Kuncz Ödön (1884–1965)

Jogász, közgazdász, egyetemi tanár, akadémikus, a Kartelbizottság tagja.

1884-ben született Aradon. Jogi tanulmányait Kolozsvárott végezte, 1911-ben kereskedelmi jogból magántanári képesítést szerzett. A budapesti Kereskedelmi és Váltótörvényszéken volt aljegyző, 1909-től főjegyző. 1910-től három évig tanácsjegyző a fővárosi Királyi Ítéltáblán. 1914–1915-ben harcolt az I. világháborúban. 1920-tól nyolc évig tanít a Műegyetem Közgazdaságtudományi Karán, majd 1928-tól 1949-ig a Pázmány Péter Tudományegyetem Kereskedelmi és váltójogi tanszékén. Az 1933–1934-es, valamint 1943–1944-es tanévben a Jog- és Államtudományi Kar dékánja. Tudományos tevékenységében a kereskedelmi és váltójog szakterülete állt az első helyen, A magyar kereskedelmi és váltójog vázlata és A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve című nagy terjedelmű művei több kiadást mértek. Sokat foglalkozott a szövetkezeti jog, a versenyjog, a biztosítási jog egyes témáival és fontos közgazdasági kérdésekkel. 1930-tól az MTA levelező tagja, politikai kegyvesztettsége következtében 1949 végén tanácskozó taggá minősítették vissza. Tagságát csak a rendszerváltozás időszakában, 1989-ben állították helyre. 1925-től az Iparjogvédelmi Egyesület alelnöke, 1935-től 1939-ig társelnöke. 1965-ben, 81 éves korában Budapesten halt meg.⁵⁵

A jogász-közgazdász egyetemi tanár a magánjogi törvénykönyv előkészítéséért kormányzói elismerésben, 1940-ben oktatói és tudományos munkásságáért pedig a Magyar Érdemrend középkeresztje kitüntetésben részesült.

53 Forrás: Országgyűlési Almanach, 253–254.

54 Források: Magyar irodalmi lexikon. (szerk. BENEDEK MARCELL) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1965; A magyar legújabb kor lexikona. (szerk. KERKÁPOLY M. EMIL) Budapest, 1930; Három évtized története életrajzokban. (szerk. GELLÉRT IMRE ÉS MADARÁSZ ELEMÉR) Budapest, Európa Irodalmi és Nyomdai Rt., 1932; Magyar Nagylexikon. (szerk. ÉLESZTŐS LÁSZLÓ (1–5. k.), BERÉNYI GÁBOR (6. k.), BÁRÁNY LÁSZLÓNÉ (8–). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993; Magyar politikai lexikon. (szerk. MADARÁSZ ELEMÉR) Budapest, Magyar Politikai Lexikon Kiadóvállalat, 1935; Magyar zsidó lexikon. (szerk. UJVÁRI PÉTER) Budapest, Zsidó Lexikon, 1929.

55 Forrás: Digitális Tudástár, <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-életrajzok/item/310-kuncz-odon> (letöltés 2015. 07. 20.); Az életrajzi adatok forrásmunkái: Kuncz Ödön. In: A magyar állam élete. (szerk. KARCSAG VILMOS) Budapest: Magyar Állam-élet Monográfiája Kiadóvállalata, 1932, 669–671., Kuncz Ödön, a m. kir.. Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem ny. r. tanárának 30 éves irodalmi munkássága: 1907–1937. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1938, 12., Kuncz Ödön. In: Keresztény magyar közéleti almanach. I. köt. Budapest, Pátria, 1940, 575. Kuncz Ödön. In: GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. XVII. köt. Budapest: Argumentum–MTA Könyvtára, 1995, 760–767., Kuncz Ödön. In: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. II. köt. (szerk. GLATZ FERENC) Budapest: MTA Társadalomkutató Központ–Tudománytár, 2003, 759–760.

2.10. Baumgarten Nándor (1873–1935)

Ügyvéd, kereskedelmi jogász, közigazgatási bíró, egyetemi tanár, a Kartelbíróóság ülnöke.⁵⁶

Baumgarten Nándor Pesten született 1873. május 29-én.⁵⁷ Apja kereskedő, a tágabb családban több jogász is volt: egyik nagybátyja, Baumgarten Izidor elismert büntetőjogász, másik nagybátyja Baumgarten Károly, kereskedelmi jogi bíró volt.⁵⁸ Ő maga is jogi tanulmányokat folytatott Lipcsében, Berlinben és Budapesten. A Magyar Jogászegylet 1901-ben titkárává választotta, a kereskedelmi miniszter pedig az Egyesült Államokba küldte tanulmányútra.⁵⁹ Részben ez a tanulmányút szolgáltatott alapanyagot a Meszlény Artúrral közös jegyzett Kartellek, trustök című terjedelmes, az MTA és az Első Általános Biztosítótársaság által díjazott monográfia megírásához.⁶⁰ Ugyancsak 1901-ben Baumgarten Nándor egyik kezdeményezője volt a több mint három évtizeden át működő Jogállam című folyóirat megindításának. A Pázmány Péter Tudományegyetem jogi kara 1905-ben habilitálta Baumgarten Nándort, az egyetem magántanára lett, és a kereskedelmi és váltójogot tanította. 1915-ben tüntették ki az egyetemi rendkívüli tanári címmel.⁶¹ Egy évvel korábban, 1914-ben a m. kir. Közigazgatási Bíróóság bírójává nevezték ki, ahol nyugdíjazásáig, 1921-ig bíraskodott a pénzügyi osztályon.⁶² Nyugalomba vonulása után megalakította a Nemzetközi Jogi Egyesület (International Law Association) magyar csoportját.⁶³ 1929-ben pedig a hágai Nemzetközi Állandó Választott Bíróóság tagja lett.⁶⁴

1932-ben jelölték a m. kir. Kúrián működő Kartelbíróóság ülnökének.⁶⁵ Az 1932–1934 közötti időszakban vett részt a bíróság munkájában. Baumgarten szemléletét tekintve családi örökségként kapta útravalónak a gazdasági liberalizmus, a magántulajdonon alapuló rendszer tiszteletét. Sokoldalú tudós,

univerzális ember volt. Érdekelte a komolyzene és az olasz reneszánsz, valamint az angol képzőművészet. A sielés és a golf egyik hazai úttörőjének tekintették. A születésnapján halt meg 1935. május 29-én.⁶⁶

2.11. Nizsalovszky Endre (1894–1976)

Jogtudós, egyetemi tanár, akadémikus, a Kartelbíróóság ülnöke, a Kartelbizottság tagja.

Békéscsabán született 1894-ben. A Nagyváradi Jogakadémián és a Debreceni Egyetemen tanult. Bíróági jegyzőként dolgozott, majd az Igazságügy-minisztérium törvény-előkészítő osztályán magánjogi előadó, miniszteri titkár, 1928-tól miniszteri osztálytanácsos. Az 1959-es Ptk. egyik megszövegezője. Három jogág professzora volt élete során: a kereskedelmi és váltójogé, a polgári eljárásjogé és a magánjogé. 1929-től Debrecenben habilitált a magyar magánjog magántanárává, és már ebben a tanévben ott oktatott is, a kereskedelmi és váltójog tanára lett 1934-ig, amikor meghívták a budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karára a kereskedelmi és magánjog rendes tanárának. 1938-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a polgári eljárásjog, 1943-tól a magyar magánjog rendes tanára. 1943-ban vette át Szladits Károlytól a polgári jogi tanszék vezetését, melynek 1957-ig tanszékvezető egyetemi tanára. Az MTA levelező tagja, 1954-től rendes tag.

1956-ban az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága elnökévé és az MTA főtítkárává választották; elnökké Kodály Zoltánt kérték fel. A forradalom idején a bizottság ülésén elmondott beszéde miatt tanári állásából fegyelmeivel elbocsátották, akadémiai tisztségeitől megfosztották. Ettől kezdve szerény nyugdíjból, illetve akadémiai tiszteletdíjből élt, de az egyetemre sohasem térhetett vissza. A hat-

56 Zsidó lexikon. Budapest, 1929, 96.; Igazságügyi Közlöny, 1932/1. sz. 18.

57 Új magyar életrajzi lexikon. I. kötet. Budapest, 2002, 531.

58 <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetek/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/299-baumgarten-nandor>

59 Zsidó lexikon. Budapest, 1929, 96.

60 Kuncz Ödön emlékbeszéde Baumgarten Nándorról. In: Dr. Baumgarten Nándor összegyűjtött tanulmányai. Sajtó alá rendezte dr. SZLADITS KÁROLY. II. kötet. Budapest, 1936, 709.

61 Uo.

62 Zsidó lexikon. Budapest, 1929, 96.

63 Jogállam, 1927, 501.

64 Jogállam, 1929, 238.

65 Igazságügyi Közlöny, 1932/1. sz., 18.

66 Új magyar életrajzi lexikon. I. kötet. Budapest, 2002, 531.

vanás években fokozatosan elkezdhetette publikációs tevékenységét: hosszú élete során több mint 300 cikket, tanulmányt, könyvet, recenziót írt, nagy részét a Kereskedelmi Jog, a Polgári Jog, a Jogállam, a Jogtudományi Közlöny, a Magyar Jogi Szemle, a Magyar Jog, és az Állam és Jog folyóiratokba. Századik születésnapja alkalmából 1994-ben ünnepség keretében rehabilitálta az ELTE és a Magyar Tudományos Akadémia.⁶⁷

2.12. Peyer Károly (1881–1956)

Miniszter, politikus, országgyűlési képviselő, a Kartelbizottság tagja.

1881-ben született Városlődön, Veszprém megyében. Négy középiskolai osztályt végzett, azután géplakatostanonc lett. 1899-től 1906-ig több buda-

pesti gépgyárban dolgozott, a Vas- és Fémmunkásszövetség vezetőségi tagja, majd titkára lett; 1911-től a Szakszervezeti Tanács titkára. A szociáldemokrata párt vezetőségének tagja, rövid ideig belügy-, majd népjóléti és munkaügyi miniszter. 1922-től 1944-ig szociáldemokrata parlamenti képviselő, pártjának vezérszónoka, 1931-től frakcióvezetője. Magyarország állandó képviselője a Népszövetség Munkaügyi Hivatalánál. 1925–44 között a Fővárosi Közgyűlés tagja, végig frakciója vezetőjeként. 1927-től a Szakszervezeti Tanács főtitkára. A második világháború után ellenezte a Magyar Kommunista Párttal történő egyesülést, ezért 1947 nyarán kizárták az SZDP-ből. Az USA-ba emigrált, távollétében a népbíróság kémkedésért 8 évi fegyházbüntetésre ítélte; a rendszerváltás idején rehabilitálták. 1956-ban New Yorkban halt meg.⁶⁸

67 Források: EÖRSI GYULA: Nizsalovszky Endre. In: Magyar Tudomány, 1977. XXII. évf. 4. szám, 313–315., Nizsalovszky Endre Emlékkönyv. (szerk. VÉKÁS LAJOS–MÁDL FERENC) Budapest: ELTE ÁJTK Polgári Jogi Tanszéke és Nemzetközi Magánjogi Tanszéke, 1994, 307., MÁDL FERENC: Nizsalovszky Endre. In: Magyar jogtudósok. II. kötet, Budapest, 2001, 129–146., NIZALOWSKI ATTILA: Nizsalovszky Endre: Dologi jog – egy régi törvénytár mai tanulságai. In: Magyar Jog, XLVIII. évf. 2001. 5. szám, 316–320., BALOGH JUDIT: Debreceni adalékok Nizsalovszky Endre életrajzához. In: Debreceni Szemle, 2007. XV. évf. 2. szám, 240–251.

68 Forrás: Magyar életrajzi lexikon; Országgyűlési Almanach 1947–1949-ben, Budapest, 2005.

